

HISTORICA OLOMUCENSIA
36 – 2009

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXIV

HISTORICA OLOMUCENSIA

35–2009

Sborník prací historických

XXIII

špatná titulka
prosím nahradit

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

**Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2009**

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2009 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy v rámci Rozvojového programu č. 9 projektu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci *Podpora excelence vědeckých a pedagogických publikačních výstupů pracovníků Filozofické fakulty Univerzity Palackého*.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je pokračováním předchozí ediční řady *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází periodicky, 2× ročně, s uzávěrkou na konci ledna a na konci července. V oddíle Články a studie obsahuje odborné příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin, oddíl zprávy pak zahrnuje informace o činnosti katedry a jejích pracovišť, životopisy a bibliografie členů katedry a recenze.

Výkonný redaktor a editor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie FF UP, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

Redakční rada:

doc. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), doc. PhDr. Jiří Kocián, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Nová obálka časopisu:

Pro novou obálku časopisu bylo na titulní straně použito logo Katedry historie FF UP v Olomouci se schematickým vyobrazením Terežské brány, které vytvořila paní Jana Krejčová. Na titulní straně je také reprodukována mince s portrétem římského císaře Marka Aurelia z katederní antické mincovní sbírky. Na zadní straně obálky se nachází fotografie nejstarší profánní olomoucké listiny krále Přemysla Otakara II. z 13. října 1261, uložená ve Státním okresním archivu Olomouc, fond Archiv města Olomouc, Listiny, inv. č. 1.

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten verantwortlich.
Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

© Ivana Koucká, 2009

ISSN 1803-9561

OBSAH

Články a studie

Tomáš Somer <i>Smil z Lichtenburka a žďárský klášter</i>	9
David Novotný <i>K otázce vztahů mezi panovníkem a věnnými městy v letech 1526–1546 v rovině politické, ekonomické a správní na příkladu Chrudimi, Vysokého Mýta a Poličky</i>	25
Radmila Pavlíčková <i>Jasná zlatá hvězda Šternbersko-Lažanská. Žena, muž a dítě v pohřebním kázání nad Marií Maxmiliánou Aurelií Lažanskou z roku 1665</i>	43
Ivana Koucká <i>Demokracie antická a moderní v díle českého klasického filologa Antonína Koláře (1884–1963)</i>	67
Pavel Marek <i>„Akce 100“. Příspěvek k dějinám řeckokatolické církve v Československu po druhé světové válce</i>	85
Josef Unger <i>Způsob pohřbívání jako pramen poznání minulosti</i>	103

Zprávy

Antonín Kalous – Jan Stejskal <i>Prof. Libuše Hrabová</i>	113
Miloš Trapl – Svatopluk Ordelt <i>Doc. PhDr. Josef Bieberle, CSc. osmdesátiletý</i>	119
Miloš Trapl <i>Jubileum profesora Pavla Marka</i>	125

Karel Konečný	
<i>Zpráva o činnosti Centra pro československá exilová studia za roky 2007–2009</i>	<i>141</i>
Karel Podolský	
<i>Čtenice 2007</i>	<i>143</i>
The Authors and Summaries	147

ČLÁNKY A STUDIE

SMIL Z LICHTENBURKA A ŽĎÁRSKÝ KLÁŠTER

Tomáš Somer

Zakládání klášterů soukromými osobami – fenomén na sklonku 12. a ve 13. století

Podpora církevních institucí soukromými osobami v průběhu dějin nabývala mnoho podob a prodělala značný vývoj. Prakticky až do sklonku 12. století se jednalo převážně o skromné počiny (většinou vesnické kostely). Ale od 12. století začaly vznikat také nákladné soukromé fundace.

Založení kláštera bylo velice nákladným podnikem, ale vydařená fundace skýtala pestrou paletu výhod, od ryze praktických po čistě spirituální. Klášter mohl poskytovat služby kancelářského charakteru, často sloužil jako místo výchovy synů, útočiště vdov i jako dočasné místo pobytu ještě neprovdaných dcer. Jako opevněný bod v krajině mohla většina klášterů plnit i omezené militární funkce. Kláštery ale byly převážně církevní instituce a v žádném případě nemůžeme opomíjet jejich sepulkrální a komemorativní funkce. Mezi komemorativní funkce lze přiřadit i oslavování rodu zakladatelů v klášterních kronikách, ze kterých dnes čerpáme četné informace. Nákladná rodová fundace bezesporu přinášela celému rodu i významný reprezentativní kapitál.¹

Na Moravě proběhla hlavní vlna zakládání klášterů od osmdesátých let 12. století do třetí čtvrtiny 13. století, v Čechách byla situace obdobná.² Rozhodně není účelné podávat na tomto místě seznam všech fundací, ale uvedu alespoň ty nejdůležitější, které dokážeme spojit s konkrétním rodem.

Kolem roku 1177 z iniciativy Markvarticů vzniká cisterciácký klášter v Klášteře Hradiště nad Jizerou u Mnichova Hradiště, který poté sloužil jako rodová nekropole.³ Zasluhou Hroznaty z Teplé je roku 1193 založen mužský premonstrátský klášter v Teplé a nedlouho poté i ženský klášter téhož řádu v Chotěšově.⁴ Rod Hraběšiců z Oseka můžeme spojit s cisterciáckým klášterem v Oseku, který vznikl z jejich iniciativy kolem roku 1198.⁵ Klasickým příkladem rodové nekropole je klášter augustiniánek v Doubravníku, založený patrně mezi lety 1228–1231 Štěpánem I. z Medlova. Od té doby v něm našlo věčný odpočinek mnoho členů rodu pánů z Medlova (Pernštejna).⁶ Mocné rodové společenství

¹ PAUK, Marcin Rafał: *Działalność fundacyjna możnowładstwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*. Kraków–Warszawa 2000, s. 193–210; srovnej BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě* (dále jen *Kláštery*). Brno 2005, s. 17–19. Na s. 103 zohledňuje i funkci klášterů jako opevněných opěrných bodů v krajině. Příkopem byl vybaven i žďárský klášter již v první fázi výstavby. Plnil nejen funkci obrannou, ale i drenážní. CHUDÁREK, Zdeněk: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru v letech 1252–1309*. In: RŮŽIČKA, Stanislav (ed.): *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera* (dále jen *Sedm a půl století*). Žďár nad Sázavou 2002, s. 70. Předpokládá zřejmě můžeme i symbolickou (rituální) funkci tohoto příkopu.

² BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 40.

³ Např. PAUK, M. R.: *c. d.*, s. 142–144.

⁴ Např. Tamtéž, s. 86–95; srovnej *Vita fratris Hroznatae, Teplensis et Chotessowicensis monasteriorum fundatoris*. FRB I.1, s. 369–383.

⁵ CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Postup výstavby cisterciáckých klášterů v Čechách* (dále jen *Postup výstavby*). *Mediaevalia Historica Bohemica*, 3, 1993, s. 199–223; zde také zdůrazňuje sepulkrální význam této fundace.

⁶ FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 285–289.

Vítkovců můžeme propojit s cisterciáckým klášteřem ve Vyšším Brodě. První konvent sem přišel roku 1259 z Wilheringu z popudu fundátora Voka z Rožmberka.⁷

Jak je ale z tohoto stručného výběru patrné, vlastní rodový klášter patřil k výbavě nej-přednějších rodů. Zřejmě i tento fakt určoval chování Smila z Lichtenburka vůči žďárskému klášteři. Zjistit podstatu vztahu Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteři vyžaduje hlubší analýzu, která se musí vrátit až k jeho úplným počátkům.

Smil z Lichtenburka a žďárský klášter

Nejstarší dějiny cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou se dlouhodobě těší relativně slušnému badatelskému zájmu.⁸ Důvodů je jistě více, ale svou roli sehrává unikátní *Žďárská kronika* z pera Jindřicha Řezbáře, která poskytuje mnoho detailních informací o vzniku a budování tohoto kláštera.⁹ Detailněji zpracovány jsou i dějiny rodu Lichtenburků, zvláště v období jejich mocenského zenitu v druhé polovině 13. a na počátku 14. století.¹⁰

Propojení žďárského kláštera s osobou Smila z Lichtenburka je v historiografii zcela běžné a frekventované. Nicméně, tento vztah je tradičně vykládán pomocí zažitého obrazu pana Smila jako jeho velkého mecenáše a podporovatele. Uvedené schéma přitom doposud nebylo podrobeno důslednější analýze, která by ho buď prokázala, nebo naopak vyvrátila jako zažitý mýtus.¹¹

Teprve nedávno se objevil pokus o reinterpretaci tohoto vztahu, který odhalil sporné momenty. Možná trochu paradoxně vznikl v zahraničí.¹² Částečně jako reakce na Paukovu studii vznikly některé práce Tomáše Borovského, které rozplétají velmi složité vztahy mezi klášteřem ve Žďáru nad Sázavou a jeho fundátory a donátory.¹³ Tyto studie, zaměřené

⁷ CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420* (dále jen *Dějiny cisterckého řádu*). 2. svazek. *Kláštéry založené ve 13. a 14. století*. Praha 2002, s. 9–15.

⁸ Výběrově lze uvést například ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I. 1252–1617*. Havlíčkův Brod 1956; BOROVSKÝ, T.: *Zakladatelská práva žďárského kláštera do počátku 16. století*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM), 117, 1998, č. 2, s. 323–340; Týž: *Soukromé kláštéry na Moravě ve 13. a 14. století (Pokus o přehled a rozlišení)*. ČMM, 123, 2004, č. 2, s. 461–479; Týž: *Základy klášterního života (prvních sto let žďárského kláštera)* (dále jen *Základy*). In: Sedm a půl století, s. 55–65; poněkud polemicky přijímaný stavební vývoj kláštera podává CHUDÁREK, Z.: *c. d.*, s. 67–92; v poslední době vznikla i kompilační a mnoha chybami zatížená studie ELBL, Pavel Benedikt: *Cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou – Fons Mariae Virginis* (dále jen *Cisterciácký klášter*). In: POJSL, Miloslav (ed.): *Cisterciáci na Moravě*. Olomouc 2006, s. 143–184.

⁹ *Kronika vznikla pravděpodobně v roce 1300. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – ZEMEK, Metoděj – PEŇÁZ, Petr* (ed.): *Cronica domus Sarensis Maior et Minor* (dále jen CDSar). Žďár nad Sázavou 2003.

¹⁰ Nejnověji zejména URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu* (dále jen *Lichtenburkové*). Praha 2003; v poslední době vznikla i monografie o Smilovi z Lichtenburka: ELBL, P. B.: *Smil z Lichtenburka, rytíř, velmož a zakladatel* (dále jen *Smil z Lichtenburka*). Třebíč 2007. Tuto monografii však nemůžeme chápat jinak než jako kompilaci prací převážně Jana Urbana.

¹¹ P. B. Elbl doslova píše: „Smil z Lichtenburka si žďárský klášter vskutku zamiloval a během svého života ho obdařil mnoha donacemi a výsadami, které napomohly k rozvoji kláštera“. ELBL, P. B.: *Smil z Lichtenburka*, s. 115.

¹² PAUK, M. R.: *c. d.*, ke Žďáru zejm. s. 114–136. Práce je bohužel zatížena četnými chybami, ale je docenována zejména kvůli pokusu o reinterpretaci tématu a jako pobídka k rozsáhlejší diskuzi, která zatím příliš neprobíhá. K tomu zejm. JAN, Libor: *Úvod k diskusi*. ČMM, 123, 2004, č. 2, s. 443–445.

¹³ Zejména BOROVSKÝ, T.: *Kláštéry*.

na obecnou problematiku zakladatelských a patronátních práv, vytvářejí dostatečný interpretační rámec pro můj příspěvek. Nevěnuje se však vztahu klášterů, zakladatelů a donátorů obecně, ale naopak svoji pozornost zaměřuje na konkrétní problematiku.

Nezdařená fundace v Nížkově a vznik cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou

Počátek žďárské fundace můžeme spatřovat ve snaze Jana z Polné, syna Zbyslava z Bratčic, o založení vlastního kláštera. Právě on se začal angažovat na české straně Českomoravské vrchoviny. Jan z Polné získal někdy před polovinou 13. století rozsáhlé lesnaté území, které známe jako Libický újezd. Ten ale před tím od knížete Soběslava I. obdrželo olomoucké biskupství.¹⁴ Z iniciativy Jana z Polné měl vzniknout na tomto území cisterciácký klášter v Nížkově. Mezi lety 1232–1234¹⁵ sem byla z Oseka povolána malá kolonie mnichů, aby založila nový klášter. Ovšem po vizitaci oseckého opata Slávka z Riesenburka byli mniši před 22. únorem 1239 odvoláni.¹⁶ O opakované inspekci nízkovského kláštera opaty ze Sedlce a Hradiště se dozvídáme již ze statut generální kapituly cisterciáckého řádu z roku 1238.¹⁷ O tom, že zrušení kláštera předcházely vizitace (a to dokonce opakované), tedy nemusíme pochybovat.

Důvody zrušení nejsou přesně známy. Jindřich Řezbář se o nich vyjadřuje velmi opatrně. Slávek prý „zjistil, co jemu se nemohlo líbit.“¹⁸ Byl roztrpčen, že „nelze, by snášeli zde jeho lidé takový nedostatek...“¹⁹ a konečně prý později zjistil, že „mezi bratřími tehdy vznikl jakýsi spor, jenž týkal se patrně pomluv.“²⁰ Pravděpodobnější se zdá hypotéza Metoděje Zemka, že skutečným jablkem sváru byly spory mezi olomouckým biskupem a Janem z Polné o vlastnictví Libického újezdu. Osecký opat Slávek, jako člen jednoho z nejvýznamnějších rodů, se zřejmě v tomto sporu nechtěl angažovat.²¹

Tak skončil první pokus o založení cisterciáckého kláštera na českomoravském pomezí. V mnoha směrech ale můžeme plánovaný klášter v Nížkově považovat za přímého předchůdce pozdějšího žďárského kláštera. Lokalita obou klášterů je prakticky totožná.

¹⁴ CDB I, č. 158, s. 163–165, potvrzení vlastnictví Libického újezdu olomouckým biskupem z poloviny 12. stol. Přestože se mohlo jednat o falzum z první poloviny 13. století, věcný obsah zatím nikdo nezpochybnil. SCHULZ, Jindřich: *Vývoj českomoravské hranice do 15. století*. Historická Geografie, 4, 1970, s. 52–81. Více zejména ke vztahu Libického újezdu k olomouckému biskupství HRABOVÁ, Libuše: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*. Praha 1964 (= AUPO, Facultas Philosophica, Historica 6), s. 25–27 a jinde.

¹⁵ V poznámkách k CDSar Metoděj Zemek pokládá za definitivní rok založení 1234. CDSar, s. 115.

¹⁶ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: c. d., s. 25.

¹⁷ CANIVEZ, Josephus (ed.): *Statuta Capitulatorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786* (dále jen *Statuta*). *Tomus II (ab anno 1221 ad annum 1261)*. Louvain 1934, č. 48, rok 1238, s. 194.

¹⁸ „Videt hic, quod non placet ipsi“. CDSar, kap. 3, verš 109, s. 26–27.

¹⁹ „Iritatus dixit non posse suos tollerare / defectum talem“. CDSar, kap. 3, verš 112–113, s. 26–27.

²⁰ „Postea percepi, quod pro blaterantibus esset / inter eos quisdam talis dissensio facta“. CDSar, kap. 3, verš 114–115, s. 26–27.

²¹ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: c. d., s. 23–25; tohoto výkladu se Metoděj Zemek přidržuje i v poznámkách k edici CDSar, s. 115. P. B. Elbl možný majetkový spor nereflexuje a suše konstatuje, že plánovaný klášter v Nížkově byl zrušen asi kvůli hmotnému zajištění. ELBL, P.: *Smil z Lichtenburka*, s. 116. Tomáš Borovský se k nezdařené nízkovské fundaci také vyjadřuje. Hlavní důvod ukončení plánované fundace vidí v neshodách oseckého opata se zakladatelem. BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 35.

Cella Bernhardi (jak se měl nízkovský klášter nazývat)²² dokonce vlastnila vesnici Žďár. V té době patřil Žďár bratrovi Jana z Polné – Přibyslavovi.²³ Původní konvent tu existoval zřejmě pět let.²⁴ Víme také, že po odchodu mnichů zůstal kostel sv. Mikuláše.²⁵

Ani po tomto nezdaru nehodlal Jan z Polné rezignovat na vlastní zbožnou fundaci. Svou pozornost zaměřil na Řád německých rytířů a zřejmě někdy před rokem 1242 zakládá v Drobovicích (u Čáslavi) jejich komendu²⁶ a při ní kostel,²⁷ ve kterém byl po své smrti pochován.²⁸ Komenda získala i patronátní právo ke kostelu v téměř 50 kilometrů vzdálené Polné²⁹ a udržela si ho po celé 13. století.³⁰

Dalšími významnými členy zakladatelské rodiny žďárského kláštera jsou Přibyslav z Křižanova a jeho manželka Sibyla. Ta do našich končin přišla spolu s manželkou Václava I., Kunhutou, jako část jejího fraucimoru. Její původ není zcela zřejmý, je ho ale možné hledat až ve vzdálené Sicílii.³¹

Přibyslav z Křižanova zaměřil svou pozornost, podobně jako Jan z Polné, na stále ještě řídké osídlené oblasti Českomoravské vrchoviny. Jeho postup ale směřoval z moravské strany. Jenže toto rozsáhlé zalesněné území nebylo nekonečné a Přibyslavovy vsi Dobrá Voda a Jámy se dostaly do blízkého sousedství Žďáru – tehdy již majetku Jana z Polné a jeho bratra (také Přibyslava),³² a tak bylo nutné vymezit hranice.

Žďárská kronika popisuje horoucí zbožnost Přibyslava z Křižanova a dokonce uvádí, že složil slib založit klášter, pro který ale nemohl najít vhodné místo. Lokace jeho zbožné fundace byla „zázračně“ vyřešena při setkání s Janem z Polné. Ten se rozhodl darovat mu celý „les“, který měl patřit k plánované fundaci v Nížkově. Jan z Polné si na toto darování vyžádal listinu (dnes bohužel nedochovanou) a na potvrzení přátelství daroval Janovi vzácný pohár o údajné hodnotě patnácti hřiven.³³

²² CDSar, kap. 3, verš 103, s. 26–27.

²³ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *c. d.*, s. 24.

²⁴ CDSar, kap. 3, verš 98, s. 24–25.

²⁵ CDSar, kap. 3, verš 121, s. 26–27.

²⁶ Jedná se o listinu z roku 1242; CDB IV, č. 13, s. 74–75.

²⁷ O kostelu v Drobovicích, který nechal vystavět Jan z Polné, se zmiňuje i Jindřich Řezbář. CDSar, kap. 3, verš 134–135, s. 26–27.

²⁸ CDSar, kap. 4, verš 239, s. 32–33; srovnej také RBM IV, č. 1852, s. 737. Listina z roku 1282. Dědici Jana z Polné potvrzují patronátní právo Řádu německých rytířů ke kostelu v Polné a současně uvádí, že právě v této komendě v Drobovicích „prefati patris nostri ossa requiescunt“.

²⁹ CDB IV, č. 13, s. 74–75. V této listině z roku 1242 nás zaujme i svědečná řada. Na prvním místě jsou uváděni Jindřich a Častolov, bratři ze Žitavy – Ronovci. Je to právě Jindřich ze Žitavy, který později přesunul své teritoriální zájmy na Vysočinu a které vyvrcholí úsilím jeho syna, Smila z Lichtenburka.

³⁰ RBM IV, č. 1890, s. 746. V této listině z roku 1293 potvrzuje pražský biskup Tobiáš patronátní právo komendě Řádu německých rytířů v Polné.

³¹ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *c. d.*, s. 26–27; srovnej SOVADINA, Miloslav: *Rodina Zdislavy z Lemberka*. ČMM, 112, 1993, s. 217–236.

³² Srovnej ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *c. d.*, s. 27.

³³ CDSar, kap. 4, verš 140–254, s. 28–35. K otázce darovaného poháru tamtéž, verš 196; pokud je tato zmínka alespoň částečně pravdivá, muselo se jednat o vzácný kus. Není zcela jasné, jakou hřivnu měl autor na mysli, ale pokud bychom brali za základ pražskou hřivnu (tedy metrologický standard v době vzniku kroniky), měl by pohár hodnotu 3,8 kg stříbra. Pohár mohl být i zlatý, při přibližném kurzu Au/Ag 1:10 by zlatý pohár o této hodnotě mohl vážit kolem 380 g. Pak by se ale jednalo o relativně prostý pohár, určený pravděpodobně k liturgickým účelům. Na funkci předmětů z drahého kovu (stříbra i zlata) jako na předmětů tezaurace s malou přidanou uměleckou hodnotou upozornil již JANÁČEK, Josef: *Stříbro a ekonomika*

Ale ani Přibyslavovi nebylo dáno dožít se úspěšného založení kláštera. Zemřel v roce 1251, tedy ještě před jeho vznikem.³⁴ Dokončení fundace svěřil svému zeti, manželovi dcery Eufemie, Bočkovi z Perneggu. *Žďárská kronika* uvádí, že Přibyslav nemohl pro svou fundaci najít vhodné místo na svých statcích.³⁵ Tomu je ale těžké uvěřit, protože jeho pozemkový majetek byl značně rozsáhlý. O důvodech výběru místa můžeme dnes již jen spekulovat. Podle Marcina Pauka Přibyslav nechtěl, aby jeho fundace náležela do olomoucké diecéze, a proto zvolil lokalitu u Žďáru.³⁶

O počátcích budování žďárského kláštera máme výjimečně detailní zprávy. Podle informací Jindřicha Řezbáře vyrazila na počátku února 1252 z mateřského kláštera v Pomuku skupinka dvou mnichů (Wirik a Šimon) se dvěma konvrši, aby místo prohlédli. Poté, co bylo shledáno vhodným, sem dorazili další členové vznikajícího konventu.³⁷ Nově příchozí bydleli krátce v samotné vsi. Je tedy zřejmé, že okolní krajina nebyla zcela liduprázdná. Velmi záhy se začalo se stavbou provizorního dřevěného konventu a základů budoucího klášterního chrámu.³⁸

Roku 1252 byla fundace potvrzena rakouským vévodou a moravským markrabím Přemyslem Otakarem (budoucím králem Přemyslem Otakarem II.).³⁹ V této konfirmaci jsou vyčteny i majetky vznikajícího kláštera. Kromě pěti vesnic v okolí Žďáru se jednalo i o Bočkovy majetky na Znojemsku (Boček byl v té době znojemský kastelán). Jmenovitě klášteru patřilo patronátní právo k jednomu vesnickému kostelu, třetina vína z pěti vsí⁴⁰ a celý desátek z dalších tří.

Samotná konfirmace Přemysla Otakara z roku 1252 je velmi zajímavá.⁴¹ Nejen pro to, co obsahuje, ale také pro to, co v ní nenalezneme. Nikde, ani ve svědečné řadě, nejsou uvedeni Ronovci Jindřich a jeho syn Smil. Jako zakladatelé jsou jmenováni Boček z Perneggu, jeho tchyně a vdova po Přibyslavovi Sibyla a její dcery Eufémie (žena Bočka) a Alžběta. V této době bychom již čekali aktivitu Smila z Lichtenburka a jeho otce Jindřicha. Podle současné literatury měl Smil již být manželem výše jmenované Alžběty⁴² a jeho otec Jindřich mohl být již v této době ženatý s vdovou po Přibyslavovi, Sibylou.⁴³

českých zemí ve 13. století. Československý časopis historický, 20, 1972, č. 6, s. 875–906; pro oblasti Polska též LALIK, Tadeusz: *O cyrkulacji kruszców w Polsce X–XII wieku*. In: TRAWKOWSKI, Stanisław: Tadeusz Lalik. *Studia średniowieczne*. Warszawa 2006, s. 182–205 (původně vydáno v *Przegląd Historyczny*, 58, 1967, sešit 1, s. 1–7).

³⁴ CDSar, kap. 5, verš 333–335, s. 38–39. Pochován byl v kostele minoritů v Brně, k jejichž štědrým donátorům i se svou manželkou patřil.

³⁵ CDSar, kap. 4, verš 145–152, s. 28–29.

³⁶ PAUK, M. R.: *c. d.*, s. 119; odpustkový list papeže Inocence IV. z roku 1254 žďárský klášter lokalizuje v hranicích pražské diecéze (CDB V.1, č. 14, s. 51–52); sám Jindřich neopomenul zdůraznit, že klášter spadá pod pražskou pravomoc k nevelké radosti olomouckého biskupa Bruna. CDSar, kap. 6, verš 371–372, s. 40–41.

³⁷ CDSar, kap. 8, verš 504 a následující; viz též BOROVSKÝ, T.: *Základy*, s. 56.

³⁸ Ke stavebnímu vývoji kláštera viz zejm. CHUDÁREK, Z.: *c. d.*

³⁹ CDB IV, č. 259, s. 439–441.

⁴⁰ „Et terciam partem de omni vino suo in Moravia de villis subscriptis“. CDB IV, č. 259, s. 440. Z této formulace není zřejmé, zda se jednalo o výnosy z vína pěstovaného ve zmiňovaných vesnicích, nebo zda šlo opravdu o dodávku třetiny produkce zdejšího vína.

⁴¹ CDB IV, č. 259, s. 439–441.

⁴² URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 74; J. Urban zde souhlasí s názorem M. Sovadiny, že Alžběta se stala až Smilovou druhou manželkou (srovnej SOVADINA, M.: *c. d.*). Ke sňatku mělo dojít krátce před rokem 1245, nevylučuje však posunutí svatby až do počátku padesátých let 13. století; podrobněji viz níže.

⁴³ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 12–36, rodokmen na s. 500–501; sňatek Jindřicha se Sibylou klade mezi roky 1252–1253.

Tento problém má dvě možná vysvětlení. Prvním z nich je existence nějakého sporu mezi Bočkem (možná již mezi Přibyslavem z Křižanova) a Ronovci. Podle výše zmiňované listiny, ale i podle *Žďárské kroniky* je za přímého pokračovatele fundace považován Boček z Perneggu coby Přibyslavův zeť. Stejnou pozici by ale teoreticky měl mít i Smil z Lichtenburka jako další Přibyslavův zeť (Alžběta v listině výslovně figuruje jako jeden ze zakladatelů). Ve hře nebylo málo – zakladatelské právo k nově vznikajícímu klášteru.⁴⁴

Druhým východiskem z této situace je předpoklad, že v době vydání potvrzení v roce 1252 (přesné datum bohužel nelze určit) Smil a Alžběta ještě nebyli manželé. Potom absence Ronovců nijak nepřekvapuje. Hlavním argumentem této hypotézy je oslovení Alžběty v listině jako *domicella*.⁴⁵ Její matka Sibyla i sestra Eufémie jsou v téže listině zmiňovány jako *domina* vždy s uvedením manžela (v případy Sibyly již zesnulého).

Druhá interpretace sice částečně poupravuje tvrzení dosavadní literatury, ale nijak jim neodporuje. Alžběta z Křižanova zřejmě byla ještě v roce 1252 svobodná.⁴⁶ Je dokonce možné, že patřila do nějakého zbožného bratrstva. O zbožnosti její matky Sibyly nemusíme pochybovat. Jen připomeňme, že spolu se svou dcerou Eufémií často pobývala v domě v bezprostřední blízkosti kláštera a dokonce se účastnila bohoslužeb spolu s mnichy.⁴⁷ Víme také, že po smrti Sibyly bydlela Eufémie v dalším domě opět v bezprostřední blízkosti kláštera a že ji sestra Alžběta pravidelně navštěvovala.⁴⁸ Podle mého názoru je druhé vysvětlení přijatelnější než hledání sporů mezi Ronovci a Přibyslavem z Křižanova. Ale nechme ještě prostor dalšímu bádání.

Boček zemřel 20. prosince 1255. Tři dny předtím stihl sepsat závěť, ve které odkázal žďárskému klášteru značné jmění.⁴⁹ Pochován byl ve středu kůru ještě nehotového kostela a nad jeho hrobkou byla postavena jakási provizorní kaple.⁵⁰ Ale i zde je Smil z Lichtenburka, jehož otec Jindřich již v té době nežil, zcela vyloučen z veškerého dění kolem kláštera. Na rozdíl od tvrzení některých autorů se nepodílel na vykonávání poslední

⁴⁴ Na možný spor poukázal i PAUK, M. R.: *c. d.*, s. 127.

⁴⁵ CDB IV, č. 259, s. 440; přesně interpretovat tento termín není zcela jednoduché. Du Cange uvádí tři možné významy – služka, představená panna božích služebníků (i ve smyslu abatyše) a velmi malé obydlí. FAVRE, L. (ed.): *Du Cange*, T. III. Niort 1884, s. 161–162. Z těchto možností připadá v úvahu pouze druhá, tedy panna zasvěcená službě Bohu. Nemuselo se nutně jednat o řeholnici, ale např. i o vedoucí skupiny bekyň a pod. Užití termínu v konfrontaci s oslovením ostatních žen zřejmě můžeme vyložit jako oslovení ještě svobodné dívky. Tento výraz vůbec představuje v našem diplomatickém prostředí značně exotický prvek. Mezi lety 1231–1278 se vyskytuje pouze dvakrát (viz rejstříky svazků CDB III.4), CDB IV.2, CDB V.4. Poprvé je to v našem případě, podruhé se setkáváme s jakýmsi Theoderikem, zpovědníkem nejmenované *domicelly*. Nachází se mezi svědky jedné listiny z roku 1267 (která vzešla z církevního prostředí); CDB V.2, č. 503, s. 49 („Theoderici confessoris domicelle“). Přesné vymezení tohoto termínu pro naše prostředí bude zřejmě vyžadovat ještě další bádání. Na tomto místě můžeme bezpečně tvrdit, že jde o výraz značně atypický, který zřejmě přišel z jiného kulturního okruhu (z jihozápadu?) a vyskytuje se v církevním prostředí.

⁴⁶ Jen připomeňme, že J. Urban uvádí možnost datovat sňatek Alžběty se Smilem i do počátku padesátých let 13. století. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 74.

⁴⁷ Např. CDSar, kap. 12, verš 653–656, s. 56–57 aj.

⁴⁸ CDSar, kap. 13, verš 736–737, s. 62–63.

⁴⁹ CDB V.1, č. 60, s. 120–122; potvrzeno i panovníkem – CDB V.1, č. 67, s. 128–129. Konkrétně se jednalo o tři vsi na Opavsku, dvě vsi s kostelem na Brněnsku a jednu ves na východní Moravě se vším jejím příslušenstvím (které tvořil mimo jiné i kobylinec – *equaricia*). Dokonce klášteru věnoval svůj les u Zbraslavi, který měl sloužit na výstavbu kostela (s největší pravděpodobností na stavbu střechy).

⁵⁰ CDSar, kap. 7, verš 479–486, s. 46–47.

vůle Bočka z Perneggu (tím byli pověřeni jeho dva bratři, Smil a Kuno),⁵¹ ale zejména opět nefiguroval v listině mezi svědky.

Z výše podaných informací se může zdát, že Smil z Lichtenburka neměl ke klášteru ve Žďáru nad Sázavou žádný vztah. Přesto se za necelé dva roky stal jeho významným donátorem. Tento obrat si jistě zaslouží podrobnější vysvětlení.

Počátky lichtenburského panství na Vysočině

Dosavadní výklad naznačuje, že otázka datace sňatku Smila z Lichtenburka s Alžbětou z Křižanova nepředstavuje pouze genealogické zpestření této studie, ale důležitou součást chronologie zkoumaných událostí. Jeho správné vročení mimo jiné umožňuje přesněji stanovit okolnosti příchodu Lichtenburků na Vysočinu. Protože předložený výklad poněkud upravuje chronologii dalších událostí, je nutné jej důkladně prověřit.

Vročení sňatku Smila z Lichtenburka s Alžbětou z Křižanova zejména posune předpokládané datum narození jejich prvního syna, Smila. Místo roku 1245 se musel narodit značně později, pravděpodobně až v roce 1253. To by znamenalo, že zemřel již někdy po dosažení 35. roku svého života.⁵² Tento posun také sníží věkový rozdíl mezi Smilem a jeho mladšími bratry Oldřichem a Rajmundem z Janem Urbanem předpokládaných zhruba 15 (resp. 20) let na asi sedm (resp. 13) let.⁵³

Otázkou zůstává, zda v roce 1262 mohl Smil jako patrně devítiletý chlapec vystupovat jako svědek listiny.⁵⁴ Podle skladby svědků (viz dále) je zřejmé, že jejich výběr v tomto konkrétním případě spíše závisel na vztahu ke klášteru. Pokud v listině svědčí dvě ženy z titulu zakladatelek kláštera, nevidím důvod, proč by z téhož titulu nemohl svědčit i nezletilý syn jedné z nich.⁵⁵

Kvůli upravenému vročení sňatku Smila z Lichtenburka s Alžbětou z Křižanova zřejmě bude nutné přeformulovat okolnosti příchodu Ronovců na Vysočinu. Základem lichtenburské državy tedy zřejmě nebyla sňatková politika, ale výsluhy získané od krále Václava I. Nicméně tato otázka je příliš složitá na to, abychom ji mohli vyřešit na tomto místě.

Hlavním argumentem Jana Urbana k dataci manželství Smila z Lichtenburka a Alžběty z Křižanova do roku 1245 je účast pana Smila (mimo jiné i s jeho potencionálními příbuznými) na válečném tažení v zimě 1245/1246 do rakouského pohraničí, které skončilo

⁵¹ Poněkud zavádějící je informace P. B. Elbla. Podle něj se vykonavatelem závěti Bočka z Perneggu měl stát jeho bratr Kuno a Smil z Lichtenburka. Odkazuje přitom na CDM III, č. 223, s. 200–201. Ale i v této edici je zmíněná listina shodná s edicí v CDB a jako vykonavatele závěti výslovně uvádí Smila a Kuna, bratry Bočka. Nehledě na fakt, že jak v Bočkově závěti, tak i v Přemyslově confirmaci není Smil z Lichtenburka uveden ani ve svědečné řadě (na rozdíl od Smila a Kuna, bratrů Bočka). Doslova, včetně poznámky, přejímá chybu M. Zemka z jeho *Dějiny Žďáru*. ELBL, P. B.: *Cisteriácký klášter*, s. 145; srovnej ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *c. d.*, s. 33.

⁵² Naposledy se v listině vyskytuje spolu s bratrem Oldřichem v roce 1288. RBM II., č. 1456, s. 625.

⁵³ Srovnej URBAN, J.: *c. d.*, s. 500–501.

⁵⁴ CDB V.1, č. 320, s. 478–479.

⁵⁵ Jen připomeňme, že v této listině se nikde nevyskytuje Smilův nejstarší syn Jindřich, pouze mladší Smil. To jednak opět potvrzuje dvojí manželství pana Smila, ale zároveň i výběr svědků. Jindřich byl synem Smila z Lichtenburka, ale ne Alžběty. Neměl tedy přímý podíl na zakladatelských právech ke žďárskému klášteru, na rozdíl od svého mladšího bratra Smila. K rozboru této listiny se ještě vrátíme v další části příspěvku.

fiaskem v bitvě u Lávy 26. ledna 1246.⁵⁶ Zmiňované informace jsou čerpány z veršované kroniky Janse Enikela zvané *Fürstenbuch*.⁵⁷ Toto dílo ovšem vzniklo snad až po čtyřiceti letech od popisovaných událostí, nehledě na fakt, že postava Smila z Lichtenburka mohla v tomto díle plnit funkci jakéhosi archetypu českého rytíře popisované doby. Jak je patrné, tento konkrétní závěr Jana Urbana stojí na velmi snadno zpochybnitelné argumentaci a můžeme ho považovat přinejmenším za nepodložený.

Předchozí informace můžeme shrnout následujícím způsobem. Smil z Lichtenburka byl prokazatelně dvakrát ženatý. Z prvního manželství měl syna Jindřicha. Jeho druhé manželství s Alžbětou z Křižanova lze datovat nejdříve do roku 1252. Jak jsem již uvedl, toto vročení nám daleko lépe objasní komplikovaný vztah Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru, ale také poněkud upraví okolnosti příchodu Ronovců na Vysočinu. Zdá se, že základem budoucí domény Lichtenburků nebyly statky získané sňatkovou politikou, ale výsluhy krále od Václava I. Poprvé se predikát „z Lichtenburka“ v pramenech objevuje v roce 1251.⁵⁸ Hrad Lichnici (či snad pouze úřad s tímto hradem spojený?) Smil zřejmě získal jako odměnu za podporu při odboji královice Přemysla.⁵⁹ Posunout musíme i narození Smila II., a to zřejmě do roku 1253, což také neodporuje žádným ověřitelným faktům.⁶⁰

Podpora žďárského kláštera Smilem z Lichtenburka

Podporu církevních institucí Smilem z Lichtenburka máme pramenně dostatečně podchycenou. Jednoznačně můžeme doložit jeho zájem o cisterciáky a řád německých rytířů, s nímž se důkladně seznámil během křížové výpravy do Pobaltí v zimě 1254/1255.⁶¹ Z listiny datované rokem 1257 jasně vyplývá, že věnuje desetinu důchodů z dolů na svém území – tedy v (Havlíčkově) Brodě,⁶² (České) Bělé, Šlapanově a Přibyslavi hned třem

⁵⁶ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 47–48, 74. K samotné bitvě zejména NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I.4. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)* (dále jen *České dějiny I.4*). Praha 1928, s. 771–772; jen velmi okrajově se o tomto vpádu zmiňuje ŽEMLIČKA, Josef.: *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti* (dále jen *Počátky Čech královských*). Praha 2002, s. 166.

⁵⁷ STRAUCH, Philipp: *Jansen Enikels Werke. Weltchronik. Fürstenbuch*. Hannover 1900, s. 660. In: MGH, *Deutsche Chroniken* 3.

⁵⁸ CDB IV, č. 220, s. 384.

⁵⁹ Tomáš Durdík na základě (dosti diskutované) interpretace stavební podoby hradu Lichnice nakonec došel k závěru, že byl původně založen jako královský hrad Václavem I. a ještě jako nedostavěný byl darován Ronovcům, pravděpodobně jako odměna za věrnost při povstání královice Přemysla v letech 1248–1249. DURDÍK, Tomáš: *Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky*. Castellologica Bohemica (dále jen CB), 2, Praha 1991, s. 53–64; Týž: *K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice*. CB, 4, Praha 1994, s. 67–74; Týž: *K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice – pokračování diskuse*. CB, 7, Praha 2000, s. 395–402. Tato území se nacházela v Čáslavské kastelánii, tehdy velmi chudé a málo významné. Pozemkově bohatý dar ve velmi řídké osídlené oblasti kdesi v hvozdu ztraceném mezi Čechami a Moravou se v době darování nemusel jevit jako štedrý.

⁶⁰ Více ke genealogickému aspektu problému viz SOMER, Tomáš: *Nové poznatky k rodině Smila z Lichtenburka*. Genealogické a heraldické listy, 29, 2009, č. 1, s. 10–17.

⁶¹ Smil z Lichtenburka svědčí v listině vydané u Elblágu v lednu 1255, viz CDB V.1, č. 39, s. 81–83.

⁶² V závorkách uvádím doplnění původního názvu lokality pro přesnější geografické určení.

cisterciáckým klášterům v Sedlci, Mnichovu Hradišti⁶³ a Žďáru tak, že každý měl dostat třetinu této desetiny.⁶⁴

Smil z Lichtenburka však výše zmiňovaným klášterům nevěnuje desetinu výnosů dolů na svém území, ale pouze desetinu podílu, který mu z dolů podle práva náležel. Zřejmě již v této době dosahoval tento oprávněný podíl teoreticky $\frac{2}{13}$ výnosů. Výsledná darovaná suma pro všechny tři kláštery dohromady činila $\frac{1}{65}$ výnosů z dolů na území pana Smila, tedy při rovném rozdělení „pouhou“ $\frac{1}{195}$ (tedy zhruba půl procenta) pro jeden klášter.⁶⁵

Výběr obdarovaných klášterů se může na první pohled jevit jako náhodný, ale má svou vnitřní logiku. Sedlec byl v té době majetkem panovníka, ale také severním sousedem Smilových držav na Vysočině. Mnichovo Hradiště je nekropole Markvarticů, se kterými byl Smil pokrevně spřízněn.⁶⁶ Mimo Mnichova Hradiště byly obdarované kláštery Smilovými sousedy. Je také možné, že tento dar představoval jakési „vyplacení“, nebo spíše možná splácení dluhů, které Lichtenburkové k cisterciákům měli.⁶⁷

Další donace pochází z roku 1262, kdy Smil z Lichtenburka věnuje žďárskému klášteru ves Bobrůvku.⁶⁸ Tato nenápadná donace nám však může poodhalit mnoho faktů týkajících se vztahu pana Smila a žďárského kláštera. Vesnice Bobrůvka se nachází asi 17 kilometrů jihovýchodně od Žďáru, tedy mimo vlastní dominium Smila z Lichtenburka. Co je ještě důležitější, zmiňovaná vesnice byla původně majetkem Alžběty a Smil jí daroval „de consensu et **voluntate** uxoris nostre Elizabeth“ (zvýraznil T. S.).⁶⁹ Iniciátorem donace tedy nebyl Smil z Lichtenburka, ale spíše jeho manželka Alžběta.

Velice zajímavá je i svědečná řada. Svědčí Smilova manželka Alžběta a jejich syn Smil, dále Eufémie⁷⁰ s nezletilými syny Smilem a Gerhardem a nakonec Bohuslav, lichnický purkrabí. Eufémie je v této listině explicitně nazvána jako fundátorka (*fundatrix*). Místo vydání sice není uvedeno, ale listina byla zřejmě zhotovena příjemcem, tedy žďárským

⁶³ Resp. klášteru v dnešní lokalitě Klášter Hradiště nad Jizerou v bezprostřední blízkosti Mnichova Hradiště.

⁶⁴ CDB V.1, č. 138, s. 222–223. Listina byla vydána ve třech vyhotoveních (pro každý klášter jedno), ale dochoval se pouze žďárský exemplář. J. Urban předpokládá, že vznikla již v nově utvořené Smilově kanceláři. Jako možnou uvádí též přítomnost žďárských mnichů v této kanceláři. Opírá se jednak o grafické a stylistické důkazy, ale také o úzké vazby Lichtenburků s klášterem. Osobně se k této domněnce nepřiklání. Jednak se žďárský konvent teprve ustaloval a těžko mohl postrádat své členy a také, jak ukáží dále, propojení Smila a žďárského kláštera ještě dlouho nebylo tak úzké, jak bylo dosud psáno. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 354.

⁶⁵ K tomu podrobněji SOMER, T.: *Vývoj osídlení na Havlíčkovobrodsku ve středověku v závislosti na těžbě stříbra* (dále jen *Vývoj osídlení*). Olomouc 2009, s. 52–57 (nepublikovaná diplomová práce na FF UP).

⁶⁶ Sestra jeho ženy Alžběty byla totiž Zdislava z Lemberka († 1252), manželka Havla z Lemberka. Mimo to, Havel z Lemberka a Smil z Lichtenburka se jistě osobně znali, snad můžeme předpokládat i jejich přátelský vztah. Oba patřili k nejbližším důvěrníkům krále Václava I., navíc je nalezneme v blízkosti kralevice Přemysla po porážce „jeho“ spiknutí (jako spolehlivé osoby byli zřejmě k Přemyslovi přivedeni jeho otcem). Údajně se oba měli účastnit poselství z roku 1257 k volbě německého krále. Podle názoru M. Sovadiny Havel starší z Lemberka zemřel mnohem později, než se doposud soudilo, snad až v roce 1268. SOVADINA, M.: *c. d.*, s. 227–231.

⁶⁷ Zbožné donace jako tiché vyrovnání dluhů klášterům „odhalil“ z královského prostředí ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 292. M. R. Pauk spíše usuzuje na jakési vyplacení, za které se měli cisterciáci (patrně zejména ti žďárští) přestat angažovat na statcích pana Smila, na kterých probíhala čilá prospektorská činnost s pozitivními výsledky. PAUK, M. R.: *c. d.*, s. 126.

⁶⁸ CDB V.1, č. 320, s. 478–479.

⁶⁹ CDB V.1, č. 320, s. 479; tedy se souhlasem a na přání Alžběty.

⁷⁰ Vdova po Bočkovi, sestra Alžběty a spoluzakladatelka kláštera.

klášterem.⁷¹ Nabízí se možnost, že vznikla jako výsledek nějakého rodinného setkání, či snad spíše setkání dobrodinců žďárského kláštera.⁷² Lichnický purkrabí Bohuslav věnoval klášteru jisté statky o dva roky později, ale je pravděpodobné, že klášter od něj obdržel nějaký dar již dříve. Pro podobné setkání nastala ideální příležitost.⁷³ Právě v roce 1262 zemřela Sibyla,⁷⁴ byl sesazen opat Jindřich⁷⁵ a zvolen nový opat Winrich z Waldsas.⁷⁶

Je tedy patrné, že ani v této době se Smil z Lichtenburka ve prospěch žďárského kláštera nijak významně neangažoval. Přitom Smil začal pomalu stárnout. Zřejmě již překročil čtyřicátý rok svého života⁷⁷ a dalo by se předpokládat, že otázka věčného zaopatření duše bude více ovlivňovat jeho konání.

Další nadání žďárskému klášteru z okruhu Smila z Lichtenburka vzešlo o dva roky později. S jeho souhlasem věnují žďárskému klášteru lichnický purkrabí Bohuslav se svou ženou v roce 1264 vesnici Slavkovice. Má se tak stát po jejich smrti. Bohuslav držel Slavkovice „iure feodi, ex parte Elysabet, uxoris nostre“.⁷⁸ Zřejmě i tato donace vzešla více ze strany Alžběty než jejího muže. Ves Slavkovice se nachází asi sedm kilometrů východně od Žďáru, tedy opět mimo vlastní zájmovou oblast pana Smila. Místo vydání chybí, ale listina podle všeho pochází z provenience Smilovy kanceláře.⁷⁹

Další donace pochází z prosince 1265. V té době věnuje Smil z Lichtenburka žďárskému klášteru kostel⁸⁰ v Chotěboři se všemi jeho platy a desátý díl příjmu z cla, které se zde vybí-

⁷¹ CDB V.1, č. 320, s. 478.

⁷² Pojem „dobrodinec“ bych měl spíše rozepsat do konkrétních právních vztahů – tzn. zakladatel či donátor. V případě žďárského kláštera a na tomto místě by se však velice snadno dalo sklouznout ke špatnému užití termínů, jejichž význam v tomto případě není zcela zřejmý. Proto je nahrazuji velmi obecným pojmem „dobrodinec“. Na svědečné řadě je zajímavá i absence Smilova staršího syna Jindřicha. To jednak podporuje tvrzení o dvou manželstvích pana Smila (syna Jindřicha měl z prvního) a zároveň poukazuje na to, že výběr svědků nebyl nikterak náhodný.

⁷³ Úlohu žďárského kláštera jako místa různých setkání Lichtenburků zdůrazňuje i BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 36.

⁷⁴ CDSar, kap. 12, verš 673–676, s. 58–59.

⁷⁵ CDSar, kap. 12, verš 677, s. 58–59.

⁷⁶ CDSar, kap. 12, verš 690–693, s. 58–59.

⁷⁷ Téměř vyčerpávající genealogii nejstarších Lichtenburků podává URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 12–36; přehledný rodokmen tamtéž, s. 500–501.

⁷⁸ CDB V.1, č. 427, s. 634–635.

⁷⁹ CDB V.1, č. 427, s. 634.

⁸⁰ V listině je použit výraz *capella*. Středověký výraz *capella* má ovšem mnoho možných významů, kterými se zabýval Jindřich Šilhan. Zjistil tři jeho základní významové okruhy. ŠILHAN, Jindřich: *Kaple a kaplan*. Archaeologia historica, 6, Brno 1981, s. 248–251. Pro srovnání, Du Cange dokonce rozeznává 11 různých významů (FAVRE, L. (ed.): *Du Cange*, T. II., Niort 1883, s. 115–118). J. Šilhan vysvětluje v tomto konkrétním případě (který ve svém příspěvku uvádí) termín *capella* jako vyjádření obecné právní závislosti chotěbořského kostela na Smilovi. Pro Smila je chotěbořský kostel *capella*, protože je „jeho“. To potvrzují listiny mimo okruh Smilovy kanceláře, které používají termín *ecclesia*. Jedná se o listiny z 16. dubna 1267 (CDB V.2, č. 498, s. 42), z 13. května 1267 (CDB V.2, č. 506, s. 52; v CDM je tato listina vrocena do roku 1268 – CDM IV, č. 13, s. 15) a z 20. června 1323 (CDM VI, č. 228, s. 170). Označení kaple preferuje Jiří Sochr (SMRČEK, Otto (ed.): *Chotěboř. Stručné dějiny města*. Hradec Králové 1981, s. 17). Kolísavě používá termín *kaple* a *kostel* M. R. Pauk (PAUK, M. R.: *c. d.*, s. 126; na s. 128 již v souvislosti s listinou z r. 1323 používá termín *kostel*), ale také T. Borovský (BOROVSKÝ, T.: *Základy*). V jiné souvislosti (a bez odkazu na Šilhanovu práci) upozornil L. Jan na použití výrazu *capella* pro kostel, který měl zvýraznit vztah objektu k panovníkovi (jemuž tento kostel patřil). JAN, Libor: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006, s. 88.

ralo.⁸¹ Tato donace se však od předchozích svým charakterem poněkud odlišuje. Chotěboř se nachází západně od Žďáru, v oblasti, kterou přímo ovládal Smil z Lichtenburka, asi 15 kilometrů severně od „jeho“ města (Havlíčkova) Brodu⁸² a pouhých sedm kilometrů od jeho oblíbeného sídla Sommerburku (Ronovce).

Iniciátorem štedrého daru byl evidentně sám pan Smil. Listina byla vydána na hradě Sommerburku. Jako svědci jsou na prvním místě uváděni jeho tři kaplani⁸³ a poté Wernher Rybář, rychtář (Havlíčkova) Brodu.⁸⁴ Vyhotovitelem listiny nebyl žďárský klášter, jak by se dalo očekávat, ale notář Gerlach ve Smilově vlastní kanceláři.⁸⁵

Pro takový obrat se nám nabízí jedno možné vysvětlení. V době vydání listiny byl již Smil poměrně starý muž, mohl mít kolem 45 let. Je i dost pravděpodobné, že byl nemocný. Smrt ho zastihla necelé čtyři roky poté. Podle okolností vydání (místo, svědci) se můžeme domnívat, že právě v chladných podzimních měsících se mu přitížilo. Snad se již připravoval na smrt. Jestliže přijmeme tuto domněnku, nemusíme pochybovat o zbožných důvodech donace.

Poslední Smilovo obdarování žďárského kláštera pochází ze 14. února 1269, kdy mu věnuje vsi Jiříkovice a Radňovice.⁸⁶ Za iniciátora daru můžeme označit spíše Smilovu manželku Alžbětu.⁸⁷ Obě vsi se nalézají jen pár kilometrů východně od Žďáru, severně od dříve darovaných Slavkovic. Je zřejmé, že i v tomto případě se jednalo o darování původně Alžbětina majetku, daleko mimo vlastní mocenskou oblast pana Smila. Nový majetek měl klášter získat až po smrti obou manželů s podmínkou konání aniversárií za mrtvé.

Listina se však netýká pouze darování zmínovaných vsí, neboť zároveň osvobozuje klášterní lid ode všech platů a dávek, které by od nich mohly být vyžadovány z pozice Smila jako donátora a tedy vlastníka oprav nad těmito majetky. Řeší se zde i právo hrdelního trestu. Osvobození darovaných majetků od reálného výkonu oprav donátorů mělo možná ještě větší význam než zmíněná donace. Donátoři se totiž svých majetků nevzdávali beze zbytku a ponechávali si nad nimi různou míru kontroly. Zřeknutí se její části jistě nebylo bezvýznamným aktem a můžeme ho považovat za projev náklonnosti Smila ke klášteru.⁸⁸

⁸¹ CDB V.1, č. 460, s. 680–681. Darování farních kostelů (a zejména zisků z nich plynoucích) je velmi častý způsob obdarování klášterů. Pro moravské kláštery ve středověku dokonce T. Borovský vypočítává, že donace far představují více než 30 % všech obdarování. BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 54.

⁸² Jindřich Řezbář ho označuje jako „dominus Zmilo de Brot“. CDSar, kap. 12, verš 647, s. 56.

⁸³ Význam a funkci takzvaných kaplanů pana Smila zatím důsledně nikdo nezkoumal. Je však zřejmé, že tato problematika si vyžádá samostatnou studii. Již nyní můžeme vcelku přesvědčivě tvrdit, že někteří ve své podstatě ani kaplany nebyli. Jednalo se spíše o faráře v kostelech, ke kterým držel patronátní právo pan Smil. Odtud plyne jejich označení jako kaplanů v listinách lichtenburské proveniencie. Na druhou stranu můžeme mezi nimi najít minimálně jednoho, který skutečně vykonával funkci osobního kaplana pana Smila. Ke kaplanům pana Smila zatím pouze stručně SOMER, T.: *Vývoj osídlení*, s. 71–73.

⁸⁴ Wernher podle všeho patřil k jeho nejbližšímu okruhu důvěrníků, dokonce byl kmotrem Smilova syna – Rajmunda. CDM II, č. 42, s. 107–108; zkrácená verze této listiny se nalézá též v RBM II, č. 1476, s. 637–638.

⁸⁵ CDB V.1, č. 460, s. 680.

⁸⁶ CDB V.2, č. 578, s. 159–160.

⁸⁷ V listině je opět uvedeno „de consensu et voluntate Elizabet, uxoris nostre, et liberorum nostrorum“. CDB V.2, č. 578, s. 159.

⁸⁸ Problém kontroly nad darovanými majetky klášterům řeší v poslední době zejména T. Borovský. Např. BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 47.

Posmrtné zaopatření Smila z Lichtenburka

Po své smrti roku 1269 byl Smil pohřben v mariánské kapli v rozestavěném klášterním chrámu.⁸⁹ Podle informací Jindřicha Řezbáře byla založena přímo Smilem a vysvěcena za opata Jindřicha (1259–1262). Zřejmě se dlouho jednalo o jedinou kamennou sakrální stavbu, protože Jindřich vzpomíná, jak jako chlapec do ní musel za deště a sněhu každé ráno nosit oheň a účastnit se mši.⁹⁰

Kolem kaple Panny Marie dodnes existuje více dohadů a spekulací než faktů. Shrňme si sporné body. Počátek stavby je obvykle kladen podle interpretace *Žďárské kroniky* do roku 1253.⁹¹ Toto datum založení se dá ovšem snadno zpochybnit. Do dnešní doby totiž zůstává záhadou samotná lokalizace kaple. Podle Zdeňka Chudárka se nacházela buď v západní části kostela před průčelím, nebo pravděpodobněji v nejstarším domě rodiny zakladatelů.⁹² První možnost lokalizace je vyloučena založením před smrtí Bočka z Perneggu, tj. před rokem 1255. Druhá možnost sice chronologicky připadá v úvahu (můžeme předpokládat čerstvý sňatek Smila s Alžbětou z Křižanova), ale i zde se nabízí více interpretačních možností.

Založení kaple však lze jistotou spojit s osobou Smila z Lichtenburka. Na základě údajů Jindřicha Řezbáře došlo k jejímu vysvěcení patrně mezi lety 1259–1262.⁹³ Z téhož pramene usuzujeme, že v ní byl pan Smil po své smrti v roce 1269 pochován.⁹⁴ Kaple zřejmě patřila k architektonicky náročnějším stavbám.⁹⁵ Podle *Žďárské kroniky* Smil na tento nábožný účel věnoval 113 hřiven.⁹⁶ Pravděpodobně jediný fragment stavby byl nalezen v základech jednoho z domů v blízkosti kláštera. Jedná se o střed šestidílného klenebního závěru se svorníkem ozdobeným znakem Lichtenburků.⁹⁷

I z uložení ostatků je patrné, že žďárští cisterciáci preferovali rod pánů z Obřan.⁹⁸ Jindřich Řezbář ve své kronice právě tento rod oslavuje jako pravé fundátory kláštera. Jeho naděje se upíraly zejména k mladému Smilovi, poslední přímé ratolesti Bočkova rodu. Začlenění Lichtenburků do rodiny zakladatelů žďárského kláštera je však také jen stěží zpochybnitelné.⁹⁹ Vyplyvá to jednak z umístění rodové tumbu uvnitř chrámového kostela, ale především z chování potomků a dědiců mocného Smila z Lichtenburka. O septi Ronovců a Žďaru svědčí i fakt, že v erbu města dodnes můžeme nalézt dvě zkrřížené černé ostrve na zlatém poli.

⁸⁹ CDSar, kap.13, verš 781–784, s. 64–65.

⁹⁰ CDSar, kap. 12, verš 646–652, s. 56–57.

⁹¹ CDSar, kap. 6, verš 401–404, s. 42–43; na tomto místě však není uveden přesný rok založení kaple, který nelze určit ani z kontextu. K roku 1253 se přiklání nejnověji i CHUDÁREK, Z.: c. d., s. 73. Rok 1253 zpochybňuje PAUK, M. R.: c. d., s. 127.

⁹² CHUDÁREK, Z.: c. d., s. 82.

⁹³ CDSar, kap. 12, verš 646, s. 56–57.

⁹⁴ CDSar, kap. 13, verš 781–784, s. 64–65.

⁹⁵ CHUDÁREK, Z.: c. d., s. 73.

⁹⁶ CDSar, kap. 13, verš 781–787, s. 64–65.

⁹⁷ CHUDÁREK, Z.: c. d., s. 73; ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: c. d., s. 50.

⁹⁸ Dnes uvnitř klášterního chrámu nalezneme dvě rodové hrobky. V jižní chórové kapli se nachází hrobka pánů z Obřan, v severní chórové kapli pak hrobka pánů z Lichtenburka. Klášterní klauzura přiléhá k jižní straně chrámu, je tedy zřejmé, že páni z Obřan mají „čestnější“ místo.

⁹⁹ T. Borovský doslova uvádí, že po smrti Bočka z Perneggu došlo k rozštěpení výkonu zakladatelských práv mezi Lichtenburky a pány z Obřan, přičemž ale primát pánů z Obřan nebyl nikdy zpochybněn. BOROVSKÝ, T.: *Základy*.

Závěr

Vztah Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru byl mnohem komplikovanější, než předpokládali četní historici. Na jeho samotném vzniku se nepodílel. Ani nemohl, protože pravděpodobně ještě příbuzenskými vazbami nepatřil do rodiny fundátorů. Zakladatelské právo drželi páni z Obrán, ale smrt Bočka z Perneggu zanechala v tomto rodě pouze nezletilé děti, které nemohly toto právo aktivně vykonávat. Jak v poslední době prokázal Tomáš Borovský, zakladatelské právo s sebou neslo i mnoho povinností ke vznikající fundaci. Jednalo se zejména o zajištění výstavby kláštera. Z tohoto pohledu smrt Bočka přinesla budovanému žďárskému klášteru značné existenční problémy.

Po Bočkově smrti bychom očekávali zvýšenou aktivitu Smila z Lichtenburka vůči žďárskému klášteru. Paradoxně z druhé poloviny padesátých let 13. století známe pouze darování části výnosů z dolů na území pana Smila z roku 1257 a založení kaple Panny Marie. I ze skladby donací z šedesátých let 13. století vyplývá, že větší horlivost při podpoře žďárského kláštera projevovala spíše Smilova manželka Alžběta, která jako nejmladší dcera Přibyslava z Křižanova bezprostředně patřila do rodiny zakladatelů kláštera.

Za Smilovy dary a výsady můžeme považovat patronátní právo nad kostelem sv. Jakuba v Chotěboři se všemi jeho příjmy a desátek výnosu z místní celnice z roku 1265 a patrně i osvobození klášterních lidí od platů a dávek donátorům z 14. února 1269. Smil nikdy klášteru nedaroval pozemky ze svého stříbrnosného dominia, ale zejména platy a výnosy, resp. osvobození klášterních lidí od platů a dávek. Přestože není pochyb o tom, že žďárskému klášteru poskytl značnou podporu, je otázkou, zda ji můžeme označit za opravdu výjimečnou.

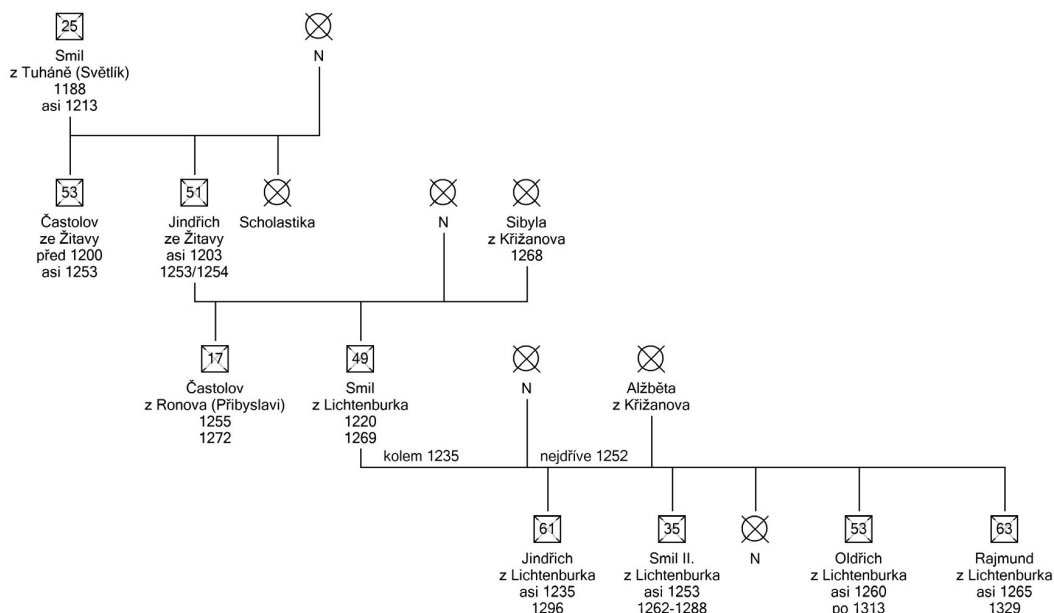
Pozemkové dary se omezily na majetky Alžběty, které ležely v bezprostřední blízkosti žďárského kláštera. Jak se domnívám, aktivita žen z rodiny fundátorů nebyla až dosud v literatuře plně doceněna (jmenovitě Sibyly, Eufémie a Alžběty). Zřejmě díky nim budování kláštera neustalo ani po smrti Bočka z Perneggu a pravděpodobně právě Alžběta podněcovala svého manžela k jeho aktivní podpoře.

Z dochovaných pramenů můžeme usuzovat, že hlavní Smilovou pohnutkou k ní (pokud pomineme vliv jeho manželky) byla vidina posmrtného zaopatření (zejména poslední listina pro žďárský klášter z 14. února 1269 výslovně uvádí podmínku konání aniversárií). Smilovi se totiž nepodařilo založit vlastní rodový klášter, ve kterém by mohl být pohřben.¹⁰⁰ I proto je třeba podporu žďárského kláštera chápat spíše jako nutnost. Tento klášter se pak stal rodovou nekropolí, do které byli ukládáni k věčnému odpočinku Lichtenburkové prokazatelně až do poloviny 14. století.¹⁰¹

¹⁰⁰ Na počátku šedesátých let se Smil chystal založit vlastní mužský řádový dům. Tento projekt zřejmě značně pokročil, protože v roce 1262 vyslala generální kapitula svou inspekci, ale z neznámých důvodů nebyl tento záměr realizován. CANIVEZ, J.: *Statuta*, T. III., č. 59, rok 1262, s. 7. Viz též CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu*, s. 302.

¹⁰¹ Ještě v roce 1345 zaplatil Čeněk z Bítova nemalou sumu, aby mohl být v klášteře pochován. CDM VII, č. 605, s. 441–442.

Příloha

Rodokmen Lichtenburků ve 13. století

(Rodokmen sestavil autor článku a použil v něm základní údaje publikace Jana Urbana: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003, s. 500–501. Z těchto údajů však upravil datum sňatku Alžběty z Křižanova se Smilem z Lichtenburka a tedy i předpokládané datum narození jejich syna, Smila II. z Lichtenburka).

SUMMARY

SMIL OF LICHTENBURK AND THE ŽĎÁR MONASTERY

Smil of Lichtenburk is one of the most important noblemen of the mid-thirteenth century. He is described as the wealthiest magnate of his time. The second half of the thirteenth century was also a time when a new Cistercian monastery was started in the area of Českomoravská vrchovina (Czech-Moravian Highlands).

So far Smil of Lichtenburk has been portrayed as a great benefactor of this monastery. The reality, however, is much more complex. It is highly probable, that when the monastery was founded in Žďár nad Sázavou in 1252, Smil was not yet married to Elisabeth of Křižanov and thus not a member of the founders' family. The pattern of the donations is clear: Smil donated only payments, taxes or parishes. The landed property with which the monastery was endowed came from the dowry of Elisabeth.

Smil's endowment of the Žďár monastery was surely crucial, but in historical literature definitely exaggerated. Smil's support was most probably motivated with its attempts for

the posthumous security. He does not succeed in founding his own family monastery, thus the support of the Žďár monastery was necessary. The monastery became a burial place of the Lords of Obřany but also the Lords of Lichtenburk. The family line needs more attention, namely Sibyl, Euphemia and Elisabeth. The Žďár monastery became one of the biggest foundations in Moravia mostly thanks to the support of these women.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Mgr. Tomáš Somer
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

NÁSTIN VZTAHŮ MEZI PANOVNÍKEM A VĚNNÝMI MĚSTY MEZI LETY 1526–1546 V ROVINĚ POLITICKÉ, EKONOMICKÉ A SPRÁVNÍ NA PŘÍKLADU CHRUDIMI, VYSOKÉHO MÝTA A POLIČKY

David Novotný

Období do roku 1546 bývá považováno ještě za dobu určitého rozmachu českých královských měst.¹ Neobsahoval však v sobě onen rozmach již náznaky následné regrese? Bylo potrestání měst za účast na odboji proti Ferdinandu I. natolik neočekávatelným zásahem? Nevyužil panovník krize pouze jako katalyzátoru k provedení již předem promyšleného plánu? Zásadní omezení pro řešení těchto otázek představuje absence většího množství pramenů, které vzešly z činnosti centrálních úřadů v Praze i z měst samotných. Relativně nejvíce dochovaných a dostupných materiálů se ze zvolených příkladů tří východočeských lokalit týká Chrudimi, které bude z tohoto důvodu v následujícím textu věnována adekvátní pozornost. Nastíněné problémy samozřejmě nelze řešit detailně a komplexně, avšak i přes tato omezení může komparace osudů tří věnných měst mnohé napovědět. Ostatně sama volba Chrudimi, Vysokého Mýta a Poličky není samozřejmě náhodná. Především se jedná o města věnná, ležící ve stejném kraji (jehož centrem jedno z nich formálně bylo) a vzájemně spolupracující minimálně v rovině politické.²

¹ K problematice českých měst prošel úctyhodné množství materiálu (s výjimkou Poličky, protože tento městský archiv příliš neznal) WINTER, Zikmund: *Kulturní obraz českých měst*, díl I. a II. Praha 1890 a 1892; Týž: *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách (1526–1620)*. Praha 1909; Týž: *Zlatá doba měst českých*. Praha 1913; z dalších badatelů především MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích*, díl III. Praha 1998. Pro Chrudim srov. FLORIÁN, Čeněk: *Chrudim*. Chrudim 1954; FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: *Chrudim v pravěku a středověku. Obrázky z každodenního života*. Chrudim 1998; *Chrudimsko a Nasavrcko*, díl IV. Chrudim 1926, s. 300–322; ROUBIC, Antonín: *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi do konce XV. století* (dále jen *Hospodářské poměry*). Olomouc 1956 (diplomová práce na FF UP); KRÖHNHOVÁ, Zdenka: *Vztah panovníka ke královskému městu Chrudimi v druhé polovině 15. a na počátku 16. století*. Praha 1974 (diplomová práce na FF UK). K Vysokému Mýtu DVOŘÁK, Radovan: *Vysoké Mýto. Stručné dějiny města*. Ústí nad Orlicí 2003; Týž: *Vysoké Mýto. Průvodce městem a jeho dějinami*. Vysoké Mýto 1961; JIREČEK, Hermenegild: *Královské věnné město Vysoké Mýto. Obraz místopisný, dějepisný, životopisný i statistický*. Vysoké Mýto 1884; ŠEMBERA, Alois Vojtěch: *Vysoké Mýto. Královské věnné město v Čechách*. Olomouc 1845. K Poličce především KRUŠINA, Josef: *Z dějin Poličky*. In: Poličsko. Vlastivědný sborník. Pardubice 1958, s. 7–20; RŮŽIČKA, Jindřich – KONEČNÝ, Stanislav: *Polička. Věnné město českých královen*. Praha 2001; RŮŽIČKA, J. – KRUŠINA, J.: *Dějiny města Poličky*, díl I. Hradec Králové a Polička 1968 a další.

² Věnnými městy (jakožto specifickou podskupinou v rámci třetího stavu) se v posledních letech zabývali ĎURČANSKÝ, Marek: *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*. In: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova* (dále jen *Věnná města*). Mělník 2004, s. 32–36; MUSIL, František: *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*. In: *Věnná města*, s. 32–36; VOREL, Petr: *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*. In: *Věnná města*, s. 16–21.

V následujících odstavcích je věnována pozornost několika „neuralgickým“ bodům, jejichž stručný nástin napomáhá vztah panovníka a jeho zástupců k městům postihnout. Především jde o pravidelné a nepravidelné kontakty mezi pražskými úředníky a městskou reprezentací (radními, obecními staršími) a jejich fiskální a sociální rozměr. S touto otázkou úzce souvisí též sociální složení obyvatelstva a právní, politické i ekonomické postavení měst v regionu. Logicky nemůže zůstat stranou vztah Chrudimských, Vysokomýtských a Poličských k sousedům z řad nižší šlechty. Spíše než o deskripci účasti sledovaných lokalit na odboji proti Ferdinandu I. se však pokusím o nástin vztahů k zeměpánovi (jeho zástupcům) před tímto konfliktem a o postižení okolností, které mohly postoje daných obcí v „krizovém období“ ovlivňovat. Líčení dění přímo v letech 1546–1547 je tudíž věnována pozornost spíše okrajově. Zvolený přístup a priori vyvolává dojem roztržitosti, čehož jsem si vědom.

Době předcházející nástupu Ferdinanda I. na český trůn, tedy období husitských válek, vlády Jiřího z Poděbrad a jagellonských králů, byla v historiografii Chrudimi, Vysokého Mýta a Poličky věnována pozornost. Situaci v někdejší krajském městě Chrudimi v 15. století sledoval Antonín Roubic, rekonstruující na základě příslušných pramenů i sociální složení města. Nejbohatší skupinou obyvatelstva byli erbovní měšťané (často majitelé nemovitostí a patrně obchodníci) a někteří z řemeslníků, kteří zasedali v městských radách. Opačným „extrémem“ byla chudina, k jejímuž chování a existenci ale není dostatek pramenů a je nutno spoléhat na analogie z jiných měst.³ Mezi těmito dvěma extrémy se pohybovala většina obyvatelstva města a předměstí. Zdaleka nejbohatší byli v Chrudimi mlynáři (průměrný majetek pěti mlynářů při městě činil více než 14 kop grošů českých), následovaní sladovníky (sedm kop), řezníky (šest a půl kopy) a pekaři (pět kop). Nejchudšími řemeslníky byli naopak bečváři, krejčí, pláteníci (průměrný majetek oscilloval mezi sumou jedné až jedné a půl kopy grošů českých).⁴ Od poloviny 15. století se ve stále větší míře prosazovalo soukenictví, které po roce 1526 procházelo velmi pozvolným útlumem. Ještě závěrem osmdesátých let 16. století byl však jeden z nejbohatších měšťanů (Václav Lípa) právě soukeníkem. Rok 1547 na složení řemesel prakticky žádný vliv neměl, jelikož vlivnými jedinci nadále zůstávali především sladovníci, řezníci a majitelé právovárečných domů. Snad lze uvažovat i o mlynářích, i když zde je situace komplikována privilegiem Vladislava II., dle něž mělo mlýny držet město (výklad je ovšem sporný) a pronajímat je zájemcům.⁵ Podobné sociální složení obyvatelstva jako Chrudim mělo Vysoké Mýto, kde byli nejbohatší rovněž mlynáři, sladovníci a řezníci. V obou městech tezaurovali zámožní jedinci majetek prostřednictvím nákupu nemovitostí.⁶ I zde podle

³ Dobovému schématu do jisté míry podléhá ROUBIC, A.: *Hospodářské poměry*, s. 90–91; v obecné rovině GRAUS, František: *Chudina městská v době předhusitské*. Praha 1949.

⁴ ROUBIC, A.: *Hospodářské poměry*, s. 58–70.

⁵ Příslušné privilegium vydal LÁBLER, Karel (ed.): *Listář královského věnného města Chrudimi. Privilegia městská a listy králů českých*. Chrudim 1900, s. 39–40; *Chrudimsko a Nasavrcko*, díl II. Chrudim 1909, s. 295–299.

⁶ HYKSA, František – DVOŘÁK, Radovan: *Kniha bílá úzká. Městská registra vysokomýtská 1423–1464*. Choceň 1969, s. 45–70. Ke struktuře obyvatelstva Vysokého Mýta též KAŠPAR, Jaroslav: *Obyvatelstvo města Vysokého Mýta po třicetileté válce*. Zápisky Katedry československých dějin a archivního studia, 3, 1958, č. 3, s. 64–75. Pro zajímavý a příznačný spor mezi obcí Vysokého Mýta a mlynáři z roku 1571 srov. Národní archiv v Praze (dále jen NA v Praze), fond Stará manipulace (dále jen SM), kart. 893, inv. č. 1262, sign. H 60/2.

všeho nedošlo v 16. století k proměně v celkovém složení řemesel a zámožnosti osob, které tato řemesla vykonávaly. V Poličce došlo k zásadní změně ve složení městských rad v sedmdesátých letech 15. století, kdy původně dominující (a tím zřejmě i nejbohatší) řemeslníky vykonávající potravinářské profese vystřídali v městských radách krejčí, kožešníci a ševci. Soukeníci, jejichž rostoucí zastoupení mezi poličským obyvatelstvem je signifikantní pro druhou polovinu 16. století, se mezi městskými radními objevují až roku 1494.⁷ Počátkem 17. století ovšem toto řemeslo prožívalo krizi, o čemž svědčí restriktivní charakter artikulů soukenického řemesla z roku 1610.⁸

Nástupem Ferdinanda I. na český královský trůn se pro Chrudim, Vysoké Mýto i Poličku bezprostředně téměř nic nezměnilo. Podstatnějším zásahem byl jen zákaz krajských sněmů, shromažďování velkých obcí (roku 1528) a po čase hluboká reforma české komory. Kontinuita zůstala zachována ve složení městských rad, a tak v čele sledovaných měst stál i nadále purkmistr spolu s dvanácti konšely, jimiž byli titíž muži jako před rokem 1526. Na pořádek a klid ve městech dohlíželi rychtáři, jejichž původně dědičný úřad byl v průběhu 14. a 15. století městy vykoupen.⁹ Rada měla na starosti také kontrolu majetku (do závěru 15. století) a vybírání pravidelných poplatků od obyvatel. K nejzásadnější změně v městské správě došlo na přelomu 15. a 16. století v souvislosti s ustavením obecních starších.¹⁰

Spor o hospodaření města měl v Chrudimi, kde je možné ho (na rozdíl od dalších dvou měst) doložit, mnohem hlubší kořeny, než by se na první pohled mohlo zdát. Zevrubně se tomuto problému věnoval A. Roubic, který však nevyužil všech dochovaných pramenů.¹¹ Roubic upozorňuje, že na rozdíl od doby předhusitské nebyli při závěrečném vyúčtování hospodaření města koncem 15. století přítomni zástupci obce. Koncem osmdesátých let a počátkem následujícího decennia 15. století došlo k neklidu ve městě právě díky nejasnostem a fámám ohledně hospodaření purkmistra a rady. V roce 1490 tedy byli zvoleni zástupci jednotlivých chrudimských čtvrtí, kteří měli na hospodaření dohlížet (dva erbovníci, tři neerbovní patricijové, sedm řemeslníků). V Chrudimi tak byla ustavena instituce obecních starších. Postupem času došlo k degenerování tohoto úřadu, protože starší se běžně stávali radními a opačně. Nad hospodařením města tudíž získali dohled ti, jež sami v minulosti hospodařili. Tato situace vyvolala počátkem 16. století další krizi, která byla řešena stejným způsobem, tzn. jmenováním nových obecních starších (i ti se však záhy stávali radními). Lze tedy vyslovit domněnku, že působení v úřadu obecního

⁷ RŮŽIČKA, J. – KRUŠINA, J.: c. d., s. 39; VANÍČEK, František: *Staročeské městské zápisy poličské*. Polička 1940, s. 39–50.

⁸ NA v Praze, fond Česká dvorská kancelář, kart. 651, inv. č. 759, sign. IV D 7.

⁹ Poličští vykoupili úřad rychtáře před husitskými válkami, srov. KRUŠINA, J.: c. d., s. 7–20. K témuž vývoji zřejmě došlo také ve Vysokém Mýtě, jelikož jsou zmiňováni rozdílní rychtáři pro jednotlivá předměstí, tak HYKSA, F. – DVOŘÁK, R.: c. d., s. 49–50. K vykupování rychet obecně BAKALA, Jaroslav: *K úloze městského fojta a lokačních listin*. Folia historica Bohemica (dále jen FHB), 1, 1979, s. 231–237.

¹⁰ Podnětně k vývoji městské správy ROUBIC, A.: *K právnímu a správnímu vývoji města Chrudimě do roku 1547* (dále jen *K právnímu*). Časopis Společnosti přátel starožitností, 67, 1969, s. 14–20. Příslušnost Chrudimi k právním okruhům je dodnes nevyřešena. Starší práce zdůrazňují právní příslušnost k litoměřickému okruhu, jiné k jihlavskému, v současnosti převládá názor o příslušnosti Chrudimi k právnímu okruhu staroměstskému. Srov. RŮŽIČKOVÁ, Renata: *Právo*. In: Chrudim. Vlastivědná encyklopedie. Chrudim 2005, s. 143–145. Podobná nejasnost platí i pro ostatní věnná města.

¹¹ ROUBIC, A.: *K právnímu*, s. 14–20.

staršího představovalo svého druhu „start“ politické kariéry daného jedince v městské správě.¹² Řízení Chrudimi se koncentrovalo v rukou několika rodin, vzájemně s velkou pravděpodobností spřízněných, a uzavíralo se před jinými. Paradoxně od počátku 16. století do roku 1568 však již nelze doložit další eskalaci napětí mezi obyvateli města a radou. V Poličce a Vysokém Mýtě byla situace se složením rad asi obdobná, a to v neposlední řadě pro jejich nižší lidnatost.

Zdá se, že zřízení instituce obecních starších v Chrudimi bylo důsledkem činnosti městské obce. K jejím shromážděním bohužel není více zpráv, a tak nelze posoudit, zda zákaz tzv. velkých obcí Ferdinandem I. krátce po jeho nástupu na trůn byl nějakým způsobem v Chrudimi pocíťován, respektive přispěl-li sám o sobě k uklidnění situace. Za aktivizaci obce mohla vždy situace v hospodaření, ale v okamžiku odeznění krize tato upadla opět do „politické letargie“. Tento vývoj by tedy logicky dopad králova zákazu relativizoval. Na druhou stranu však došlo roku 1545 k revizi hospodaření města za léta 1539–1545. A. Roubic interpretuje tuto revizi jako definitivní uklidnění situace ve městě.¹³

Prameny však umožňují Roubicovy závěry podrobit korekci. Období 1539–1545 není nikterak náhodně zvoleno, jak se snad může na základě autorových slov zdát. Naopak mělo své velmi hluboké opodstatnění, neboť roku 1539 došlo k „porovnání o důchody obecní města Chrudimě“. Chrudimští tehdy požádali podkomořího Jana Litoborského z Chlumu, „aby ráčil v městě jich jisté osoby z obce za úředníky ustanoviti, kteříž by všechny důchody jich obecní, městské i pozemské zřídili (!) a spravovali“. Město zdůrazňuje, že zřízení těchto úředníků zabrání do budoucna vyhrocení situace a především usnadní splácení obecních dluhů.¹⁴ Snaha udržet klid prostřednictvím jmenování nových obecních starších a především participace podkomořího na celé záležitosti dokazuje, že se s vědomím panovníkova zástupce město pokusilo (podle všeho úspěšně) zabránit dalším sporům a nežádoucí politické aktivizaci. Účast podkomořího mohla zvýšit věrohodnost závěrů kontroly. Celou akcí byla odstraněna hlavní příčina občasných neklidů a je možné spekulovat i o snaze vyhnout se případné konfrontaci s panovníkem (či jeho zástupcem), kterou mohlo vyvolat od roku 1528 zakázané shromáždění obce. Navíc získal úřad obecních starších úspěšnou revizí účtů na důvěryhodnosti a nadále nebylo důvodu k obavám ohledně hospodaření města.¹⁵

Nejčastěji se měšťané a obyvatelé města setkávali s panovníkovým zástupcem během obnovování městských rad.¹⁶ Podkomoří královských věnných měst, v případě jeho

¹² Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Chrudim, Sběrka rukopisů, inv. č. 13, sign. L 14. Zde seznamy konšelů a obecních starších, které odpovídají příslušným údajům v městských knihách. K obecním starším výstižně a s odkazy na další literaturu ROEDL, Bohumír: *Vademecum městské správy v Lounech v letech 1573–1727*. Louny 2004, s. 26–28.

¹³ ROUBIC, A.: *K právnímu*, s. 14–20.

¹⁴ NA v Praze, fond Podkomořský úřad (dále jen PKÚ), inv. č. 37, sign. A 173, f. 21r–24r.

¹⁵ V neposlední řadě je též podstatná zmínka o dluzích města, poněvadž do určité míry vyvrací převládající názor o zámožnosti města před rokem 1547 a jeho následné zadlužení po tomto datu v důsledku zabavení městských statků za účast na odboji proti Ferdinandu I. Chrudim byla zadlužena dávno před rokem 1547. Opak tvrdí celá řada prací (srov. pozn. 1).

¹⁶ Slavnostní obnovení městských rad ve věnných městech přibližuje KILIÁN, Jan: *Filip Fabricius z Rosenfeldu a Hohenfallu. Život a dílo defenestrovaného sekretáře*. České Budějovice 2005, s. 119–123; HRDLIČKA, Josef: *Otázky bez odpovědí aneb konsenzuální ticho při obnovách městských rad v raně novověkých Čechách*. In: *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku* (= Opera historica 12). České Budějovice

nepřítomnosti hofrychtěř, během obnovování řešili i stížnosti jednotlivých sousedů. V takové situaci působili spíše v úloze zprostředkovatelů smíru mezi spornými stranami, a nevyužívali tedy k prosazení svého stanoviska (formálně totožného se stanoviskem panovníka) moci. Například v roce 1539 podkomoří Jan Litoborský z Chlumu řešil žádost Jiříka Buniase z Chrudimi, který si stěžoval na nárek na cti. Bunias však nespecifikoval, kdo by se jeho cti měl dotýkat. Chrudimští potvrdili jeho zachovalost a podkomoří přikázal městu Buniase před jakýmkoliv dalším nařčením chránit, což bylo před Litoborským a jeho přáteli (šlechtici z okolí města) slavnostně slíbeno, čímž celá kauza skončila. Podobně zasáhl podkomoří i do sporu mezi Matoušem Eliášem a Jiříkem Kantůrkem též ohledně nároku na cti a před zraky shromážděné obce dosáhl smíru mezi znesvářenými stranami.¹⁷ Na adresu vztahů mezi podkomořím věnných měst a purkmistrem a radou (případně měšťany) se sluší podotknout, že na jejich dobrém charakteru záleželo oběma stranám. Purkmistr a rada totiž panovníkovu zástupci měli během jeho přítomnosti ve městě při obnovení rady vyplatit stanovený poplatek (vedle berně, kterou přebíral jménem krále, či stálých platů přijímaných formálně jménem královny), zvaný „deputát“.¹⁸ Tento poplatek byl určen přímo na pokrytí nákladů králova zástupce a jeho doprovodu a byl zásadně zvýšen až za Jindřicha Kustoše ze Zubřího a Lipky začátkem druhé poloviny 17. století. Zcela jasně tuto skutečnost dokládá přehled platů, které jednotlivým úředníkům podkomořského úřadu vyplácela města Chrudim, Vysoké Mýto a Polička od 16. století.¹⁹

Další kontakty mezi městem a panovníkem, případně jeho zástupci, byly nepravidelné a sporadické. Jedním z druhů těchto kontaktů bylo formální potvrzení či udělení nových privilegií.²⁰ Signifikantní příklad úředního postupu při poměrně častém vysazení nového trhu nabízí ze sledovaných měst Polička, ačkoliv se jedná o kauzu časově spadající až do samého závěru předbělohorského období. Úřední postup se ale od první poloviny 16. století vůbec nezměnil.²¹ Po žádosti města pražští úředníci vyzvali krajské hejtmany k prošetření postoje ostatních měst (i poddanských) v okolí, po jejichž souhlasu a dalších formalitách bylo privilegium vydáno. Věc se tedy nedotýkala pouze žadatelů, ale i celé řady dalších sídel a snaha jednoho města vyvolala kontakty panovníka (jeho formálních zástupců) i s městy okolními.²² Panovník po zaplacení příslušné taxy privilegium vydal a tím kauza skončila. Později toto privilegium pouze konfirmoval buď přímo on (Ferdinand I. hromadně roku

2007, s. 187–220. K otázce vztahu mezi podkomořím věnných měst a podkomořím královských měst a dočasnému zániku prvního z úřadů srov. ČELAKOVSKÝ, Jaromír: *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých*. Praha 1881.

¹⁷ NA v Praze, fond PKÚ, inv. č. 37, sign. A 173, f. 19v–21r a 146r–v.

¹⁸ K záležitosti berní souhrnně na příkladu Chrudimi VACEK, František: *O poplatní povinnosti Chrudimských*, díl I až III. Chrudimský kraj, 27, 1938, č. 15–17, s. 1–2 (všechny články).

¹⁹ NA v Praze, fond SM, kart. 2443, inv. č. 3832, sign. U 2/2. Tak Chrudim vyplácela podkomořimu 12 kop grošů českých, Vysoké Mýto 20 kop, Polička 24 kop, od poloviny 17. století jenom Chrudimští platili 140 zlatých a Poličští 120 kop míšeňských. Navíc byl příslušný „deputát“ zvýšen hofrychtěři i podkomořskému písaři. K tomu též KILIÁN, J.: c. d., s. 132–133.

²⁰ Například roku 1543 udělil Chrudimi třetí jarmark Ferdinand I. LÁBLER, K. (ed.): c. d., s. 42–43.

²¹ ŠOLLE, Václav: *Konfirmace privilegií českých královských měst za prvních Habsburků ve světle ústředních archivních fondů*. In: *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*. Praha 1982, s. 143–150.

²² O čemž jasně svědčí SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města (dále jen AM) Polička I, kart. neuveden, inv. č. 319.

1547) nebo jeho nástupce.²³ V tomto případě, podobně jako v záležitostech stížností měšťanů řešených během obnovování rady, počáteční impulz vzešel z prostředí města.

Formální obnovování městských rad a řešení zde vznesených stížností tedy zásadní omezení daného města a vpád královské moci zastupované podkomořím nepředstavovaly. Poněkud odlišné důsledky ovšem mohl mít neklid ve městě, který výhledově nějakým způsobem ovlivnil záležitost, která panovníka zajímala u každého města nejvíce, tj. řádné odvádění berní a sbírek. K jejich financování přímo i nepřímo sloužily městské statky, jejichž soustava byla budována pozvolna snad již od lokace sledovaných měst. Jednak z nich plynul šos, odváděný panovníkovi, jednak platy z nich sloužily k vydržování kněží, škol, špitálů a záduší, čímž umožňovaly využít finanční prostředky, které by na ně město muselo vynaložit, jiným způsobem. Kromě berní a platů tedy měšťané nebyli nuceni činit další sbírky mezi sebou, z nichž by se např. provoz špitálů musel hradit. V konečném důsledku to městům umožnilo panovníkovým finančním požadavkům vyhovět. Snad si to uvědomovali i sami obyvatelé, což může neklid ve městě vyvolaný spory ohledně hospodaření vysvětlit. Okolnosti revize účtů roku 1545 v Chrudimi pak umožňují vyslovit názor, že se město snažilo vědomě střetu s panovníkem předejít včasnou likvidací možných příčin. Tento náhled na vztahy s králem samozřejmě ovlivňuje míra dochování příslušného pramenného materiálu, zničeného při nejrůznějších příležitostech v pozdějších obdobích. Uvážíme-li však charakter pozdějších kontaktů s panovníkem (po roce 1547), k nimž je pramenný materiál dochován, domněnka o počátečním impulzu (vzešlém z města) se zdá být potvrzena, a to i pro období 1526–1546. Z tohoto úhlu pohledu se pak události roku 1547 jeví být výjimkou, jejíž dopady na pozdější vztahy s daným městem lze relativizovat.

Během obnovování městských rad se podkomoří setkával především s členy městských elit, zasedajících opakovaně mezi konšely. Zatímco v případě Poličky není vzestup významných místních rodů možné soustavně sledovat (Plaucarové, Zychové, Sedláčkové), poněvadž městské knihy nejsou dochovány pro předbělohorské období v kontinuálních řadách, a pramenný materiál k dějinám Vysokého Mýta není dosud badatelsky zpřístupněn, v Chrudimi je alespoň elementární rekonstrukce možná. Vhodnou příležitostí k nastínění vzestupu určité rodiny (a následnému kratšímu či delšímu setrvání mezi nejvlivnějšími měšťany) nabízejí Francové z Liblic a Kochánkové z Kochánku. Jedná se o příklady méně obvyklé a s omezenou vypovídací hodnotou, čehož jsem si vědom, a proto se pokusím v následujícím textu především na základě literatury relativizovat toto omezení poukazem na další vlivné chrudimské rodiny a jedince. K pracím Antonína Rybičky, který věnoval chrudimským patricijským rodinám značnou pozornost, je ovšem nutné přistupovat opatrně.²⁴ Mezi radními zasedl jako první z členů rodu Franců Zikmund, a to roku 1498.²⁵ Na sklonku 15. století tedy již musel držet majetek ve městě a s největší pravděpodobností i na předměstích, jelikož by se jako nemajetný soused jinak konšelem nestal. V červenci roku 1500 odpustil král Vladislav II. Jagellonský Zikmundovi a jeho synům Janu a Vítovi pokutu, do níž upadl jejich otec.²⁶ Pokud byl Zikmund Franc trestán pokutou, musel

²³ ŠOLLE, V.: *c. d.*, s. 143–150.

²⁴ RYBIČKA, Antonín: *O erbovních a patricijských rodinách v XV. až XVII. století v městě Chrudimi usedlých (dále jen O erbovních)*. Věstník Královské české společnosti nauk (dále jen VKČSN). Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná. Praha 1883, s. 53–78.

²⁵ SOKA Chrudim, Sběrka rukopisů, inv. č. 13, sign. L 14.

²⁶ PALACKÝ, František (ed.): *Archiv český*, díl VI. Praha 1872, s. 586, č. 385/215.

existovat předpoklad, že bude schopen zaplatit. Jinými slovy byl asi zámožný, protože v opačném případě by byl trestán jinak. Je také dosti pravděpodobné, že se k jeho kauze vyjádřila městská rada, poněvadž důvod k předchozímu udělení zmiňované pokuty povstal nejspíš přímo v Chrudimi. V neposlední řadě účast Jana a Víta Francových znamená jejich plnoletost.²⁷ Souhlas rady byl s ohledem na přítomnost Zikmunda France mezi konšely spíše formalitou. Ve vedení města se poté opakovaně objevovali též další členové rodu Franců. Citovaný Rybičkův článek bohužel genealogii Franců v podstatě nenabízí a údaje k vzájemným rodinným vztahům mezi jednotlivými členy rodu jsou poněkud zmatené. Problém s jejich detailnějším určením spočívá v omezené vypovídací schopnosti městských knih a v absenci matrik.

Vzhledem k tomu, že se vedle Zikmunda France s největší pravděpodobností jiní vlivní členové rodu v Chrudimi nevyskytovali, je možné jej označit za předka všech později v Chrudimi žijících Franců a nekomplikovat genealogii již počátkem 16. století úvahami o dvou rodinných větvích. Logicky by pak Zikmund měl několik synů, z nichž jeden položil základy pro další dělení rodu. Z hlediska dalšího výkladu jsou jeho nejdůležitějšími členy (v první polovině 16. století) bratři Jan a Václav Francové, pozdější královští rychtáři. V roce 1543 Ferdinand I. obdaroval členy rodu Franců predikátem „z Liblic“ a erbem. Mimořádné postavení Franců z Liblic se odráželo i v jejich angažmá na poli kultury. Již roku 1531 Vít Franc obdaroval odkazem literátské bratrstvo u kostela sv. Kateřiny, Jan Franc z Liblic podporoval chrudimskou městskou školu a ostatní působili mezi členy literátského bratrstva při kostelu Nanebevzetí Panny Marie (hlavním chrudimském chrámu).²⁸ S ohledem na značné vzdělání některých Franců je konečně tento podíl na kulturním životě města pochopitelný.

Kochánkové z Kochánku jsou dalším z významných rodů, sídlících v Chrudimi delší dobu a zastávajících důležité funkce v městské správě. Podle všeho byli dokonce bohatší než Francové z Liblic, poněvadž drželi vedle nemovitostí ve městě i větší statky.²⁹ Tobiáš Kochánek i Simeon Franc z Liblic jsou v rámci odhadu majetku zahrnuti mezi osoby rytířského stavu, což je mimořádně důležité při kritickém hodnocení článků A. Rybičky. Rybička se patrně domníval, že není možné, aby měšťan a později královský rychtář Tobiáš Kochánek z Kochánku držel deskový majetek a zároveň zasedal v městských radách. Z celé situace vyvodil důsledky a přišel s tvrzením o dvou větvích Kochánků z Kochánku (členové jedné z nich by zasedali v městských radách a členové druhé, vlastníci Rohoznou, by v Chrudimi „pouze“ žili). Pokud byl ovšem mezi osoby stavu rytířského zahrnut i Simeon Franc, o jehož příslušnosti mezi měšťany Rybička naopak nepochybuje, relativizuje to

²⁷ V případě Víta France by této úvaze nasvědčoval jeho odkaz literátskému bratrstvu u sv. Kateřiny z roku 1531. Po tomto roce zemřel.

²⁸ Starší práce A. Rybičky o chrudimských kancionálech a působení členů významných chrudimských rodin v literátských bratrstvech podrobil kritice již CHYTIL, Karel: *Český graduál literátů chrudimských z doby kolem roku 1570*. Chrudim 1898.

²⁹ Berní rejstříky z roku 1544 nejsou pro Chrudimsko dochovány; představu si lze učinit pouze o majetku Bohuslava Páchy v Plošticích u Hradce Králové (250 kop grošů českých), poněvadž podal přiznání v rámci královéhradeckého kraje. Srov. PEŠÁK, Václav (ed.): *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*. Praha 1953, s. 20. Roku 1557 přiznal Tobiáš Kochánek majetek v hodnotě 500 kop grošů českých a majetek poddaných ve výši 100 kop; Simeon (Šimon) Franc držel majetek ve výši 25 kop grošů českých. Srov. PLACHT, Otto (ed.): *Odhad majetku stavů království českého z roku 1557*. VKČSN. Třída filosoficko–historicko–jazyko–zpytná. Praha 1947, s. 55.

i výjimečnost případu Tobiáše Kochánka. O poddaných Kochánků v Rohozné je dokonce učiněna zmínka v jedné z chrudimských městských knih,³⁰ přičemž je zdůrazněno, že majitelem je právě „pan Tobiáš“, což s ohledem na celkový charakter zápisů v městských knihách o šlechticích vlastnících v Chrudimi nemovitosti může i nemusí mít význam. Dalším členem rodu žijícím v Chrudimi byl Burian, rovněž královský rychtář a dlouholetý konšel, jehož příbuzenský poměr k předchozímu si netroufám určit. V roce 1590 Tobiáš (II.) Kochánek požádal Rudolfa II., aby nařídil Chrudimským vydat mu spravedlnost po zesnulém strýci Burianovi.³¹ Tím se přítomnost Kochánků z Kochánku v Chrudimi stala uzavřenou kapitolou. Situace, kdy berní přiznání podali vedle města i jednotliví zámožní měšťané, není výjimečná, ale přiznávající není nikdy zařazen mezi rytíře. To France z Liblic a Kochánky odlišuje od dalších majetných chrudimských rodů, které se prosazovaly v městské správě či ve společenském prostředí města (Páchové z Dřevíče, Korbářové ze Saxendorfu, původem třeboňští Bouhoufové, Mydlářové, Hostovští).³² Například dlouholetý chrudimský purkmistr Martin Hostovský přiznával pro berní potřeby sumu 250 kop grošů českých, kterou „má na úroce“. Dále Kašpar Wogner (Vojner) a Jan Voříšek přiznali pro berní potřeby majetek ve výši 30, resp. 15 kop. V polovině 16. století disponovala rozsáhlým majetkem ve sledovaných městech ještě Dorota Kostelníková (Kostelníčková) z Vysokého Mýta, velmi pravděpodobně vdova po měšťanu, konšelu a posléze královském rychtáři (1551–1552) Janu Kostelníkovi.³³ Později se jednotliví měšťané v majetkovém soupisu nevyskytují (byli zdaněni v rámci celé pospolitosti), až k roku 1615 uvádí August Sedláček zámožné vysokomýtské měšťany Jiříka Vinařského a Severina Turečka.³⁴ V souvislosti s prvním z nich je třeba uvést ještě jeden poněkud extrémní příklad: Valentin Kužel, vysokomýtský měšťan, roku 1611 postoupil půjčku obci města Poličky svému vysokomýtskému spolusousedu, jímž byl již zmíněný Jiřík Vinařský.³⁵

Zámožnost měšťanů v žádném případě není uvedena bezdůvodně. Za určitých okolností se bohatí měšťané mohli stát objektem zájmu české komory. Domnívám se, že je ale jejich spolusousedé od nevídané povinnosti půjčit panovníkovi chránili tím, že jejich majetnost nezdůrazňovali a rozměľňovali tlak, který na ně případně mohla vyvíjet česká komora ve snaze získat od nich půjčku.³⁶ Tyto jedince držba majetku kvalifikovala k úředním postům v městské správě a potvrzovala jejich nároky na mimořádné postavení mezi měšťany. V případě budoucích královských rychtářů pak byla jistá míra zámožnosti předpokladem pro vykonávání nehonorané funkce panovníkova zástupce ve městě. Zcela jasně to dokazuje příklad Václava Lípy (zemřel 1587) z Chrudimi, měšťana původem

³⁰ SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 7040, č. knihy 4980, f. 36r.

³¹ SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, kart. 3, inv. č. 96.

³² RYBIČKA, A.: *O erbovních*, s. 53–78; Týž: *Dodátky k vypsání starších chrudimských rodin erbovních a patričníských*. VKČSN. Třída filosoficko–historicko–jazykozpytná. Praha 1889, s. 177–181.

³³ PLACHT, O.: *c. d.*, s. 56.

³⁴ SEDLÁČEK, August (ed.): *Rozvržení sbírek a berní roku 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*. Praha 1869, s. 18. Podle všeho je žena Jiříka Vinařského jednou z věřitelek Chrudimských z přibližně téže doby.

³⁵ SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond AM Polička I, kart. neuveden, inv. č. 604.

³⁶ Bylo ostatně výhodnější, když půjčili městu, nikoliv komoře. Neslavně skončila i pozdější iniciativa české komory, která se snažila prostřednictvím královských rychtářů získat od zámožných měšťanů půjčky. K tomu PICKOVÁ, Věra: *Nucený úvěr českých měst a války v Uhrách v 16. a na počátku 17. století*. Historie a vojenství, 6, 1963, s. 969–1004.

z nepříliš zámožné soukenické rodiny, jenž se díky vhodným sňatkům a vlastní pílí stal mimořádně bohatým jedincem. Nejen, že dlouhá léta zasedal mezi konšely a obecními staršími, ale v letech 1580–1583 byl i chrudimským královským rychtářem.³⁷ Jeho majetkový vzestup byl následován též vzestupem společenským a v rámci městské správy. Členové nejvlivnějších rodin se z titulu svého působení v rámci městských rad setkávali pravidelně s podkomořím věnných měst, nikoliv však přímo s panovníkem. S ním se tváří v tvář scházeli patrně pouze při zemských sněmech v Praze. Zde však Chrudimští, Vysokomýtská i Poličská stáli v „politickém stínu“ vlivných měšťanů pražských. Pokud plnili své berní povinnosti, neměl král důvod zasahovat přímo v jejich městě. Na charakteru vzájemných vztahů s panovníkem či jeho zástupcem nezdařený odboj proti Ferdinandu I. z dlouhodobého hlediska mnoho nezměnil.

V současné době je odborníky věnována pozornost problematice vyšší i nižší šlechty a rezidenčních měst.³⁸ Akcent je však přitom mnohdy kladen na mocensko-politický a kulturní rozměr přítomnosti pánů a rytířů v poddanských městech a zemských centrech. Venkovská královská a věnná města stojí poněkud stranou zájmu. Čím byla ve městech usedlá šlechta významná? Proč a od kdy se šlechtici ve sledovaných městech usazovali a jaké to mělo dopady? Ve snaze zodpovědět tyto dílčí otázky lze použít jen příkladů rytířských rodin, poněvadž pro sledované období není možné trvalou přítomnost členů panského stavu v Chrudimi, Vysokém Mýtě či Poličce doložit.³⁹

Ve větší míře začali příslušníci rytířského stavu přicházet mezi měšťany ve druhé polovině 15. století. Většinou se jednalo o členy rodů vlastníků v bezprostředním okolí měst statky. To do značné míry vysvětluje absenci většího množství vladků a rytířů v Poličce. Polička byla obklopena vlastními grunty, královským zbožím Svojanov, rozsáhlým panstvím Rychmburk a na jihu zemskou hranicí (Jimramovsko) s původním rodovým majetkem Pernštejnů. Do města tak nižší šlechtici neměli jednoduše odkud přijít. Naopak v Chrudimi počet žijících šlechticů stoupal. Kolem města byly drobnější rytířské statky v 15. a na samém počátku 16. století doslova rozesety, což platí i pro Vysoké Mýto. Některé z těchto velmi drobných statků nakonec koupily právě obce. Ve městě si občas zakoupil nemovitost šlechtic, který sice sídlem disponoval, ale z nejrůznějších důvodů se mu vyplatilo dům či dvůr na předměstí držet. Mezi těmito důvody lze spatřovat záležitosti životního stylu, prestižní i politické. Je však nutno mít stále na paměti, že důvody k přesídlení do nejbližšího královského i poddanského města zůstávají individuální. Šlechtic nemusel již disponovat nemovitým deskovým majetkem, a tak hledal místo pro život co nejbližší a s co možná nejmenšími náklady. Řešením bylo královské město, jež nabízelo možnost žít i za nevysoké náklady například na předměstí či v méně výstavném domě. Nelze podcenit ani zdánlivě poněkud prostoduchý důvod. Šlechtici se ve městě prostě líbilo; k dispozici měl řemeslníky (včetně specializovaných), měšťané jeho postavení respektovali (pokud on respektoval určité zásady soužití) a město celkově nabízelo větší komfort života než v lepším případě venkovská tvrz. Zatímco podněty k přesídlení nabízelo i leckteré pod-

³⁷ Srov. především jeho pozoruhodnou závěť v listinné podobě v SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, kart. 3, inv. č. 88.

³⁸ V poslední době zejména souhrnná práce VOREL, P.: *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*. Pardubice 2001. Zde též odkazy na další literaturu.

³⁹ K stratifikaci šlechty a sémantickému obsahu termínů srov. MACEK, Josef: *Česká středověká šlechta*. Praha 1997.

danské město v okolí (například Pardubice, Litomyšl, Hlinsko, Ústí nad Orlicí, Heřmanův Městec), nelze zapomínat na formální postavení Chrudimi i Vysokého Mýta jakožto královských věnných měst. Chrudim byla navíc místem konání krajských sněmů (sjezdů).⁴⁰ Vlastnictví domu bylo v takové situaci velmi pohodlné (šlechtic nemusel „ležet hospodou“) a dokládalo zámožnost daného jedince. Ten mohl dům navíc nabídnout i k politickým jednáním.⁴¹ Prestiž zde splývala s politikou.

Skladba šlechty, usazující se v Chrudimi a Vysokém Mýtě, procházela dobovými změnami. Nabízí se poněkud kontroverzní myšlenka, že bez vlivu v této záležitosti nezůstal rostoucí význam měst na přelomu 15. a 16. století, což je s ohledem na tehdejší spory mezi stavy poněkud zvláštní. Patrně vůbec nejvýznamnější šlechtice, kteří v 15. století sídlili v Chrudimi, představovali Viktorin z Kunčína a jeho bratr Jan.⁴² Bližší informace o přítomnosti Viktorina a Jana z Kunčína poskytuje zápis z roku 1463, v němž „panoš Viktorin z Kunčieho, v ty časy spoluradní náš, s Janem, bratrem svým a sousedem našim milým“ potvrzují uzavření smlouvy s „slovutným panoší Janem Černým ze Sklaličky, v ty časy rychtářem v Králově Hradci nad Labem, strýcem jich“.⁴³ Příslušník nižší šlechty tedy zasedal mezi konšely. Jan z Kunčína a na Zaječicích se objevuje jakožto majitel nemovitostí ve městě znovu od závěru 15. století, ale v tomto případě není s ohledem na časový odstup jisté, zda se jednalo o Viktorinova bratra, případně jiného příslušníka rodu.⁴⁴

Od počátku 16. století zápisů dokumentujících koupi určitého domu či dvora u Chrudimi příslušníky nižší šlechty přibývá. Ještě před uzavřením svatováclavské smlouvy kupuje v Chrudimi roku 1511 Zikmund Anděl z Ronovce za necelých 300 kop míšeňských dvůr.⁴⁵ Vedle Zikmunda Anděla se mezi majiteli domů v Chrudimi objevuje také jeho bratr Burian a obecně lze říci, že Andělové z Ronovce stále zůstávali nejdůležitějším šlechtickým rodem usedlým ve městě.⁴⁶ Dalšími rytíři, držícími v této době domy ve městě, byli vladkové z Oudoleně, Košínové z Košíně, Holcové z Nemošic, Švíkové z Lukonos, Mladotové

⁴⁰ Přes zákaz krajských sněmů (sjezdů) v době Ferdinanda I. patrně docházelo k neformálním politickým setkáním i nadále. Navíc později byly sněmy opět povoleny a volně konány (např. 1579).

⁴¹ Především v době těsně před odbojem proti králi nabyly na důležitosti vztahy k členům rodu Andělů z Ronovce, srov. též *Chrudimsko a Nasavrcko*, díl IV. Chrudim 1926, s. 100–110. Kolektiv autorů se zde široce věnuje problematice šlechty usdlé v Chrudimi. Tvzení jsou ovšem občas sporná. Autoři poukazují na spor s Petrem Hrochem z Mezilesic, přičemž naprosto ignorují skutečnost, že vztahují extrémní chování jedince na celou řadu dalších rodů v Chrudimi sídlících. Vypočítávají sice detailně jména jednotlivých osob, ale o vzájemném ovlivňování šlechticů a měšťanů neuvádí vůbec nic. Je pozoruhodné, že spory města s vladky z Oudoleně ohledně půhonu za zadrželých 300 kop grošů českých nejsou v práci rozvedeny. Z pozadí celého tohoto sporu mezi bratry Václavem, Matějem, Janem a Bohuslavem z Oudoleně ale daleko spíše vysvítá, že Chrudimští i otec žalujících Mikuláš z Oudoleně neváhali vstupovat do vzájemných finančních transakcí. Zde je jistá míra důvěry nutná a pokud by panovaly ve městě mezi radou a šlechtici napjaté vztahy, Chrudimským by částka svěřena nebyla. Srov. ČELAKOVSKÝ, Jaromír: *Archiv český*, díl XXXII. Praha 1915, s. 11 a 50–51, č. 3070 a 3211. Vedle této práce nabízí základní přehled též RYBIČKA, A.: *Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV.–XVII. usdlé*. Památky archaeologické, 10, 1887, s. 27–42 a 825–827 (dodatek).

⁴² Např. *Chrudimsko a Nasavrcko*, díl IV. Chrudim 1926, s. 286; PALACKÝ, F.: *Archiv český*, díl IV. Praha 1846, s. 443, č. 9; LÁBLER, K. (ed.): *c. d.*, s. 36–37.

⁴³ SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 362, č. knihy 154, sign. B 10, f. 122r.

⁴⁴ SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 362, č. knihy 154, sign. B 10, f. 250v.

⁴⁵ SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 364, č. knihy 156, sign. B 12, f. 72r a 89v.

⁴⁶ SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 364, č. knihy 156, sign. B 12, f. 228v.

ze Solopisk, Běškovcové a řada dalších.⁴⁷ Významnější zmínku zaslouží rod Lukavských z Lukavice, poněvadž jeho členové nejen prodali Chrudimi statky, nýbrž vlastnili majetek také ve Vysokém Mýtě.⁴⁸ Přítomnost těchto šlechticů nemusí nutně znamenat příliš mnoho, ale bezprostřední kontakt s měšťany asi nezůstával bez odezvy. Nedomnívám se, že by se Chrudimští či Vysokomýtští mohli rovnat bohatému patriciátu např. nizozemských měst, který však také přebíral zvyky šlechty a napodoboval její životní styl.⁴⁹ Samozřejmě Čechy nejsou Nizozemí. Je ale představa, že některé zvyklosti přebírali od svých šlechtických sousedů i měšťané v Chrudimi či Vysokém Mýtě, tak zcestná? Důkaz představuje mimořádně reprezentativní renesanční Mydlářovský dům v Chrudimi, připomínající svým vnějším skutečný palác, a pak testamenty některých měšťanů (umožňující vhléd do zařízení domu).⁵⁰ O kulturním ovlivňování měšťanů šlechtici tedy nelze pochybovat.

Jaké ovšem bylo ovlivňování v rovině politické? V době vyhrocených vzájemných vztahů mezi městy a šlechtou před rokem 1517, se mezi měšťany nerušeně usazovaly osoby z rytířského stavu. Po roce 1517 se osoba šlechtického původu zavazovala reverzem, že nebude ve svém domě držet podruha ani nájemníka, platit berně a obecní sbírky.⁵¹ Vztahy mezi naprostou většinou příslušníků rytířského stavu a purkmistrem a radou města Chrudimi byly korektní, počátkem 17. století snad lze uvažovat v případě Václava Plesa Heřmanského ze Sloupna i o vztazích přátelských.

Důležitým mezníkem pro vzájemné vztahy mezi Chrudimskými, Vysokomýtskými a šlechtici byly roky 1546–1547. Spolu s měšťany Poličky se zúčastnili zástupci dvou vzpomínaných měst nezdařeného odboje proti Ferdinandu I. Co konkrétně tato města vedlo k účasti na odboji proti králi, není jasné. Přímé omezování Chrudimi, Vysokého Mýta i Poličky ze strany krále nelze doložit a panovníkovy centralizační snahy pocítovala města spíše zprostředkovaně (prostřednictvím Pražanů). Otázkou také zůstává, jakou roli v tomto postoji sehrálo vyznání měšťanů a vztahy k „městské šlechtě“, v případě Chrudimi především s Anděly z Ronovce. Zikmund Anděl z Ronovce i všichni jeho příbuzní byli nekatolíky (obvykle se uvádí českobratrská orientace) a rovněž Chrudim asi nepatřila mezi města „pod jednou“. Pán nedalekého Heřmanova Městce zastával v kritickém období post krajského hejtmana za rytířský stav. Hejtmanem za panský stav byl Jan z Pernštejna, který během odboje postupoval opatrně.⁵² Po vítězství Ferdinanda I. veškerá vina padla na Zikmunda Anděla, jenž byl potrestán. Potrestání pokutou a konfiskací ovšem byli i Chrudimští. Lze uvažovat o ovlivňování vzájemných postojů? Pan Zikmund byl bezesporu

⁴⁷ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 364, č. knihy 156, sign. B 12, f. 95r, 125v, 145v, 228v, 251r, 258v, 259r.

⁴⁸ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, kart. 3, inv. č. 55 a 56; též JIREČEK, H.: c. d., s. 54.

⁴⁹ WIJSENBEERK-OLTHUIS, Thera: *Adlige Wohnstätten in den Niederlanden im 17. und 18. Jahrhundert*. In: *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)* (= Opera historica 5). České Budějovice 1996, s. 117–128.

⁵⁰ Zevrubně se testamenty chrudimských měšťanů zabýval MALÝ, Tomáš: *Chrudimští měšťané a jejich testamenty (16.–18. století)*. Brno 2003 (diplomová práce na FF MU).

⁵¹ *Chrudimsko a Nasavrcko*, díl IV. Chrudim 1926, s. 108. Ještě v roce 1680 podepsal Ferdinand František Bořek Hamza ze Zábědovic reverz, jímž se zavázal trpět s městem. Výslovně se přitom odvolává na svatováclavskou smlouvu z roku 1517, srov. SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, kart. 644, inv. č. 7353. Podobné reverzy jsou v královských městech běžné až do správních reforem v 18. století.

⁵² VOREL, P. (ed.): *Pernštejnská diplomacie v době stavovského povstání roku 1547. Edice listů Jaroslava z Pernštejna z února až června 1547*. Východočeský sborník historický (dále jen VČSH), 3, 1993, s. 231–272; Týž: *Urbář města a panství Heřmanův Městec z roku 1572*. VČSH, 2, 1992, s. 239–274.

determinován celkovým charakterem své výchovy a jakožto exponentu protihabsburské strany mu nepochybně záleželo na pomoci města. S ohledem na jeho úřední funkci nelze pochybovat, že počínání krajského hejtmána sledovala též královská věnná města v kraji. Pravděpodobná je i možnost, že z nejrůznějších důvodů (dnes již prakticky nezjistitelných) se Chrudimští rozhodli pro účast na odboji sami a nezávisle na postoji Zikmunda Anděla. I takový případ však nevylučuje vzájemnou interakci a podporu. Podobně si lze vysvětlit též účast jiných šlechticů z bezprostředního okolí měst na odboji.⁵³

Konflikt mezi ve městě usazenou šlechtou a měšťany není možné v období 1526–1546 doložit. Jedním z důvodů bylo uzavření kompromisní dohody roku 1517, na jejímž základě bylo možné krizovým situacím předcházet reverzem příslušného šlechtice. Přítomnost šlechty v královských městech byla oboustranně výhodná. Města mohla nabídnout šlechtici mnohé, šlechtic naopak držbou nemovitosti potvrzoval politický a společenský význam Chrudimi či Vysokého Mýta. Na této situaci se po roce 1546 nic neměnilo. Ovlivňování postoje měst jednotlivými šlechtici v letech 1546–1547 sice nelze přímo doložit, ale ani vyvrátit. Do celé záležitosti může vnést jasno pouze soustavnější komparativní výzkum.

Město vedle „místa pro život“ představovalo též „místo setkávání lidí“, a to nejen z bezprostředního okolí a nejen z důvodu obchodních. V rámci kraje hrály Chrudim, Vysoké Mýto a Polička úlohu správních a politických center. Jaké byly geografické horizonty sledovaných měst? Nejčastěji se lidé z blízkého i vzdálenějšího okolí scházeli při příležitosti trhů. Jedná se o okolnost nesmírně důležitou, protože městští obyvatelé získávali zemědělské produkty a venkované řemeslné výrobky a oběživo. I přes ideálnost užitého příkladu je komplementárnost takové situace zřejmá. O trhy zde ale tolik nejde. Významnou a nepřilíživě reflektovanou záležitostí představuje vztah města k okolí v rovině právní a správní. Z hlediska správního byla města Vysoké Mýto a Polička primárně centry pro své vlastní poddané.⁵⁴ V případě sňatků, případně řešení pozůstalosti a vydávání spravedlností, pomáhali svým poddaným městští radní v čele s purkmistrem. Občas se tento problém dokonce objevil i ve stížnostech samotnému panovníkovi.⁵⁵ Díky kontaktům městských poddaných s obyvateli sousedních statků vliv města penetroval i na majetky šlechty. S tím úzce souvisí problematika „dobrého sousedství“, dokumentovatelná na příkladu města Poličky. Na „dobrém sousedství“ měly zájem obě strany, příslušné město i majitel sousedního panství.⁵⁶ Dobré vztahy mohly za nepříznivých okolností znamenat vzájemnou pomoc, např. při řádění živlů. Kontakty a příbuzenské vztahy navazovali také měšťané mezi sebou a dokonce i samotná města.⁵⁷ Z nejrůznějších důvodů mohly vazby města s okolím překročit rámec sousedství a týkaly se majetkových transakcí a dění na stat-

⁵³ VOREL, P. (ed.): „*Přátelské snešení stavův českých*“ z března 1547 a jeho signatáři. In: Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie. Praha a Pardubice 1999, s. 81–124. Jedná se například o Haugvice z Biskupic, Lukavské z Lukavice, Dobříkovské z Malejova, z panského stavu Slavaty z Chlumu, Kostky z Postupic a rychmburskou větev Valdštejnů (významnou z hlediska účasti města Poličky).

⁵⁴ Poněkud extrémní příklad nabízí dopis purkmistra a rady města Chrudimi Kutnohorským, v němž žádají o zákrok proti týrání chrudimské poddané ve vsi Čepí u Pardubic, kde hornické město samo vlastnilo osm lidí, srov. Archiv Národního muzea Praha, Sběrka F (topografická), kart. 54, inv. č. 63.

⁵⁵ Poličtí si tak Rudolfu II. roku 1581 stěžovali na počínání Bohunky z Kolovrat, srov. NA v Praze, fond SM, kart. 1705, inv. č. 2672, sign. P 99/3.

⁵⁶ K tomu BŮŽEK, Václav: „*Dobré přátelství*“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby. *Porta Bohemica*, 1, 2001, s. 27–42.

⁵⁷ Ke kontaktům mezi Poličkou a Chrudimí NOVOTNÝ, David: *Chrudimský měšťan Jan Máj a vztahy mezi Chrudimí a Poličkou na přelomu 16. a 17. století*. Chrudimský vlastivědný sborník, 11, 2007, s. 145–160.

cích, které nenáležely pod správu obce. Proč k podobnému postupu docházelo, zůstane v některých případech navždy záhadou. Lze pochopit, že v roce 1566 poměrně závažné obvinění Šimona Krčmáře z Bylan z přechovávání zločinců a účasti na přepadení řešili nejdříve na tvrzi v Morašicích a posléze před chrudimským právem. Jinak tomu je v roce 1591 při řešení nároku na poctivosti, jehož se dopustil Václav Pekař, poddaný Buriana Špetle z Janovic a na Morašicích, když nazval poddaného purkmistra a rady Heřmanova Městce Václava Hrušu z Bylan „katovským loupežníkem“.⁵⁸ Patrně si řešení sporu před chrudimským soudem přála vrchnost, ale prokázat to nelze. Podobná situace platí i pro řešení rvačky na statku Rohozná, jehož majitel sídlil trvale v Chrudimi.⁵⁹ Již od poloviny 15. století zmiňují městské knihy prodeje a koupě nemovitostí ve vsích mimo majetek města (Jeníkovice, Orel, Dřenice). V roce 1495 nechal zapsat do chrudimských městských knih převod vsi Chotěnic Trčkům z Lípy vladyka Jakub Kuban z Chotěnic, ačkoliv prodej statku musel být logicky zapsán především v zemských deskách.⁶⁰ Zajímavou epizodu z roku 1513, v níž vystupuje také biskup olomoucký (titulovaný jako kníže), představuje zápis o předání manství ve vsi Lány (Lány na Důlku u Pardubic) Martinovi z Pouchobrad. Vklad do městských knih nejspíše inicioval pan Martin, neboť udržoval s Chrudimskými četné kontakty, a z podobných důvodů se k zápisu rozhodl i Kuban.⁶¹

Zápisů v městských knihách se dovolávali také poddaní ze statků purkmistru a radě města nenáležejících. V roce 1553 na jedno z pastvišť „vztáhl ruku“ služebník pana z Pernštejna Burian (s největší pravděpodobností Burian Svítkovský ze Škudel), proti čemuž tehdejší držitelka zdůrazňovala, „že takové pastviště jest nikdá k gruntům páně z Pernštajna (!) nenáleželo, toho jistota v knihách chrudimských“.⁶² Ve Vysokém Mýtě množství osob ze vsí nenáležejících obci, které jsou uváděny v nejstarší městské knize, je dokonce větší než v Chrudimi.⁶³ Naopak situaci v Poličce nelze bohužel přesněji rekonstruovat, poněvadž nejstarší městská kniha je dochována pouze ve zlomcích, v nichž jsou zmiňovány především osoby z městu náležejících gruntů. V pozdějších obdobích analogická situace s Chrudimí a Vysokým Mýtem existovala i zde.⁶⁴

O držbu domu či dvora na předměstí Chrudimi měli vedle šlechticů zájem také měšťané z dalších měst v kraji. V roce 1526 prodal svůj dům ve městě Matěji Holíkovi z Vysokého Mýta chrudimský měšťan Jan Čankovec, téhož roku získal v krajském městě dům též Jindřich z Litomyšle.⁶⁵ Poličský měšťan Jan Kolář koupil v Chrudimi dům dokonce už v roce 1494.⁶⁶ Navíc se nejednalo ani zdaleka o poslední příchod původem poličského

⁵⁸ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 373, č. knihy 165, sign. A 1, f. 134r.

⁵⁹ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 7040, č. knihy 4980, f. 36r.

⁶⁰ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 362, č. knihy 154, B 10, f. 250r. Trčkové z Lípy tehdy na Čáslavsku a Chrudimsku nakupovali opravdu impozantním způsobem, vedle hradu Lichnice s rozsáhlým panstvím vlastnili také Heřmanův Městec a další drobnější zboží v okolí. Centry rodové domény byly hrady Lipnice a Lichnice.

⁶¹ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 365, č. knihy 157, sign. B 7, f. 17r. K manstvím olomouckého biskupství ve východních Čechách VOREL, P.: *Česká léna olomouckého biskupství ve 12.–16. století*. VěSH, 1, 1991, s. 49–106.

⁶² NA v Praze, fond SM, kart. 278, inv. č. 502, sign. C 26/20.

⁶³ HYKSA, F. – DVOŘÁK, R.: *c. d.*, s. 166–173. Nedomnívám se, že by situace pro následující období prošla dramatickou změnou.

⁶⁴ SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond AM Polička II, inv. č. 234a.

⁶⁵ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 364, č. knihy 156, sign. B 12, f. 195v, 196r.

⁶⁶ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 363, č. knihy 155, sign. B 11, f. 163v.

měšťana. Počátkem 17. století se do Chrudimi přistěhovali dva příslušníci snad nejvlivnějšího poličského rodu Plaucarů a o pár let později byl poličský rodák dokonce radním písařem.⁶⁷ Vedle Poličky, Vysokého Mýta a Litomyšle se v záležitostech chrudimských nemovitostí běžně objevují obyvatelé Pardubic, Trhové Kamenice, Chrasti a Heřmanova Městce. V souvislosti s městskou školou se ve městě usazovali lidé původem z Domažlic, Rakovníka, Klatov, Rychnova nad Kněžnou ad.⁶⁸

Je nutno učinit zmínku i o dalším z aspektů vztahů mezi sledovanými městy navzájem. Tím jsou nálezy práv jednotlivých měst v knihách nálezů či pamětních knihách jiných sídel. Poznamenání příslušného precedentu bylo samozřejmě učiněno z důvodů utilitárních a nález byl městům dokonce rozeslán. Přesto lze v případě Poličky spekulovat o možnosti na základě těchto dokumentů do určité míry rekonstruovat i geografický horizont města. Zatímco v Chrudimi se setkáváme s nálezy práv měst Hradce Králové, Nového Města pražského, Mělníka,⁶⁹ v Poličce nálezy z Vysokého Mýta a především Chrudimi drtivě převažují. Poličské právo navíc řešilo, podobně jako chrudimské, kauzy ze sousedních měst a vsí. Minimálně v případě oblasti dnešního Skutečska, kryjícího se částečně s rymburským panstvím, je to více než zjevné. I v této rovině je tedy nutno hledat jeden ze skrytých aspektů vzájemných vztahů mezi městy navzájem, případně mezi městem a jeho okolím, a od ledna 1548 i cestu, jejímž prostřednictvím římské právo (spojené s unifikačními snahami dvora) penetrovalo do měst (opisy nálezů chrudimského a vysokomýtského práva stvrzené Radou nad apelacemi lze doložit v poličské pamětní knize také a je jich nejvíce) a na venkov.⁷⁰

Zatímco Vysoké Mýto a Polička představovaly centra pro větší či menší území kolem městských hradeb, v případě Chrudimi nelze opomenout postavení města jakožto centra kraje, respektive místa konání krajských sněmů.⁷¹ Občas sice nebyla účast příliš hojná, ale zde politickou elitou kraje přijaté závěry měly svou váhu.⁷² Zástupci měst se patrně k projednávaným otázkám vyjadřovali. Díky čilé vzájemné korespondenci, o jejíž existenci nepochybuji, byli o vývoji zpraveni Chrudimskými i Vysokomýtskými a Poličtí.⁷³ Chrudim jakožto „hostitelka“ měla také příležitost jasně deklarovat stanovisko všech tří měst, přičemž nelze podcenit především kontakty mezi měšťany a v krajském městě usedlými šlechtici. Mohlo velmi jednoduše dojít k situaci, kdy předběžnými neformálními jednáními mezi vlivným šlechticem a reprezentací města věděli účastníci sněmu o stanovisku třetího stavu

⁶⁷ NOVOTNÝ, D.: c. d., s. 145–160.

⁶⁸ Studie imigrace do města bohužel dosud chybí, určitým vodíkem se mohou zdát příjmení jednotlivých měšťanů. Podle všeho totiž odpovídají původnímu bydlišti. Tohoto postupu využil NODL, Martin: *Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419. Integrace – fenomén dějin středověkého města*. Minulosti Západočeského kraje, 35, 2000, s. 7–47.

⁶⁹ SOKA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 7040, č. knihy 4980.

⁷⁰ SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond AM Polička II, inv. č. 234b.

⁷¹ „Rozmach“ krajských sjezdů spadl do dob vlády jagellonských králů. Sněmy byly v Chrudimi tehdy pořádány pravidelně, k čemuž KALOUSEK, Josef: *Archiv český*, díl VII. Praha 1887, s. 64 a 70–71, č. 55 a 60.

⁷² NA v Praze, fond SM, kart. 2054, inv. č. 3133, sign. S 15/14 (1527–1530). Rytíři píší králi otevřeně, že „jest se nás dosti malý z stavu našeho počet sjel“. Rytířů se tehdy v Chrudimi sešlo sotva 14 a dokonce se dochovala i „podpisová listina přítomných“.

⁷³ Korespondence uložená ve fondu AM Polička je velmi rozsáhlá (na rozdíl od Chrudimi) a část z ní je dosud nedostatečně archivně zpracována. V případě Vysokého Mýta je třeba vyčkat na zpřístupnění materiálů uložených v SOKA Ústí nad Orlicí.

předem. Pokud nějakým způsobem zaznamenala královská města změnu, související s nástupem Ferdinanda I. na český trůn, bylo to asi právě v souvislosti se zákazem krajských sněmů, zatímco dopad zákazu shromažďování obce zůstává diskutabilní. Zákazem sněmů ovšem byly politické ambice měst poprvé omezeny, jelikož nyní nebylo možné jejich názory prosadit do stanoviska krajské politické reprezentace. Politické jednání zůstávalo omezeno na čistě neformální kontakty mezi šlechtici a měšťany. V rámci celého třetího stavu, vedeného Pražany,⁷⁴ se konkrétní postoj tří věnných měst jihovýchodních Čech prosazoval logicky daleko obtížněji a to, co vyhovovalo pražským městům, Litoměřicím či Českým Budějovicím, nutně nemuselo odrážet postoj Chrudimi, Vysokého Mýta nebo Poličky.

Reorganizace české komory byla procesem dlouhodobější povahy a navíc po zkušenostech s jagellonskými králi a jejich fiskální nedisciplinovaností mohly změny ve finanční správě (její zdokonalování a snaha o splácení starších královských dluhů) zpočátku vzbuzovat kladná očekávání. Ani příchod panovníkových oblíbenců typu Floriána Griespeka z Griespachu, Kryštofa Gendorfa z Gendorfu či Jana Žabky z Limberka, ve venkovských městech zatím nutně nemusel vzbuzovat negativní pocity.⁷⁵ Absence pramenného materiálu bohužel neumožňuje doložit na zvolených příkladech uvažované zostřování vztahů mezi třetím stavem a panovníkem, končící krizí roku 1547. Je možné, že k silněji pocítovanému zostření ani nedošlo a spory zůstaly omezeny na pražskou aglomeraci.

Podobně jako jiná královská města se Chrudim, Vysoké Mýto a Polička zúčastnily odboje proti Ferdinandu I.⁷⁶ Na podzim 1546 ještě vyslali do ležení u Kadaně své ozbrojence.⁷⁷ Ferdinand I. však vytýkal 23. října 1546 Chrudimským i Poličským jejich liknavost (podobně jako Jaroměřským, Mělnickým a Královédvorským) při vysílání hotovosti.⁷⁸ Krátce poté se Poličští a Chrudimští účastnili jakési porady v krajském městě, nelze však s určitostí vytušit její výsledek.⁷⁹ Členové zemské hotovosti z řad měšťanů se zdráhali překročit hranice do Saska. Hermenegild Jireček uvádí, že se 13 Vysokomýtských vrátilo domů už 15. listopadu 1546.⁸⁰ Na základě toho lze odhadovat, že ve stejné době se vrátili

⁷⁴ Konečně ani ti nebyli příliš jednotní, poněvadž na předchozí spojení všech tří pražských měst za diktatury Paška z Vratu neměli jednoznačně pozitivní vzpomínky, což krátce po rozpuštění jednoty pražských měst mohlo nalézt ohlas ve vzájemné nedůvěře mezi Staroměstskými, Novoměstskými a Malostranskými. K tomu DVORSKÝ, Jiří (ed.): *Pražské paměti Jana Piláta Rakovnického z Jenštejna z let 1575–1605*. Pražský sborník historický (dále jen PSH), 7, 1972, s. 161–172; PEŠEK, Jiří – ZILYNSKYJ, Bohdan: *Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století*. FHB, 6, 1984, s. 137–161; TÍŽ: *Vztahy k městům a problematika pražských dějin doby jagellonské v Kronice české Václava Hájka z Libočan*. PSH, 16, 1983, s. 53–76; TOMAS, Jindřich: *Hospodářské a sociální poměry v pražských městech v letech 1518–1547*. PSH, 7, 1972, s. 62–96; ZILYNSKYJ, B. (ed.): *Novoměstské letopisné záznamy z počátku vlády Ferdinanda I.* FHB, 5, 1983, s. 151–171.

⁷⁵ K těmto jedincům s důrazem na Griespeka souhrnně BŮŽEK, Václav: *Florián Griespek z Griespachu ve stavovské společnosti předbělohorských Čech*. In: Gryspokové a předbělohorská šlechta. Kralovice a poddanská města. Plzeň 1998, s. 11–17; VINAŘ, Otakar: *Rozporná osobnost Floriána Gryspeka z Griesbachu*. In: Tamtéž, s. 18–20. Pravopisná podoba jména rodu není ustálena.

⁷⁶ Základním pramenem z OTTERSdorffu, Sixt: *O pokoření stavu městského léta 1547*. Ed. J. Janáček. Praha 1950; dále též JANÁČEK, Josef: *České dějiny. Doba předbělohorská (1529–1547)*, díl I, 2. část. Praha 1984.

⁷⁷ Tak *Chrudimsko a Nasavrcko*, díl IV. Chrudim 1926, s. 321.

⁷⁸ KRUŠINA, J.: c. d., s. 7–20.

⁷⁹ Tamtéž, s. 7–20.

⁸⁰ K událostem ve Vysokém Mýtě ve sledovaném období JIREČEK, H.: c. d., s. 48–49.

i lidé vyslaní Chrudimí a Poličkou. Další královu výzvu na shromáždění zemské hotovosti u Litoměřic následujícího roku města oslyšela. Po bitvě u Mühlbergu došlo k zúčtování s provinilci.

S výjimkou zákazu krajských sjezdů roku 1528, který platil pro celé království, nelze doložit pokus Ferdinanda I. o ovlivnění situace v chrudimském kraji nebo přímo v královských věnných městech, a to přesto, že záhy po svém nástupu donutil královnu Marii, aby mu formálně všechna věnná města odevzdala.⁸¹ Pokud měšťané plnili řádně své povinnosti, neměl důvod do dění v konkrétní lokalitě zasahovat. S ohledem na celkovou situaci v Čechách by to ostatně bylo riskantní. V letech 1546–1547 se pak přesto tato města zúčastnila nezdařeného odboje proti králi a byla následně potrestána. Proč? Rozhodnutí měst účastnit se v letech 1546–1547 odboje proti Ferdinandu I., vyvolané snad primárně postojem reprezentantů hlavního města, mohla utvrdit i angažovanost šlechty v celé záležitosti, ačkoliv přímý vliv na rozhodnutí městských rad (či naopak dopad rozhodnutí městských rad na šlechtice) s jistotou doložit nelze. S tím souvisí bezkonfliktní soužití šlechticů s měšťany ve městech na základě vzájemného respektu a dodržování zásad smlouvy z roku 1517, jež bylo v kulturní rovině obohacující především pro města. Přítomnost šlechticů v Chrudimí a Vysokém Mýtě pokračovala i po roce 1547 a opět nelze doložit konflikt. Při posuzování celkové situace měst před tímto datem je nutné zvážit i jejich roli společenských, správních a ekonomických center. Příbuzenské svazky mezi měšťany a další charakteristické kontakty mezi Chrudimí, Vysokým Mýtem a Poličkou též nelze podcenit.

Pokud není možno doložit přímé zásahy panovníka do dění ve sledovaných městech, můžeme hovořit o promyšleném a soustavném omezování třetího stavu od nástupu Ferdinanda I. roku 1526? Odpověď je daleko složitější, než se na první pohled může zdát. Je pravda, že v roce 1547 nejspíš využil Ferdinand I. zkušeností z ostatních habsburských zemí (např. v případě zřízení úřadu královských rychtářů).⁸² Domnívám se ale, že i pro vztahy mezi panovníkem a českými královskými městy v letech 1526–1546 spíše platí teze Wolfganga Reinharda, který upozorňuje na ne zcela systematické kroky císařů Karla V. a Ferdinanda I. vůči říšským městům.⁸³ Způsoby potrestání měst roku 1547 se pak jeví spíše jako momentální využití situace, a to zejména pro sanaci panovníkových financí (pokuty uložené městům, zabavení pozemkového majetku, platby za konfirmace privilegií). Velmi pravděpodobně bylo záhy rozhodnuto o dočasnosti zabavení městského majetku, který začal být po etapách navracován a prodáván brzy po odeznění vzpoury.⁸⁴ Toto konstatování sice může relativizovat předcházející tvrzení o nesystematičnosti panovníkových

⁸¹ Královna Marie byla formální paní věnných měst poměrně krátce, od roku 1522. K tomu ČELAKOVSKÝ, J.: *Archiv český*, díl XXXII. Praha 1915, s. 227–228, č. 3895.

⁸² FRANK, Karl: *Die Institution der Königsrichter*. Zeitschrift des Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens, 10, 1906, s. 394–414; CHUDOBA, Bohdan: *Španěle na Bílé hoře*. Praha 1945, s. 42–46; dále synteticky a na základě starších studií JANÁČEK, J.: *České dějiny*, díl I, 2. část. Praha 1984, s. 173–335.

⁸³ REINHARD, Wolfgang: *Die Städtepolitik Kaiser Karls V. 1515–1556*. In: Karl V. 1550–1558. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee. Hrsg. von B. Haider – A. Kohler – Ch. Ottner (= Zentral-europa – Studien 6). Wien 2002, s. 407–434.

⁸⁴ Na což upozornil PÁNEK, J.: *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577. K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě*. Praha 1982, s. 21 a s. 35–53. Autor upozorňuje, že Ferdinand I. situaci zbytečně nevyhrocoval a posléze došlo ke konsolidaci opozice. V poslední době se k událostem vyslovil VÁLKA, Josef: *Dialog krále se stavovskými obcemi o způsobu vládnutí. Ferdinand I. a počátky absolutismu*, díl I. Časopis Matice moravské (ČMM), 124, 2005, č. 2, s. 429–450; Týž: *Konflikt české zemské obce s králem*

zásahů, nicméně je nutno upozornit, že primárně i v tomto případě šlo o peníze. Politický rozměr věci je přítomen jaksi jednorázově hlavně během samotného potrestání v létě 1547 a postupem času se v souvislosti s fiskálními potřebami panovníka (berně, půjčky a ručení měst) začal vytrácet. Spíše než za koncepční lze tedy označit politiku Ferdinanda I. a jeho nástupců vůči městům (nejen) v Čechách za pragmatickou.

Podle všeho tedy v letech 1526–1546 prožívali měšťané na jihovýchodě Čech relativně klidné období, které s určitou mírou nadsázky lze se Zikmundem Winterem nazývat jakýmsi „zlatým věkem“, i když o jeho případném lesku nezbyvá než pochybovat.

SUMMARY

RELATIONS BETWEEN THE RULER AND TOWNS IN 1526–1547: CHRUDIM, VYSOKÉ MÝTO AND POLIČKA AS CASE STUDIES

Royal dowry towns Chrudim, Vysoké Mýto and Polička represented significant political, commercial and communication centres in the region. The largest town, Chrudim, organized regular regional parliaments where political representations met. It appears that the commencement of King Ferdinand I's rule in the Czech lands did not mean any fundamental change, neither brought more noticeable interference into the towns' life or events. The ruler's priority was peace in the towns and correct payment of taxes. Members of knightly families settled in Chrudim and Vysoké Mýto since the end of the 15th c. and their coexistence with the townsmen was without conflicts. Presence of knights might have been one of the factors that influenced behaviour of the other burghers. Tendency of most noblemen who lived in towns to support the opposition against the king had probably impact on the towns' decision to join the anti-Habsburg uprising in 1526–1547. Another reason to take part in the uprising was the attitude of the inhabitants of Prague who represented an estate themselves. After the defeat of the rebellion the towns were punished; however after several years the impact of the penalties was obliterated.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Mgr. David Novotný
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

1546–1547. *Ferdinand I. a počátky absolutismu*, díl II. ČMM, 125, 2006, č. 1, s. 33–51; Týž: *Trest a obnova pořádku. Normalizace. Ferdinand I. a počátky absolutismu*, díl III. ČMM, 125, č. 2, s. 343–365.

JASNÁ ZLATÁ HVĚZDA ŠTERNBERSKO-LAŽANSKÁ. ŽENA, MUŽ A DÍTĚ V POHŘEBNÍM KÁZÁNÍ NAD MARIÍ MAXMILIÁNOU AURELIÍ LAŽANSKOU Z ROKU 1665^{*}

Radmila Pavlíčková

Marie Maxmiliána Aurelie hraběnka Lažanská, rozená ze Šternberka, zemřela 14. února 1665 ve věku dvaceti čtyř let po krátkém manželství s Karlem Maxmiliánem Lažanským, pět dnů po porodu dcery Marie Maxmiliány Zuzany Josefy. O více než měsíc později, 26. března, se v jezuitském kostele sv. Salvátora na Starém Městě pražském konaly za nebožku zádušní obřady, při nichž pronesl tamní jezuitský kazatel Václav Plevňovský¹ české pohřební kázání, jež bylo ještě téhož roku vytištěno „...k potěšení jejího...pana manžele... jako i všech vysoce vzácných krevních, i příbuzných panův panův přátel...“² (obr. 1, 2).

Kázání je pozoruhodné hned v několika směrech. Nejen svým obsahem (k němuž se obsáhleji dostaneme v průběhu studie), ale také skutečností, že patří k několika málo katolickým pohřebním kázáním, jež byla vytištěna v pobělohorském období v českém jazyce.³ Dosud jich známe z tohoto období jen kolem třiceti⁴ a lze důvěřovat odhadu Miloše

^{*} Studie vznikla s podporou grantu GA ČR č. 404/09/0970 Konstrukce mužské identity v ego-dokumentech od 16. do poloviny 20. století.

¹ Kázání nad Marií Maxmiliánou Lažanskou je jediným dnes známým tištěným dílem jezuitského kazatele. Knihopis českých a slovenských tisků neuvádí žádné další Plevňovského dílo a negativní zůstalo i pátrání v Bibliografii cizojazyčných bohemikálních tisků (BAŽUROVÁ, Anežka: *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800*. CD-ROM. Praha 2003) a soupise německých tisků 17. století (www.vd17.de). Václav Plevňovský se narodil roku 1626 v Blevicích (Blewitz), přijat do Tovaryšstva Ježíšova byl 17. října 1744, čtyři roky vyučoval na jezuitském gymnáziu, poté působil třináct let jako kazatel (v titulu kázání o sobě říká, že je kazatelem u sv. Salvátora v Klementinu), umírá v Praze 2. července 1672. SOMMERVOGEL, Carlos (Hrsg.): *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bd. 6. Brusel/Paris 1890–1900, Sp. 895.

² PLEVŇOVSKÝ, Václav: *Jasná zlatá hvězda Šternbersko-Lažanská, od Boha v hrobě zapečetěná, Aneb: Pohřební kázání nad nebožkou vysoce urozenou paní, paní Marií Maxmiliánou Aurelií, hrabinkou Lažanskou, rozenou hrabinkou z Šternberka, paní na Manětíně, Mladovicích a Voseku, kterážto čtrnáctého dne měsíce února léta Páně 1665. v Městech Pražských běh svého života šťastně a pobožně dokonala, a v Starém Městě v kostele S. Salvátora Soc. Iesu pohřbená jest. K potěšení jejího pana, pana manžele, vysoce urozeného pána, pana Karla Maxmiliána, svatě římské říše hraběte Lažanského, svobodného pána z Bukové, pána na Manětíně, Mladovicích a Voseku, J. M. C. skutečného komorníka, jako i všech vysoce vzácných krevních, i příbuzných panův panův přátel, sepsané, kázané a na světlo vydané...* Praha 1665. Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze (dále jen SK), sign. AA XIV 7, přív. 22; Národní knihovna České republiky (dále jen NK ČR), sign. 54 H 2199; Knihopis č. 13942.

³ Největšího rozmachu dosáhly jazykově české tisky pohřebních kázání v prvních dvou desetiletích 17. století v zejména protestantském prostředí, které se zpožděním kopírovalo zálibu tisknout pohřební proslovy, pěstovanou v německých luteránských oblastech již od poloviny 16. století. Zatímco počet jednotlivě vytištěných kázání do roku 1600 nepřesahuje desítku, od počátku 17. století do bělohorské bitvy vyšlo tiskem na sedmdesát pohřebních kázání.

⁴ SLÁDEK, Miloš: *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze* (dále jen *Vítr jest život člověka*). Praha 2000, s. 160.

Sládka, našeho největšího znalce české funerální homiletiky, že toto číslo se budoucím výzkumem výrazně nenavýší. Dále je nutno zvážit, že je věnováno ženě, šlechtičně pocházející „z vzáctného i starožitného, a již téměř do sedmi set let jen zde u nás v Čechách se krásně stkvoucího rodu šternberského“,⁵ jak neopomněl kazatel zdůraznit. Českých kázání nad ženami známe z pobělohorského období necelých deset a nakolik budou doplněna kázáními německými, lze v tuto chvíli vzhledem k nedostatečnému zpracování cizojazyčné bohemikální literatury jen odhadovat.⁶ K podobnému poměru mezi kázáními věnovanými mužům a ženám dospěla dosud jediná soustavnější analýza větších souborů katolických pohřebních kázání, uložených v Stiftsbibliothek Klosterneuburg a Universitätsbibliothek Eichstätt: z celkového počtu 469 textů bylo pouze 92 proneseno nad ženami.⁷ V neposlední řadě pak upoutá skutečností, že datem svého vzniku spadá do raného období rozvoje tisků pohřebních kázání v katolickém prostředí. Zatímco totiž pro protestantskou komemoratívni kulturu se staly tisky pohřebních kázání tradiční formou vzpomínání na zesnulé již v polovině 16. století, katolíci začali tisknout pohřební promluvy kněží při pohřbu a zádušních bohoslužbách teprve s koncem 16. století, a to pouze sporadicky, takže ani v šedesátých letech 17. století, kam naše kázání spadá, nelze zdaleka hovořit o tom, že se pohřební kázání stala masivním médiem komemorace; svou zlatou éru prožila teprve od poslední třetiny 17. a v první polovině 18. století. Výjimečnost sledovaného kázání spočívá rovněž v jeho grafické výzdobě prostřednictvím celostránkového vyobrazení castra doloris⁸ (obr. 3). Tisky pohřebních kázání jsou v katolickém prostředí zdobený jen střídmě, nejčastěji prostřednictvím jednoduchých vlysů a vinět s náměty memento mori a vanitas. Spíše ojediněle a jen pro skutečně nejvyšší sociální vrstvy jsou doprovázeny celostránkovými, případně rozkládacími mědirytinami, zobrazujícími zejména vystavené mrtvé tělo, někdy i castrum doloris. Posledním důvodem, proč máme Plevňovského kázání věnovat pozornost, je skutečnost, že nám zprostředkovává jednoznačně nejpodrobnější zprávu o krátkém životě Marie Maxmiliány.⁹ „Jasná hvězda šternbersko-lažanská“ je v literatuře

⁵ PLEVŇOVSKÝ, Václav: c. d., nepag. Všechny další citace v textu, není-li uvedeno jinak, pocházejí z tohoto kázání.

⁶ V předbělohorském období tvoří kázání nad ženami zhruba třetinu všech dochovaných tisků. Podobně jsou kázání nad ženami zastoupena v luteránských oblastech na říšském území, viz WUNDER, Heide: *Frauen in Leichenpredigten des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: Lenz, Rudolf (Hrsg.): *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. Bd. 3. Marburg 1984, s. 57–68; Táž: *Vermögen und Vermächtnis – Gedenken und Gedächtnis. Frauen in Testamenten und Leichenpredigten am Beispiel Hamburgs*. In: Vogel, B. – Weckel, U. (Hrsg.): *Frauen in den Ständegesellschaft*. Hamburg 1991, s. 227–240.

⁷ BOGE, Birgit – BOGNER, Ralf Georg: *Katholische Leichenpredigten des 16. bis 18. Jahrhunderts. Einige vorläufige Thesen zur Geschichte von Produktion und Distribution einer Gattung der religiösen Gebrauchsliteratur der frühen Neuzeit*. In: Boge, B. – Bogner, R. G. (Hrsg.): *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien. Mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576–1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt*. Amsterdam/Atlanta 1999, s. 317–340, zejm. s. 329.

⁸ Grafiku s castrem doloris obsahuje exemplář dochovaný v Národní knihovně ČR pod sign. 54 H 2199, strahovský exemplář ji postrádá.

⁹ Např. v torzovitě dochovaném Rodinném archivu Lažanských v Státním oblastním archivu Plzeň nejsou dochovány žádné dokumenty vztahující se k Marii Maxmiliáně, pozůstalost jejího manžela Karla Maxmiliána obsahuje pouze dvě inventární čísla (Kvitanice – kostel v Žebnici, záležitosti městyse Čistá a statku Všesulov). Za konzultaci děkuji Mgr. Marii Marešové.

známa jen díky Škrétovým portrétům na zámku v Bechyni.¹⁰ První zachycuje dětskou podobiznu dívky v době kolem roku 1650, druhý namaloval patrně přímo na bechyňském zámku těsně před jejím sňatkem (obraz je datován asi 1663 a byla vyslovena domněnka, že vznikl v souvislosti se sňatkovou politikou v průběhu vyhledávání vhodného ženicha). Marie Maxmiliána v převleku pastýřky působí, stojíc ve skalnaté krajině v rozevlátých atlasových šatech bílé barvy, pointované červenými a růžovými detaily (proužky, stuhami a závojem), s věncem červenobílých květů na hlavě a perlovým náhrdelníkem a náramky, křehkým dojmem a rádi uvěříme tvrzení kazatele, že se jednalo o dívku „útlého těla“. V moderní historické a uměleckohistorické literatuře figuruje pouze v rámci vysokého hodnocení Škrétova portrétní umění, je známa znalcům rodové genealogie Lažanských a případně zmiňována v rámci ojedinělých pojednání o svém pozoruhodném manželovi.¹¹

O důvodech, kdo a proč investoval do tisku pohřebního kázání po smrti mladičké Marie Maxmiliány (1641–1665), naše kázání mlčí. Apel na útěchu, jež by mělo kázání přinést manželovi zesnulé, Karlu Maxmilánu Lažanskému, který kazatel vložil do titulu drobného tisku, napovídá, že na vytištění promluvy mohla mít zájem rodina a nejspíše právě čerstvý vdovec. Vedle motivace útěchou, již zmiňuje Plevňovský, lze zvážit i důvody reprezentativní. Pohřební kázání nechávali v katolickém prostředí tisknout pozůstalí ve vyšších společenských vrstvách – jsou typická pro panovnický rod, významné aristokratické rody a prostředí církevní aristokracie. Kázání nad Marií Maxmiliánou bychom mohli proto chápat v kontextu vzestupu, který starý vladýcký rod Lažanských z Bukové prodělal od dvacátých let 17. století. Ferdinand Rudolf Lažanský (1590–1657) dokázal využít pozice, již nabyl díky své věrnosti Habsburkům v době českého stavovského povstání, a v následujících letech nejen rozhojnil rodový majetek prostřednictvím konfiskátů, ale také dosáhl povýšení do stavu říšských pánů (1630) a brzy nato do stavu říšských hrabat (1637).¹² Karel Maxmilián (1639–1695), jeho třetí syn, zdědil po smrti otce roku 1657 panství Manětín a patrně v lednu 1664 se oženil s Marií Maxmiliánou ze Šternberka, aristokratkou z přední české šlechtické rodiny, která čerstvě získala (resp. „restituovala“) právo užívat hraběcí titul¹³ a dovozovala legendárně svůj původ od Baltazara, jednoho ze tří králů, kteří se přišli do Betléma poklonit Spasiteli.¹⁴ V době smrti své první choti

¹⁰ NEUMANN, Jaromír: *Karel Škréta 1610–1674* (dále *Karel Škréta*). Praha 1974, s. 180–182, č. kat. 91–92, obr. 117–119, 262–263; Týž: *Škrétové. Karel Škréta a jeho syn* (dále *Škrétové*). Praha 2000, s. 91, 94, obr. 67–68.

¹¹ POUZAR, Vladimír: *Genealogie rodu hrabat Lažanských z Bukové*. In: Městské památkové zóny Manětín a Rabštejn. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Manětíně 15.–17. května 1996. Mariánská Týnice 1997, s. 17–28; PREISS, P.: *Patria mihi pro coelo est. Karel Maxmilián Lažanský, žák Bohuslava Balbína. Několik poznámek ke kulturnímu profilu barokního šlechtice*. In: Tamtéž, s. 29–45; text byl znovu vydán ve sborníku autorových prací (*Kořeny a letorosty výtvarné kultury baroka v Čechách*. Praha 2008, s. 153–175). Ovšem ještě roku 2000 se autoři monografie o zámku v Tróji, vystaveném jejím bratrem Václavem Vojtěchem, pouze pomocí nepřímých indicií dohadovali o roce jejího úmrtí. PREISS, Pavel – HORYNA, Mojmír – ZAHRADNÍK, Pavel: *Zámek Trója u Prahy. Dějiny, stavba, plastika a malba*. Praha 2000, s. 43, pozn. 1.

¹² PREISS, P.: *Patria mihi pro coelo est. Karel Maxmilián Lažanský, žák Bohuslava Balbína. Několik poznámek ke kulturnímu profilu barokního šlechtice* (dále jen *Patria*). In: Týž: *Kořeny a letorosty výtvarné kultury baroka v Čechách*. Praha 2008, s. 153–175, zejm. s. 154–155.

¹³ Roku 1661 získali její matka Ludmila Benigna z Říčan, vdova po Františku Karlovi Matyášovi, a Adolf Vratislav ze Šternberka císařský diplom, jenž jim „restituoval“ hraběcí titul, ke skutečnému předání diplomu došlo roku 1664. Viz MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004, s. 599–601.

¹⁴ Tamtéž, s. 92, 95.

disponoval ovšem pouze titulem skutečného komorníka Jeho Milosti císařské. Již v této době však pomýšlel na úřednickou kariéru, pro niž byl disponován rovněž důkladným vzděláním – mj. patřil do okruhu žáků Bohuslava Balbína.¹⁵ Dva roky po smrti první ženy se stal radou nad apelacemi, roku 1678 místokancléřem, roku 1685 prezidentem nad apelacemi, roku 1687 tajným radou a o rok později dvorským sudím.¹⁶ Tiskem pohřebního kázání nad svou chotí se mohl mladý Karel Maxmilián symbolicky zařazovat mezi sociální elitu, uctívající své zesnulé moderními médii posmrtné památky. Podobné pohnutky vedly například roku 1679 Františka Antonína Šporka k vydání německého pohřebního kázání nad svým hraběcím otcem (dodejme selského původu).¹⁷ Přestože jediný manžel je ze všech příbuzných zmíněn jmenovitě, a to již na titulním listu, domnívám se, že řada dalších (nepřímých) indicií nás motivuje zpochybnit jeho objednavatelskou úlohu a zvážit, zda iniciátory tisku nebyli Šternberkové – matka Ludmila Benigna roz. z Říčán a sourozenci, Václav Votěch a Jan Norbert ze Šternberka.

Celým kázáním prolíná motiv zlaté hvězdy, který si Václav Plevňovský vypůjčil ze šternberského erbu.¹⁸ Hvězda dominuje titulu kázání, jež počíná slovy „Jasná zlatá hvězda šternbersko-lažanská“, je obsažena v úvodním citátu ze starozákonní Jóbovy knihy (*Qui stellas claudit quasi sub Signaculo* – Kterýžto hvězdy zavírá jako pod pečeti, Jób 9,7) a důmyslně prochází v mnoha významových rovinách celým textem. Základní metafora vychází z úvodního citátu a spočívá v přirovnání zesnulé Marie Maxmiliány k jasné, zářící hvězdě, která svými ctnostmi coby paprsky osvětlovala zemi, byla však „nemilostivou, dokonale zaslepenou a nerozšafnou“ smrtí zhašena. „Leží ona nyní v hrobě oblakem smrti zapečetěná“, avšak co bylo zapečetěno, pokračuje Plevňovský s odkazem na úvodní motto a křesťanskou víru ve zmrtvýchvstání, „to někdy bývá zavřeno, někdy otevřeno“. Tato útěšná připomínka Kristova vítězství nad smrtí a víry v život věčný tvoří vstup do celého kázání, v němž se Plevňovský soustředí na vypsání ctností, jimiž hvězda – Marie Maxmiliána – zářila ve svém pozemském životě. V závěru se kazatel k této metafoře vrací a zvěstuje ještě jednou slibovanou útěchu: „Jestli kdo život v pobožnosti strávil, smrt jeho nic zlého není, neboť jest k nesmrtnosti přenesení.“ Hraběnka Lažanská byla v podobě zlaté hvězdy díky svým ctnostem přenesena na Nebesa, neboť „když někdo pobožně umírá, tehdyž Nebi a Věčnosti šťastně zrozen bývá a dokonává své vítězství...“.

Motiv hvězdy (zlaté, zářící) však nabízel kazateli daleko bohatější variety: celý text je doslova prošípován dalšími a dalšími hvězdnými metaforami, jež jsou zpravidla podloženy vhodnými citáty z Písma, ale také dalších křesťanských autorit (vedle citátů ze sv. Augustina, Jeronýma, Řehoře či Tomáše Akvinského a dalších se poměrně často odvolává na sv. Jana Zlatoústého). Marie Maxmiliána je (v době svého dětství) přirovnána k hvězdě jitřní, jež „v prostřed mlhy svítila“, při chvále její poslušnosti je přirovnána k hvězdě pevně vetknuté do oblohy, která dle kazatele na rozdíl od planet-bloudících

¹⁵ Karlu Maxmiliánovi věnoval Balbín jeden epigram ve sbírce *Včelí roj* z roku 1663 a dedikoval mu *Nástin humanitních disciplín* (1666). PREISS, P.: *Patria*, s. 161–163.

¹⁶ *Ottův slovník naučný*, díl XV. *Krajčij – Ligustrum*. Praha 1900, s. 750; MAŤA, P.: *Svět*, s. 439.

¹⁷ PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Nesmrtelná sláva vojevůdce. Pohřební kázání nad generálem Janem Šporkem, rodová komemorace a historiografie*. Historie a vojenství, 1, 2009, s. 31–43.

¹⁸ Šternberkové mají v erbu osmicípou zlatou hvězdu na modrém poli. K heraldickým motivům v pohřebních kázáních viz NOVOTNÝ, David: *Heraldické motivy v pohřebních kázáních raného novověku*. Genealogické a heraldické listy, XXIX, 2009, č. 1, s. 30–43. Autorovi děkuji za laskavé zapůjčení rukopisu.

hvězd „vlastního běhu nemá, než hnutím a během oblohy, v které vězí, se hejbá a běhá...“. Když kazatel dlouze líčí její úctu k Panně Marii, ztotožní zesnulou s jednou z hvězd, která zdobí Mariinu svatozář.¹⁹ Rovněž v samém závěru kázání, kdy kazatel vyzývá, jak je pro katolická pohřební kázání obvyklé, k modlitbám za duši zesnulé, se objevuje naposledy motiv hvězdy: „Kdyby snad ještě náký zemský prášek, aby se před Bohem na Nebi v slávě tato hvězda až podnes nestkvěla, překážel, pozůstává, abychom my skrze služby Boží... ten prášek skrz naši pobožnost setřítí se přičinili...“. Účastníci bohoslužeb, resp. čtenáři kázání mají pomoci známých prostředků napomoci hvězdě (ubohé duši) z očištění.

V kontextu bohatého využití šternberského erbovního znamení v metaforice plynoucí z motivu zlaté hvězdy překvapí nulové využití rodové legendy – hvězdy, která vedla Tři krále do Betléma. Motiv, který poprvé použil v Diadochu Bartoloměj Paprocký z Hlohov, byl rozpracován Janem Tannerem v jeho dějepisném díle o rodě Šternberků²⁰ a v barokním období byl aktualizován v uměleckých zakázkách členů rodu. Kazatel se o rodu zmiňuje, ovšem pouze kratičce a nijak konkrétně – připomíná jeho starobylost a konstatuje, že je „okrasou české země“. Nezmiňuje dokonce ani slavné předky, ani rodiče – pouze o Mariině matce neosobně hovoří, když chválí poslušnost Marie Maxmiliány, již projevovala za svobodna ke své matce a po sňatku k manželovi. Absence otcovské autority v kazatelových slovech nás nesmí překvapit – František Karel Matyáš ze Šternberka zemřel již roku 1648 a Ludmila Benigna z Říčan († 1672) vychovávala své děti, včetně tehdy sedmileté Marie Maxmiliány, sama. Překvapivější však je, že rodiče jsou pomínuti jakožto součást rodové posloupnosti, z níž „jasná hvězda“ pošla. Plevňovský přitom mohl při oslavě dějin rodu elegantně využít drobného panegyricko-historického spisku *Vestigia virtutis* připisovaného Janu Tannerovi z roku 1661, vytištěného tedy čtyři roky před Mariinou smrtí, v němž jsou slavné dějiny rodu stručně popsány. Jak nedávno upozornila Petra Zelenková, vylíčení slavných dějin rodu, ať už textové, či ikonografické na základě návrhů Karla Škréty, bází na motivu starobylosti, v němž dějiny Šternberků počínají vestfálským hrabětem Burkhardem (na něj se odvolávala při úsilí o „obnovení“ říšského hraběcího titulu Ludmila Benigna), a současně vyzdvihuje postavu Jaroslava ze Šternberka a formuluje legendu o odražení Tatarů od Olomouce v polovině 13. století.²¹ Další inspirací se mu mohlo stát pohřební kázání nad Zdeňkem ze Šternberka († 1617), jež obsahuje mj. pasáž oslavující

¹⁹ Motiv se podivuhodně shoduje s ikonografií univerzitní teze Jana Antonína Binaga z roku 1670 podle návrhu Karla Škréty, v níž je Panna Marie, resp. Staroboleslavské palladium obkrouženo jedenácti osmicípými hvězdami, v nichž jsou umístěny portréty tehdy žijících mužských potomků rodu Šternberků. Viz ZELENKOVÁ, Petra: „*Vidi stellas undecim...*“ Šternberské alegorie na grafických listech podle Karla Škréty. Umění, LIV, 2006, s. 327–342, zejm. s. 333–337; Táž: Dvě Škrétovy teze pro Jana Antonína Binaga: Příběh zapomenutého rodu a jednoho zastavení Staroboleslavského paládía. In: Verba volant, Scripta manent. Příspěvky z kolokvia o kresbě a grafice Anně Rollové k narozeninám. Praha 2006, s. 36–44.

²⁰ Latinský rukopis byl dokončen roku 1674, tiskem dílo vyšlo v německém překladu roku 1732, viz TANNER, Johannes: *Geschichte Derer Helden Von Sternen...* Prag 1732. Vědecká knihovna Olomouc (dále VKOL), sign. II 34.440; MAŤA, P.: Svět, s. 725; PREISS, P. – HORYNA, M. – ZAHRADNÍK, P.: c. d., s. 32.

²¹ V dubnu 1241 pronikli Tataři po bitvě u Lehnice krátce na Moravu. Podle legendy oblehli Olomouc, jejíž obranu měl řídit Jaroslav ze Šternberka. Motiv, zpracovaný Paprockým v Diadochu, se stal klíčovým tématem rodové slávy a specifického vyjádření dospěl také v kontextu uměleckých zakázek jezuitů v Olomouci. ZELENKOVÁ, P.: c. d., s. 328–330; o rozhodujícím podílu Tannera na barokním oživení rodového hrdiny viz PREISS, P. – HORYNA, M. – ZAHRADNÍK, P.: c. d., s. 33.

dějiny rodu a jmenovitě i některé jeho významné členy.²² Zdá se, že kazatel pouze využil motivicky bohatý motiv šternberské hvězdy, aniž by hodlal důsledněji oslavovat její rod jinými než heraldickými prostředky.

Kazatel mohl upřednostnit šternberskou hvězdu před erbovním znamením Lažanských, fragmentem kola se dvěma loukotěmi, pouze z důvodů rétorických. Jak trefně poznamenal D. Novotný, „loukoť (část kola) Lažanských z Bukové lze pro potřeby podobné promluvy užít opravdu velmi těžko“.²³ Musíme ovšem předpokládat, že Plevňovskému byly známy tiskoviny, které nechal Karel Maxmilián Lažanský vytisknout u příležitosti obhajoby univerzitních tezí na Karlo-Ferdinandově univerzitě roku 1658, na nichž se mj. objevuje aluze na rodový erb v souvislosti s atributem sv. Kateřiny, patronky filozofie, tedy s kolem, do něž měla být vpletena a který rozmetaly blesky.²⁴ Rovněž překvapivá (alespoň v kontextu našich dosavadních znalostí o katolických pohřebních kázáních z aristokratického prostředí) je absence jakékoli bližší informace o jejím manželovi a jeho rodu. Pokud by hrabě Lažanský byl investorem a inventorem tisku, lze se oprávněně domnívat, že by jej využil k důraznějšímu zviditelnění sebe sama a slávy svého rodu prostřednictvím kratších či delších exkurzů do rodových dějin. Jen pro zajímavost uveďme, že o pouhý rok později, než vyšlo Plevňovského kázání, mu připsal Bohuslav Balbín svůj *Nástin humanitních disciplín* (1666) a v květnaté dedikaci oslavuje prastarý původ Lažanských, sahající v Balbínově fikci do 10. století.²⁵

Preference šternberského rodového znamení, hvězdy, nad lažanskou loukotí a absence oslavy rodu Lažanských jsou prvním důvodem, vybízejícím k domněnce, že to byli právě Šternberkové, a nikoli manžel, kteří tisk kázání objednali. Tato teze dostává ještě reálnější obrysy, zamyslíme-li se současně nad místem, na němž byla Marie Maxmiliána dle svého přání pochována. Pohřebištěm Lažanských z Bukové se na počátku 17. století stala bazilika Nanebevzetí Panny Marie premonstrátů na Strahově. Jejich hrobka se nachází v kapli sv. Kříže, která přiléhá k presbytáři na evangelijní straně. Kryje ji mramorová deska, která nápisy rozmístěnými ve čtyřech rozích informuje, že zde jsou pohřbeni Šebestián Lažanský z Bukové († 1611) a jeho manželka Zuzana Lažanská, roz. Nebilovská z Drahobuze († 1625) a že desku z červenohnědého mramoru nechal zhotovit jejich syn Ferdinand Rudolf († 1657) společně se svou manželkou Markétou Lažanskou, roz. Vratislavovou z Mitrovic.²⁶ Oba zde také po své smrti byli pohřbeni, stejně jako jejich děti – synové Rudolf Jiří († 1659) a Karel Maxmilián († 1695), manžel naší zesnulé, i jeho druhá manželka Anna Alžběta ze Spankau († 1709).²⁷ Na jižní stěně kaple sv. Kříže, v níž se rodová hrobka Lažanských

²² Jeho autor, děkan vyšehradské kapituly Jan Sixt z Lerchenfelsu, zmiňuje Jaroslava ze Šternberka a jeho hrdinnou obranu „země moravské“ před „dvěma Tyrany Belou a Petou“, a Zdeňka ze Šternberka, který byl vůdcem a zakladatelem zelenohorské jednoty bojující proti Jiřímu z Poděbrad („kterýž jsouce nejvyšším purkrabím Království českého víru svatou katolickou proti Jiřímu králi českému statkem i životem obhajovati hotov byl“). SIXT Z LERCHENFELSU, Jan: *Zatmění časné vedle těla urozeného pána, pana Zdeňka z Šternberka, na Oustí etc. J. M. arciknížete Leopolda rakouského komorníka. Kterýž léta tohoto 1617 věku svého 26., dubna měsíce, dne 24. z této smrtedlnosti vykročil a v hlavním městě kostele svatého Víta na Hradě pražském 23. dne měsíce máje slavně jest pochován...* Praha 1617. Knihopis č. 15880a. SK, sign. HL II 56 přív.

²³ NOVOTNÝ, D.: c. d., s. 41.

²⁴ PREISS, P.: *Patria*, s. 155–161; PREISS, P.: *Česká barokní kresba*. Praha 2006, s. 56–57.

²⁵ PREISS, P.: *Patria*, s. 161–165.

²⁶ HLINOMAZ, Milan: *Náhrobníky ve Strahovské bazilice*. Heraldika a genealogie, 1–2, 1998, s. 23–26.

²⁷ POUZAR, V.: c. d.

nachází, nechali Karel Maxmilián a Anna Alžběta ze Spankau umístit mramorový epitaf upomínající na její rodiče.²⁸ Tradice pohřbívání na Strahově pokračovala i v následující generaci, když zde byli pohřbeni Eva Eleonora († 1717), Adam († 1737) a patrně též Václav Josef († 1715), děti Karla Maxmiliána z druhého manželství.²⁹ Přestože v roce smrti Marie Maxmiliány (1665) zde byla, a to na prestižním místě a již označena náhrobní deskou, rodová hrobka Lažanských, přestože lze vzhledem k již třem generacím pochovaných Lažanských na Strahově hovořit o rozvinuté rodové tradici, a přestože bylo možno očekávat, že zde jednou spočine i tělo jejího manžela, nebyla zde Marie Maxmiliána pohřbena.

Místem posledního odpočinku se dle jejího přání (jak je zmiňuje Plevňovský v kázání) stal jezuitský kostel sv. Salvátora na Starém Městě pražském a zde se též konaly zádušní obřady s pohřebním kázáním. Dle kazatele si Marie Maxmiliána přála, aby zde v případě brzkého úmrtí byla pochována i její právě narozená dcera.³⁰ Předpokládá se, že tento kostel – jakožto součást jezuitského komplexu budovaného na Starém Městě pražském od šedesátých let 16. století – patrně brzy získal pro staroměstské obyvatele stejnou úlohu, jakou pro malostranské plnil augustiniánský kostel sv. Tomáše. Již kolem roku 1600 zde založil Jindřich z Písnice hrobku pro cizince vyznávající katolickou víru a jeho atraktivita coby prestižního katolického pohřebiště patrně rostla v letech po porážce stavovského povstání.³¹ Kromě těchto obecných souvislostí mohl svou roli sehrát i příklad strýce Vojtěcha Eusebia ze Šternberka († 1633), který byl v téže kapli u oltáře sv. Františka Xaverského, jak upomíná dosud dochovaný kovový náhrobník, pohřben.³² Určitou intenzivnější vazbu rodiny k oltáři sv. Františka Xaverského v kostele sv. Salvátora naznačuje rovněž Plevňovský ve sledovaném kázání, když vypráví o účtě zesnulé k tomuto světcí: její matka měla v době nějaké její „těžké nemoci“ slíbit „před zdejší oltář S[vatého] Xaveria do lampy světlo...“. Zesnulá „nenadále jako v půl hodince nemocná tak ozdravěla, že z lůžka svého vstala...“. Z diáře koleje sv. Klimenta víme, že když za švédského obléhání Prahy zemřel 9. srpna 1648 na následky postřelení pravé paže její otec František Karel Matyáš ze Šternberka,³³ sloužili v Klementinu dva dny po jeho smrti zpívanou mši a všechny tiché mše „v černém za Jeho Jasnost pana Františka ze Šternberka, který zemřel na ránu utrženou při vpádu Švédů na Malou Stranu“.³⁴ Patrně zde však nebyl (též vzhledem k poměrům ve Švédě obleženém městě) pohřben a ani v předchozích, ani v následujících letech se kostel sv. Salvátora nestal rodovým pohřebištěm konopištské větve Šternberků. Na rozdíl od holické větve, která v 16.–18. století užívala k pohřbívání svých členů kryptu v kostele sv. Bartoloměje v Divišově,³⁵ členové konopištské větve užívali v 16. a 17. stole-

²⁸ HLINOMAZ, M.: c. d., s. 27–30.

²⁹ POUZAR, V.: c. d., s. 17–28.

³⁰ Plevňovský hovoří o závěti Marie Maxmiliány, jež se však nedochovala – nebyla intabulována v zemských deskách a nedochovala se ani v rodovém archivu Lažanských v Státním oblastním archivu v Plzni. Za pomoc děkuji kolegovi Davidu Novotnému a Marii Marešové ze SOkA Plzeň.

³¹ HORYNA, Mojmír – OULÍKOVÁ, Petra: *Kostel Nejsvětějšího Salvátora a Vlašská kaple*. Kostelní Vydří 2006, s. 30–31.

³² Tamtéž, s. 30.

³³ LÍVA, Václav: *Obležení Prahy roku 1648*. Praha 1936, s. 19.

³⁴ BERÁNEK, Karel (ed.): *Zprávy o bojích se Švédy po dobytí Malé Strany a Pražského hradu roku 1648 v diáři koleje sv. Klimenta*. Praha 2002, s. 10–11.

³⁵ NUSEK, Jindřich: *Šternberská krypta v kostele sv. Bartoloměje v Divišově. K lokalizaci, podobě a obsahu pohřebního prostoru*. Středočeský vlastivědný sborník, 23, 2005, s. 21–33.

tí minoritský kostel sv. Michala v Horažďovicích³⁶ a řada Šternberků našla místo svého posledního odpočinku v různých pražských kostelích. V klášteře sv. Anežky je dochován gotický náhrobek Jaroslava ze Šternberka, legendárního rodového obránce Olomouce před Tatary.³⁷ Zdeněk ze Šternberka (1591–24. dubna 1617), komorník arciknížete Leopolda Pasovského, byl roku 1617 pochován v prestižním pohřebišti přímo v katedrále sv. Víta na Pražském hradě.³⁸ S jezuitu v Klementinu udržovala ovšem rodina dlouhodobě intenzivní vztahy, jak ukazuje korespondence jezuitů s vdovou po Františku Karlu Matyášovi ze Šternberka a jejími syny. V prostředí klementinských jezuitů nacházela vzdělaná Ludmila Benigna z Říčan řadu zpovědníků a rádců, kteří jí poskytovali duchovní útěchu, například i po smrti nejstaršího syna Jana Adama roku 1653. Mezi její korespondenty patřil i budoucí šternberský historiograf Jan Tanner³⁹ a intenzivní korespondenci s ním udržoval i její syn Václav Vojtěch ze Šternberka.⁴⁰

Zdá se, že funerální slavnosti provázající uložení těla mladé Marie Maxmiliány preferovaly – prostřednictvím symboliky místa uložení těla a metaforikou pohřebního kázání – jednoznačně rod jejího původu, a nikoli rod manželův. Do jaké míry je tato distance od manželova rodu v posmrtné komemoraci výjimečnou, si ve vztahu k volbě pohřebiště netroufám posoudit. Také z jiných případů ovšem máme explicitně doloženo, že objednavatelem pohřebního kázání byli příbuzní z původního rodu. Když při porodu druhého dítěte zemřela roku 1620 Polyxena, dcera Adama ml. z Valdštejna, provdaná roku 1615 za Adama mladšího ze Šternberka, konal se pohřeb sice ve šternberských Postoloprtech, jedno z celkem dvou vytištěných kázání ovšem objednala u kazatele, jak vyplývá z dedikace, její teta Kateřina z Valdštejna.⁴¹ Ani ve vztahu k využití otcova erbovního znamení nelze naše kázání považovat za zcela ojedinělé, jak dokládají některá další kázání z českého prostředí, liší se ovšem absolutním pomínutím erbu a přízviska manželova. V kázání jezuitu Jana Mageta nad Cecilií Radegundis Claudií z Liechtensteinu-Castelkorna⁴² kombinuje zdárně kazatel erbovní znamení původního rodu zesnulé s hojnými připomínkami manželova přízviska, takže se kázání hemží „kamením světle se blyštícím, „lichtenštejnským světlem“ a „drahým kamením, jež plnohodnotně zastupuje symbolickou reprezentaci manžela. Také Václav Augustin Kozojedský si v kázání nad Annou Klárou Vráždovou

³⁶ V testamentu si zde přál být pochován Václav Vojtěch ze Šternberka († 1708), bratr naší Marie Maxmiliány, s poukazem, že zde odpočívá jeho děd Adam († 1623). PREISS, P. – HORYNA, M. – ZAHRADNÍK, P.: c. d., s. 42.

³⁷ Existenci Jaroslava ze Šternberka poprvé zpochybnil František Palacký. SEJK, Roman: *Urozenost, majetek a moc (Šternberkové v 16. a 17. století)*. In: *Středočeský sborník historický*, 28–29, 2002–2003, s. 3–54, zejm. s. 4–5.

³⁸ SIXT z LERCHENFELSU, J.: c. d. Zde uváděná data jsou převzata z kázání, jež je dedikováno „Urozeným pantátkům Václavovi Klimentovi a Františkovi Matyášovi Karlovi... vlastním synům pana Adama staršího ze Šternberka...“ Zesnulý Zdeněk ze Šternberka, syn Jana ze Šternberka (†1595), držel po svém otci Úštěk. Byl synovcem Adama a bratrancem Františka Karla Matyáše, viz *Ottův slovník naučný*, díl. XXIV. *Starožitné – Šyl*. Praha 1906, s. 782–783.

³⁹ SCHULZ, Václav (ed.): *Korespondence jezuitů provincie české z let 1584–1770. Z archivu Musea Království českého*. Praha 1900, listy č. 43–53, 55, 59, 60, 73, 75, 76, 79.

⁴⁰ PREISS, P. – HORYNA, M. – ZAHRADNÍK, P.: c. d., s. 35, 38.

⁴¹ ROSACIUS HOŘOVSKÝ, Jan: *Kázání pohřební nad tělem mrtvým urozené a poctivé paní, paní Polexiny Šternberkové, rozené z Valdštejna a na Pátku...* (dále jen *Kázání*). Praha 1621. NK ČR, sign. 54 G 3008 neúpl. Knihopis č. 14889.

⁴² SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka*, s. 188–207; NOVOTNÝ, D.: c. d.

zdařile pohrává s kombinací přízvisek otce, matky a manžela.⁴³ Podobně roku 1741 využil Antonín Josef Dreser v pohřebním kázání nad Maxmiliánou Marií z Rottálu, rozenou z Lichtensteina, kombinaci odkazů na oba rody, které vystupují v harmonické symbióze.⁴⁴ Součástí kázání jsou rovněž dva delší historické exkurzy, v nichž Dreser vyjmenovává některé významné předky z obou rodů a popisuje jejich slavné činy.

V případě Marie Maxmiliány Lažanské můžeme zvážit zainteresovanost její matky, vzdělané Ludmily Benigny, která ovdověla již roku 1648 a vychovávala své děti dlouhá léta sama. Aktivní přístup vdov k funerálním tiskům popsala literatura pro prostředí některých luteránských knížecích dvorů v 17. století. Nejlépe zpracovaným případem je bohatě ilustrovaná kniha, již nechala vytisknout landkraběnka Sofie Eleonora Hessensko-Darmstadská po smrti svého manžela roku 1661, v níž se sama stylizuje do role antické Artemisie budující po smrti milovaného chotě Mausola nesmrtelný „pomník“ k jeho oslavě a památce.⁴⁵ V našem případě se ovšem pravděpodobnější jeví společná iniciativa její matky s bratry zesnulé Marie Maxmiliány, s Václavem Vojtěchem a Janem Norbertem ze Šternberka. Mladí mužové, studující na přelomu 50. a 60. let u jezuitů v Klementinu, prokázali již roku 1661 zájem na budování rodové paměti, když nechali vytisknout v literatuře dobře známou univerzitní tezi podle kresebného návrhu Karla Škréty a patrně na základě ideového návrhu Jana Tannera. V témže roce jako univerzitní teze vyšlo tiskem u příležitosti ukončení jejich studií rovněž již zmíněné panegyricko-historické dílko, zdobené ilustracemi navrženými opět Karlem Škrétou a připisované Janu Tannerovi.⁴⁶

Šternberkové ostatně k oslavě zesnulých členů rodu prostřednictvím tisků pohřebních kázání přistupovali aktivně již od počátku 17. století: již roku 1617 vyšlo v Praze tiskem výše zmiňované kázání nad Zdeňkem ze Šternberka, roku 1620 a 1621 vyšla dvě kázání nad Polyxenou ze Šternberka, rozenou z Valdštejna.⁴⁷ Rovněž v těchto kázáních je hojně užito mnohovrstevnaté hvězdné symboliky.

Hlavním tématem pohřebního kázání nad Marií Maxmiliánou je popis ctností zesnu-
lé hraběnky: zbožnosti, skromnosti, pokory, poslušnosti, čistoty, úcty k svatým a péče o bližní. Popis dobrého života Marie Maxmiliány graduje líčením scény u smrtelného

⁴³ „Byla naše urozená paní Anna Klára Vráždová... v stavu hora urozená, hora po meči snědá, to jest z Braunbergku, po přeslici železná, to jest z Eisenbergku, po manželstvu lesní, to jest z Kunvaldu...“. SLÁDEK, M. (ed.): *Václav Augustýn Kozojedský: Nit života přetržená léta 1676* (dále jen *Václav Augustýn Kozojedský*). In: Posel z Budče, 16, 1999, s. 27–34.

⁴⁴ „...Je-li to možná, aby ten mezi drahými lichtensteinskými kameny třpytící se diamant svůj blesk proměnil! Aby ta vysoce urozeného rottalovského rodu ourodná oliva z kořene se vyvrátila!... Nermuť se tehdy, vysoce osvícený lichtensteinský dome, že tvá všeho náboženství jasnost se trochu zatměla. Nermuť se vysoce urozený rottalovský rode, že tvá rodina velkou okrasu ztratila...“. DRESER, Josef Antonín: *Život nesmrtelný vysoce osvíceney a vysoce urozeney paní, paní Maximiliány Marie Beatricis, Sv. Římské říše rozené kněžny z Liechtensteinu, ovdovělé hraběnky z Rottalu, paní na Zborovicích...* Olomouc 1741. VKOL, sign. II 630.245, přív. 48.

⁴⁵ BEPLER, Jill – KÜMMEL, Birgit – MEISE, Helga: *Weibliche Selbstdarstellung im 17. Jahrhundert. Das Funeralwerk der Landgräfin Sophia Eleonora von Hessen-Darmstadt*. In: Wunder, H. – Engel, G. (Hrsg.): *Geschlechterperspektiven. Forschungen zur Frühen Neuzeit*. Königstein/Taunus 1998, s. 441–468.

⁴⁶ ZELENKOVÁ, P.: c. d., s. 328–330.

⁴⁷ MEGANDER, Christof: *Kázání pohřební nad urozenou paní, paní Polixenou Šternberkovou, rozenou z Valdštejna...* Praha 1620. NK ČR, sign. 54G 3010; ROSACIUS HOŘOVSKÝ, J.: c. d.; SIXT z LERCHENFELSU, J.: c. d. Databáze německých tisků 16. a 17. století (vd 16 a vd 17) nevidují německy tištěné pohřební kázání nad v Čechách usazenými členy rodu, rovněž rešerše databáze pohřebních kázání Forschungsstelle für Personalschriften v Marburgu neposkytla pozitivní výsledek (<http://web.uni-marburg.de/fpmr/>).

lože. Podobné schéma není ve funerální homiletice ničím neobvyklým, ba právě naopak. Kazatelé se snaží vyličit život zesnulého v co nejsvětlejších barvách a současně v souhlase s dobovým ideálem, odpovídajícím pohlaví, věku, sociálnímu postavení, profesi, stavu. Zpravidla opakují základní vzorce dobrého chování, zasazují je do rámce křesťanských ctností a dokumentují je prostřednictvím drobných příhod a konkrétních situací ze života zesnulého. Popisují ideál konkretizovaný na příkladě právě oplakávaného člověka, a současně popisují konkrétního zesnulého v kontextu dobového ideálu. Popis ctností Marie Maxmiliány lze shrnout do dvou základních okruhů – její zbožnosti a dobré smrti. Všechny v těchto souvislostech popisované ctnosti jsou dokládány konkrétními detaily z Mariina soukromí. Atmosféru intimně líčených scén kazatel umocňuje opakovaným tvrzením, že svou zbožnost, dobré skutky a ctnosti Marie Maxmiliána nestavěla na odiv, ale jako pravá křesťanka „nad míru před lidmi své dobré skutky krýti uměla“. Klíčovou otázkou, již si nutně musíme položit při interpretaci údajů obsažených v pohřebních kázáních, je jejich důvěryhodnost. Skutečnost, že se kazatelé soustřeďují na chválu zesnulého, dává příležitost ke zpochybnění jimi uváděných údajů. Jak poukázala na rozboru luteránských pohřebních kázání nad ženami Cornelia Niekus Moore, je možno je chápat jako směs idealizovaného obrazu, kodifikovaného dobovými představami o správném chování, na druhou stranu ovšem nelze popírat praktikování tohoto ideálu v životních zvyklostech dané společnosti.⁴⁸ Autorka sama analýzu pohřebních kázání nad ženami zdárně využila k popisu čtenářských zvyklostí žen v 17. století, když popsala a interpretovala kazateli hojně uváděnou literaturu, jejíž četbě se zesnulé věnovaly v rámci své každodenní zbožnosti.

Marie Maxmiliána Lažanská měla v době svého dětství a mládí prokazovat lásku k Bohu svým opovržením vůči záležitostem světa a marnotratností těla. Popisuje „mrtvení sebe samé“, jehož „velká milovnice byla“: pás cudnosti, sebemrskání, uzlovatými provázky, opovržení pohodlnou postelí. Měla lehávat na „tvrdé zemi, toliko kobereček sobě podstelouc“, a při modlení klekávat „na drobném kameníčku, čemuž i mozoly na kolenách pozůstavené svědectví také dávali“. Katolická pohřební kázání raného novověku – lze-li soudit z dosud jen omezené znalosti tohoto žánru – budou patrně plna popisů exaltovaných zbožných projevů, tak jak je od tehdejších věřících církev očekávala. Popisy postů a sebeumrtvovacích praktik dosahují někdy až drastické podoby. Regina Oleśnicka, manželka Mikuláše na Dąbrowicy Firleje (1588–1635/6), kastelána vojnického, lubelského a kazimierského, měla dle kazatele Andrzeje Radawieského nosit pod šaty železný pás s ostrými hřeby, jež na Velký pátek nesundala celých osmnáct hodin.⁴⁹ Obvyklým postupem kazatelů je vyprávění drobných životních příhod: Marie Kateřina Manz konala dle kazatele zbožné poutě a když ji jednou při návratu z Altötting uviděl bosou kráčet v silném dešti její strýc, rektor tamní jezuitské koleje, nechal pro ni zapřáhnout kočár, který ovšem Marie Kateřina odmítla a pokračovala ve své pouti v lijáku vedle kočáru.⁵⁰

⁴⁸ NIEKUS MOORE, Cornelia: *Erbauungsliteratur als Gebrauchsliteratur für Frauen im 17. Jahrhundert: Leichenpredigten als Quelle weiblicher Lesegewohnheiten*. In: Bödeker, Hans Erich (Hrsg.): *Le livre religieux et ses pratiques, Der Umgang mit dem religiösen Buch*. Göttingen 1991, s. 291–314, zejm. s. 293–294.

⁴⁹ TOMAN, Lucie: „*Ucz się śmiertelną będąc dobrze żyć i dobrze umierać*“. Olomouc 2008 (nepublikovaná seminární práce na FF UP); RADAWIECKI, Andrzej: *Rozwód załosny, który śmierć wczyniła z dobrą Małżonką, Iasnie Wielmożnego Pana, P. Mikołaja Fierleia na Dambrowicy, Kasztelana Woynickiego, Starosty Lubelskiego, Kazimierskiego, &c.* Lublin 1632, s. 22.

⁵⁰ BOGE, B.: *Nekrolog als Handlungsanleitung für weibliches Wohlverhalten. Zur Leichenpredigt auf Maria Catharina Manz aus dem Jahr 1654 (dále jen Nekrolog)*. In: Boge, B. – Bogner, R. G. (Hrsg.): *c. d.*, s. 131–169, zejm. s. 145.

Vhodným motivem k prezentaci zesnulé jako cudné světice opovrhující vnějším světem a upírající svou mysl cele k Bohu se kazateli stalo téma kráslení ženského těla. Marie Maxmiliána měla nenávidět „zbytečného šperkování a krojův přespólních“. Motiv odmítání módních novinek či přímo výstřelků ženské módy a preference tradičního, konzervativního šatníku graduje informací, že zvláště nenáviděla šaty s hlubokým dekoltem. Při „čepení a strojení“ nehleděla hříšně do zrcadla, ale věnovala se četbě v „pobožné knížce“ nebo hleděla na krucifix. Podobný motiv se objevuje také v luteránských kázáních, v nichž si ženy při určitých domácích pracích, jako předení, pletení a šití, předčítaly z Bible. Při oblékání a toaletě měly rozjímat, jak si vojáci rozdělávali Kristův oděv, a skrze bohabojné myšlenky se zdržet přílišné nádhery.⁵¹ Plejádu konkrétních detailů z ložnice Marie Maxmiliány zakončil Plevňovský moralizujícím kontrastem: zdobení těla věnovala malou péčí, neboť věděla, že „což spomůž u Boha míti tělo vyhlazené, duši pak zašpiněnou a ukoptěnou“?

Kazatel na různých místech zmiňuje jednotlivé prvky každodenního a ročního cyklu náboženských úkonů zesnulé: ke každodenním aktivitám patřilo „dlouhé s Bohem jednání“, které trvalo často i dvě hodiny („obzvláště když ještě v stavu svobodném zůstávala“), ráno a večer se křížem žehnala se slovy „Jesus, Maria; a říkávala, že jest to Ježíše a Marii do mysli a srdce vpustiti“, každý večer před usnutím zpytovala svědomí. Dovídáme se (v kontextu s popisem mariánské zbožnosti), že se každého dne měla modlit k Panně Marii loretánskou litanii, růženec a hodinky. Zbožnost projevovala k mnoha svatým, z jejich jmen „ona sobě letanii udělala a každodenně ji nábožně říkávala“. Plevňovský rezignuje na jejich vyjmenovávání („kdybych všechny zejména vyčítati měl, ani čas by mi nepostačil“), rozhodne se zmínit pouze sv. Františka Xaverského, „obzvláštního jejího orodovníka“. Zdůrazňuje zintenzivnění modliteb a rozjímání v době Adventu a v postní době, kdy kromě obvyklých modliteb přidávala (zdůrazňuje, že v kleče) rozjímání o „tajemstvích vtělení a umučení Páně“. V postu každého dne absolvovala „ňáké mrtvení“, cvičení v nějaké ctnosti a polepsení v „ňákém nedostatku“. Na Veliký Pátek nebo Bílou sobotu trávila na modlitbách celý den. O velkých svátcích a každou neděli v Adventu a postu přicházela ke zpovědi a svatému přijímání. V době pašijí zintenzivňovala své modlení za duše v očistci – v noci se měla nechávat každou hodinu budit, aby mohla pobožně rozjímat „tajemství umučeného Ježíše“. Zajímavý je důraz na soukromou zbožnost. Kazatel sice uvádí, že Marie Maxmiliána nevynechala jedinou příležitost k účasti na mši svaté, zdůrazňuje však, že „veliká byla milovnice soukromního obcování“ v samotě, která jí byla rájem, v němž mohla „svobodněji než mezi lidmi jednati“ s Bohem. Důraz na soukromí při každodenních zbožných rituálech obsahují jak další katolická, tak luteránská kázání, v nichž se ovšem ženy zavírají do kabinetů a komůrek, aby nebyly při zbožné četbě vyrušovány domácími povinnostmi.⁵²

Podobné pasáže nejsou v kázáních ničím neobvyklým. Ze stejné doby (a stejného sociálního prostředí) máme pro jazykově české tisky analogii v kázání Hynka Mladoty ze Solopysk nad čtrnáctiletou Kateřinou Annou z Říčan,⁵³ nebo Jana Mageta nad Cecilií

⁵¹ NIEKUS MOORE, C.: c. d., s. 295–296.

⁵² Tamtéž, s. 297. Podobně např.: „Takže dost nerada byla, když kdo s jinými světskými věcmi přišel a jí v její pobožnosti překážel“. In: DRESER, J. A.: c. d., nepag.

⁵³ Denně navštěvovala mši, každou středu se postila, přijala „škapulíř svatý“ a „bedra svá páskem s otce Serafinského Františka jest přepásala“, vesele a radostně propěvovala „litanie loretánské, a jiné písničky křesťanské“. MLADOTA ZE SOLOPYSK, Hynek: *Vale, aneb: Poslední žehnání a loučení vysoce urozené panny p. Kateřiny Anny, rozené šlechtičny z Říčan...* Praha 1674. NK ČR, sign. 54 G 3020; SLÁDEK, M.: *Malý svět jest člověk aneb výbor z české barokní prózy*. Jinočany 1995, s. 221–230.

Claudií z Liechtenstenu-Castelkorna z roku 1667: podobně jako Plevňovský, také Maget líčí „každodenní náboženství“ a během ročního cyklu zintenzivněné religiózní praktiky v době Adventu a Velikonoc.⁵⁴ Popis každodenních pobožností obsahuje rovněž například Dreserovo kázání nad Maxmiliánou Marií z Rottalu: zesnulá měla „celý ranní čas“ věnovat „samému modlení a horlivému rozjímání“, každý den se účastnila mše svaté, a to „i v nemoci své“ v posledních čtyřech letech. Kromě každodenního modlení, k němuž do zámecké kaple svolávala „lid domácí“, se každodenně modlila „nejméně čtyři růžencečky“.⁵⁵ U Plevňovského ovšem zcela chybí tato disciplinační role paní domu a její zbožnosti pro dvůr a služebnictvo. Namísto obvyklých pasáží, v nichž zesnulá svolává společnost obývací její dům ke každodennímu modlení růžence a je své rodině, dvoru a sloužícím příkladem a vzorem,⁵⁶ je Mariina zbožnost líčena ve zcela individuálních konturách.

Všechny ctnosti, projevované během života, gradují na smrtelném loži. Popisy dobré smrti patří ke standardním motivům pohřebních kázání, v nichž kazatelé pomocí často detailních vyprávění o dění posledních dnů a hodin nabízejí pozůstalým útěchu. Ta spočívá v přesvědčení, že správně vykonané rituály na smrtelném loži jsou nadějí ve spásu duše. Marie Maxmiliána projevovala při smrti pokoru a hlubokou zbožnost. Když zpovědník „střelní modlitbičky s ní se modlil“, prosila jej, „aby hlasu popustil, aby ji, když se tak modlí, snad za svatou jinší neměli“. Když se již nemohla sama modlit, tedy „ustanovila“, aby se ostatní místo ní modlili růženec a hodinky k Panně Marii. Zintenzivnila své celoživotní pamatování na duše v očistci a nařídila, aby „po klášterích“ za ně mše svaté sloužili a po její smrti aby „za její duši co nejvíce dobrého se dalo“ s tím, že kdyby to nepotřebovala duše její, „že se to dobře pro dušičky v očistci na onom světě hodí“.⁵⁷ S tím souvisí další motiv – na smrtelném loži pamatovala (stejně jako po celý život) na almužny chudým – večer před svou smrtí prý uslyšela zpívat žebráka pod oknem a přikázala mu dát almužnu. Chvála almužnictví patří opět k tradičním prvkům výstavby životopisu v pohřebním kázání a souvisí s představou očistce.⁵⁸

⁵⁴ MAGET, Jan: *Kázání pohřební obsahující v sobě všeliké vznešené skutky, mravův vejbornost a rozmanitých nábožných ctností chválytebný Boha bojíci život. Vysoce urozené paní, paní Caeciliae Radegundis Cladiae, rozené paní z Belmberku a Hohenburku*. In: Sládek, M. (ed.): *Vitr jest život člověka*, s. 188–207.

⁵⁵ DRESER, J. A.: c. d., nepag.

⁵⁶ „Příkladem svým lidům domácím i cizím tak předcházela, že příbytek její ne dům nějaké kněžny, ale dle všeobecné pověsti klášter se jmenoval... Nebyl žádný den, aby pokaždý v své domácí kapli lid domácí svolati nedala a s nimi hlasitě růženceček, letanie lauretánský a jiné modlitby se nemodlila.“ DRESER, J. A.: c. d., nepag. K této roli žen viz např. BEPLER, J.: *Die Fürstin als Betsäule – Anleitung und Praxis der Erbauung am Hof*. In: Morgen-Glantz. Zeitschrift der Christian Knorr von Rosenroth-Gesellschaft, 12, 2002, s. 249–264.

⁵⁷ Podobně v kázání nad Marií Magdalénou z Helversenu z roku 1663: „Netoliko k nejlaskavějšímu Pánu Bohu svému, netoliko k milosrdné Matičce jeho, k Panence Marii, a k dušičkám v očistci zůstávajícím štedrost svou ukázala, kterážto tak srdce její lítostivě opanovala, že ačkoliv dávno před tím na mrtvé panovala, však v čas poslední nemoci největší starost a štedrost k nim vyjevila, když netoliko za své milé přátele již v Pánu usnulé, ale také za ty, kteří zde mezi živými žádných přátel neb pamětníkův neměli, mše svaté čisti dala...“. Viz *Kázání pohřební, v kterémžto v Pánu Bohu na zámku Krakovci... usnulé a... v Hořejším Nejiřsku v kostele založení s. Tomáše Apoštola Páně... pochované urozené paní Marie Magdalény Helversenové, rozené hrabinky z Dobrše... chvalitebného života ctnosti se přirovnávají ctnostem svaté Marie Magdalény...* (dále jen *Kázání pohřební*). Praha 1663. NK ČR, sign. 54 D 18 přív. neúpl.

⁵⁸ PAVLÍČKOVÁ, R.: *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku* (dále jen *Triumphus*). České Budějovice 2008, s. 83–84.

Víra v očistec a představa, že duším trpícím v očistcovém ohni je možno modlitbou, mši a almužnou pomáhat k ukrácení jejich muk, tvořila jeden ze základních pilířů katolických představ o zásvěti a určovala samu podstatu katolického vzpomínání na mrtvé. Všechny komemorativní strategie směřující k zachování dobré památky byly (vedle nezpochybnitelných důvodů reprezentačních apod.) součástí práce živých ve prospěch duší zesnulých souvěrců, rodinných příslušníků, předků, přátel a sousedů, neboť jen ten, kdo je zachován v paměti žijících, má naději, že právě za jeho duši vykonají tolik a takových skutků, aby byla co nejdříve očištěna a vzata na Nebesa: „Modl[e]te se jedni za druhé, abyste všickni spaseni byli.“⁵⁹ Hluboká víra v očistec a v možnost účinně pomáhat ubohým duším v něm trpícím byla v potridentském období (po krizi způsobené kritikou protestantskými církvemi v 16. století) revitalizována.⁶⁰ Katolická pohřební kázání odrážejí již svou podstatou principy katolické komemorace. Připomínají pozůstalým obavy umírajících, zda budou mít po smrti dostatek přímělců, popisují opatření, kterými pojišťovali aktivity ve prospěch své duše⁶¹ a vyzývají posluchače kázání, aby se modlili za duši zesnulého: „Pakli ještě nějaké poklesky v očistci platí, pomáhejme, aby z něho vyňata, do nebe přišla skrze zásluhy Pána našeho Ježíše Krista.“⁶²

⁵⁹ Těmito slovy zakončil kazatel promluvu nad Zdeňkem ze Šternberka roku 1617, viz SIXT z LERCHENFELSU, J.: c. d.

⁶⁰ MAŤA, P.: *Die Renaissance des Fegefeuers im barocken Böhmen*. In: Bůžek, V. – Štefanová, D. (Hrsg.): *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*. České Budějovice 2001 (= Opera historica 8), s. 139–160; Týž: *Polyxena Pernštejnská z Lobkovic na cestě do barokního nebe (K projevům karmelitánské zbožnosti v českých zemích)*. In: Pánek, J. (ed.): *Vlast a rodný kraj v díle historika*. Praha 2004, s. 387–406; Týž: *Zwischen Heiligkeit und Betrügerei. Arme-Seelen-Retter, Exorzisten, Visionäre und Propheten im Jesuiten- und Karmelitenorden*. In: Ohlidal, A. – Samerski, S. (Hrsg.): *Jesuitische Interaktion in Ostmitteleuropa 1570–1700*. Stuttgart 2006, s. 177–206; Týž: *Arme-Seelen-Rettung in Pressburg, 1646/47. Mikrohistorie einer Massenhysterie*. In: Leeb, R. – Pils, S. C. – Winkelbauer, T. (Hrsg.): *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Wien/München 2007, s. 75–97; MALÝ, T.: *Komemorativní kultura v českých zemích raného novověku*. In: Jakubec, O. (ed.): *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*. Olomouc 2007, s. 36–43.

⁶¹ Melchior Khlesl v kázání nad Alžbětou Habsburskou (1554–1592), dcerou Maxmiliána II. a v letech 1570–1574 manželkou francouzského krále Karla IX., popisuje její obavy, jež měla dva dny před smrtí svěřit zpovědníkovi, zda najde dostatek přímělců, a vyjmenovává nařízení, jimiž zavázala jí založený klášter klarisek „Marie, královny andělů“: jeptišky měly celý následující rok „pro ni“ zpívat večer vigílie a ráno sloužit mši, ve výroční den její smrti měli sloužit mši všichni kněží ve Vídni. KHLESL, Melchior: *Christliche vnnd Catholische Leichpredig. Vber die Hochkläglich vnnd schmerzlich Begräbnuß, der Durchleuchtigsten Fürstin vnd Frawen, Frawen Elisabeth Allerchristlichsten Königin zu Franckreich, gebornen Königin zu Hungern vnd Behaimb, Ertzhertzogin zu Osterreich, Wittib...* Wien 1592. VKOL, sign. 38.150.

⁶² SLÁDEK, M. (ed.): *Vítr jest život člověka*, s. 183. Citovaný úryvek pochází z kázání nad Anežkou Šlapalovou z Humpolce z roku 1687. V tzv. vale, závěrečném rozloučení zesnulé s příbuznými a přáteli formulované kazatelem v ich-formě, vyzývá opětne zejména své děti k modlitbám za její duši a zachování památky: „Při oltáři Páně nezapomínej na mě, pomáhej do nebe... Učiň památku a nezapomínej na hrob můj... Jestliže mne milujete, do nebe mně pomáhejte... Věřím, že spíše ryby budou lítati a ptactvo v vodě plovati, nežli byste vy se měly nade mnou zapomenouti. Učiňte památku nad hrobem mým...“. Při proslovu adresovaném dvaceti šesti vnoučatům využívá kazatel očistcového exempla, v němž jakýsi „svatý biskup“ měl vidění, že mládeneček vytáhl udici z hluboké vody „překrásnou matronu“. Utíkal do kostela, aby zjistil výklad snu a na hřbitově uviděl chlapce, jak se modlí na hrobě matky. „Z toho muž svatý poznal, že matka tu pochovaná skrze modlitbu pacholátka, toho syna svého, z očistce vysvobozena byla a že zlatá udice jest modlitba vroucná.“ Zesnulá Anežka Šlapalová pak ústy kazatele vyzývá svá vnoučata k modlitbám za její

Vedle popisů zbožnosti se Marie Maxmiliána na smrtelném loži také loučí. Její manžel patrně nebyl v Praze přítomen, kazatel převypravuje slova, jež měla umírající na adresu manžela „s jednou vzácnou osobou“ hovořit: Marie Maxmiliána apeluje na nejmenovaného příbuzného (?), aby na jejího manžela, který „velice truchliti bude“, dal pozor, „neb by vám snad žalostí velikou jako nějaká svíčka zhasl“. Ze svého prstu pak má svléknout prstýnek s medailonkem P. Marie Pasovské s přáním, aby jej předali manželovi k jeho útěše. Popisy loučení umírajícího s příbuznými, přáteli a světem jsou tradiční součástí pohřebních kázání již z toho důvodu, že tvoří součást ideálu dobré smrti. Uniknout nám ovšem nemůže, že pasáž, již kazatel spojuje primárně s popisem mariánské zbožnosti zesnulé, je vlastně jediným místem, v němž se hovoří o ctnosti zesnulé v její roli dobré manželky a o vztahu mezi manželi: kazatel konstatuje, že Marie Maxmiliána prokazovala „i při smrti“ lásku ke svému manželovi. Téma manželství a v něm projevovaných ctností, jako je oddanost, poslušnost, podřízenost, svornost a věrnost manželovi, dominující kázáním nad jinými vdanými ženami,⁶³ zde v zásadě chybí, stejně jako situování zesnulé do ctnostné paní domu, starající se pečlivě o vedení domácnosti⁶⁴ nebo rozsáhlejší popis vzájemných manželských emocí.⁶⁵ Například Kozojedský v kázání z roku 1676 nad Annou Klárou Vráždovou postupně vyjmenovává a konkretizuje ctnosti očekávané od dobré manželky: zesnulá byla vždy poslušná „beze všeho odporu, bubláni a reptání“, muže ctíla „jako svou vrchnost“ a „jemu jako služebnice pánu sloužila“, díky své pokojnosti a mlčenlivosti „různicím a svárům v manželství panovati nedopustila“, těžkosti stavu manželského nesla statečně a trpělivě a svému manželovi byla „pomocnice a sloup“.⁶⁶ Také kázání nad Marií Magdalénou z Helversenu z roku 1662 obsahuje výpravnou pasáž odvolávající se na svědectví čerstvého vdovce: „Mlčím tu neobyčejnou mezi manželi lásku, věrnost, svornost, kterážto svornost tak jest stálá a ustavičná byla, že podle vyznání samého nejmilejšího pana manžela, urozeného pana Oty Jiřího z Herlversen, ty všechny částky a kousky času, kdyby je dohromady spojili, v kterých někdy nějaké spatnické a kratičké nesrozumění mezi nima bylo, že by čas dne jednoho přes těch celých třináct[te] let a patnácte neděl (jak dlouho

duši („...za mne se pomodlete, duši mé pomáhejte...“). K frekvenci očištění v kázáních nad (arci)biskupy viz PAVLÍČKOVÁ, R.: *Triumphus*, s. 165–166.

⁶³ „Napotom v roku 1690. vysoce urozenému (Tit.) pánu, panu Zikmundovi hraběti z Rottalu zasnoubená, skrz celých sedm a dvacet let v té nejvinšovanější svornosti, jednotě, dobrým srozumění, bázni Boží a lásce manželské živá byla, tak že o tom šťastným manželi v pravdě se říci mohlo: Mulieris bonae, beatus Vir – Manželky dobré, blahoslavený muž.“ Eccli 26. v. 1. DRESER, J. A.: c. d., nepag.; BEPLER, J.: *Women in German Funeral Sermons: Models of virtue or slice of life?* In: *German Life and Letters*, 44, 1991, s. 392–403; CLASSEN, Albrecht: *Die Darstellung von Frauen in Leichenpredigten der Frühen Neuzeit. Lebensverhältnisse, Bildungsstand, Religiosität, Arbeitsbereiche*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 108, 2000, s. 291–318, zejm. s. 299.

⁶⁴ LESEMANN, Silke: *Frauen in Hildesheimer Leichenpredigten des 17. und 18. Jahrhunderts*. In: *Hildesheimer Jahrbuch für Stadt und Stift Hildesheim*, 63, 1992, s. 85–97.

⁶⁵ R. Lenz popsal proměnu luteránských pohřebních kázání, k níž došlo od počátku 17. století: pohřební kázání začala obsahovat v části věnované životopisu popisy vzájemných vztahů mezi manželi, manželi a dětmi a sourozenci navzájem, jejich vzájemné emoce a afekty. Zvýšenou frekvenci výroků o citech uvnitř rodiny Lenz interpretoval jako důkaz ústupu „celého domu“ jako sociální formy ve prospěch „malé rodiny“ již v předindustriální době. LENZ, R.: *Emotion und Affektion in der Familie der Frühen Neuzeit. Leichenpredigten als Quellen der historischer Familienforschung*. In: Schuler, Peter-Johannes (Hrsg.): *Die Familie als sozialer und historischer Verband. Untersuchungen zum Spätmittelalter und zur frühen Neuzeit*. Sigmaringen 1987, s. 121–146.

⁶⁶ SLÁDEK, M. (ed.): *Václav Augustýn Kozojedský*, s. 29.

spolu v stavu manželském byli) neučinili.⁶⁷ Lásku, věnost, sebeobětování a pomoc muži při správě panství chválí na Anně Magdaléně, manželce Oty z Oppersdorfu, též Václav František Caelestinus z Blumenberku.⁶⁸ Tento model byl popsán pro luteránská pohřební kázání nad ženami, jejichž personalia (část přičleněná ke kázání a věnovaná životopisu) sledují a oddělují důsledně typické životní fáze ženy (dcera, manželka, matka, případně vdova) a k těmto sociálním rolím přiřazují odpovídající ctnosti a formy chování,⁶⁹ a patrně bude typický také pro kázání katolická, lze-li soudit z nemnoha dosud interpretovaných textů. Birgit Boge analyzovala pohřební kázání, v němž je život zesnulé cele koncentrován na jejího manžela, její ctnosti jsou definovány nikoli samy o sobě, nýbrž v jejich užitečnosti a prospěšnosti pro manžela a rozsáhlé pasáže jsou věnovány popisu intenzivního a pokorného vztahu manželky vůči jejímu muži.⁷⁰ Podřízená a závislá role se projevuje rovněž v náboženství – zesnulá je zobrazena jako následovnice manžela, který jí poskytuje vzor správného religiozního chování. Praktikovaný katolicismus je chápán jednak jako pojítko mezi manželi, jednak jako prostor, v němž se projevuje dominantní a patriarchální pozice muže v manželském páru.⁷¹ Důvodem, proč Plevňovský tato témata, tolik typická pro kázání nad ženami, neuplatnil, snad může být kratičká doba, již Marie Maxmiliána v manželství strávila. Jako pravděpodobnější se ale zdá vliv celkové orientace kazatele na původní rod zesnulé, její individuální osobu a ctnosti související s privátní zbožností. Ostatně ani ta není chápána jako společná aktivita manželů – kazatel nikde nehovoří o společných modlitbách, účastech na mši, nebo dokonce disciplinační funkci muže při vykonávání rituálů vyžadovaných katolickou církví, jako to známe z jiných příkladů.

Téma manželství se v Plevňovského kázání objevuje jen mimoděk, není mu rezervována samostatná pasáž. Dokonce i sňatek je interpretován jako „rozmnožení jasností šternberské rodové hvězdy: „...jak velikého lesku naší hvězdě přibýlo...a tudy rodu svého jasnost skrze spojení s mnohými vzáctnými a světlými rody velice rozmnožila...“⁷² Kázání je sice dle titulního listu určeno „k potěšení jejího pana, pana manžele, vysoce urozeného

⁶⁷ *Kázání pohřební*, nepag.

⁶⁸ „Zdaliž kdy...panství tvého opatrovati zanedbala? Ano tak v dluzích velikých jsouce, že z svého vlastního, týž panství tvé milosti, vypláceti nepomáhala? Jak v nemoci tvé milosti o zdraví v létu 1637. se nestarala?...“. CAELESTINUS Z BLUMENBERKU, Václav František: *Poslední ochod k věčnému bytu její mil. vysoce urozené paní, paní Anny Magdalény Opprštorfové...* Litomyšl 1644. NK ČR, sign. 54 G 2999. Drobný tisk z roku 1644 nenazývá jeho autor pohřebním kázáním, ale životopisem („Místo kázání pohřebního život...tuto sem sepsal“), dílko však svým charakterem zcela odpovídá charakteru jiných pohřebních kázání a mohlo vzniknout v souvislosti s ním. Obsahově se soustředí na popis umírání a smrti. V. F. Caelestinus z Blumenberku tehdy působil jako děkan v Kostelci nad Orlicí a farář v Častolovicích a z textu vyplývá, že byl šest let zpovědníkem zesnulé a doprovázel ji v poslední nemoci.

⁶⁹ WUNDER, Heide: *Frauen in den Leichenpredigten des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: Lenz, R. (Hrsg.): *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*. Bd. 3. Marburg 1984, s. 57–68.

⁷⁰ BOGE, B.: *Nekrolog*, s. 142–143.

⁷¹ Tamtéž, s. 148.

⁷² Vstup do manželství někdy bývá zdůrazněn a oslavován jako počátek nové životní etapy: „Za tím pak, vnuknutím Pána Boha všemohoucího a jistou vůli svých milých rodičův a přátel stav svobodný proměnila, a léta Páně 1615 v stav manželský vstoupila...“. MEGANDR, K.: c. d., nepag. Kázání nad Sidonií Marií z Eggenbergu se rozsáhle věnuje popisu vztahu mezi manželi, včetně dojemné scény loučení na smrtelném loži, viz NASCHENWENG, Hannes P.: *Die Leichenpredigt für Sidonia Maria von Eggenberg (1615)*. In: *Blätter für Heimatkunde*, 60, 1986, Heft 1, s. 17–22, zejm. s. 21. Ines Elisabeth Klope zdůrazňuje, že údaje jako datum narození, křtu, sňatku, smrti a pohřbu v luteránských pohřebních kázáních téměř nikdy nechybí ani v jinak stručných textech, viz KLOPE, Ines Elisabeth: *Die Gesellschaftliche Situation der Frauen in*

pána, pana Karla Maximiliána, svatě římské říše hraběte Lažanského“, není však (ani jako celek, ani v některé z částí) orientováno na popis manželova smutku ani na jeho útěchu.⁷³ Právě „láska manželská“ a bolest vzniklá smrtí jednoho z partnerů přitom bývají klíčovým tématem útěchy vložené do pohřebního kázání, neboť „žádná bolest v tomto světě větší není a býti nemůže, jako když dvě srdce láskou manželskou a jednomyslnou vírou spojená skrze smrt rozloučená bývají“.⁷⁴ Manželé jsou nabádáni, aby ve svém truchlení přijali „Boží vůli“ a nevzpírali se jí a kazatelé jim nabízejí celou škálu útěšných argumentů, jejichž rozjímání jim má pomoci překonat smutek nad ztrátou manželky.⁷⁵

Zatímco manžel zesnulé je v textu více méně pominut, daleko větší prostor dává kazatel ctnostem mateřským, jež měla Marie Maxmiliána projevit při porodu starostí o to, aby právě narozené dítě stihlo být pokřtěno. Kazatel srovnává Marii Maxmiliánu s pelikánem, krmícím vlastní krví svá mláďata, a se starozákonní matkou z 2. knihy Makabejské (2 Mcc 7,20): stejně jako ona, která raději sleduje smrt svých sedmi synů a nakonec sama umírá, „raději volila [Marie Maxmiliána] bolesti těžké, ano i smrt raději podstoupiti, než aby její dcera věčně měla obličej Božího zbavena býti“. Radikálně odlišně pojal v tomto bodě pohřební kázání Kryštof Megandr nad Polyxenou ze Šternberka († 1620). Šlechtična zemřela ve dvaceti čtyřech letech těhotná, resp. při porodu druhého syna. Podstatná část kázání nejenže oslavuje manželské ctnosti zesnulé, současně se vyrovnává s tématem mrtvé narozeného, a tedy nepokřtěného dítěte. Kazatel pomocí důkladného teologického rozboru srovnává odlišné přístupy různých konfesí (kalvínů, katolíků, luteránů a české konfese), aby v konfesně-konfrontačním duchu ujistil posluchače, že i nepokřtěné dítě má naději v život věčný: „...učitelé strany pod jednou takové dítky nekřtěné k věčnému ztracení nemilosrdně odsuzují, neb o nich tak smýšlí, že v jakémsi zvláštním místě před peklem, kteráž limbum infantum nazvali, zůstávají... protož i tento smysl strany pod jednou, jakožto bludný, od nás evangelitských naprosto se zamítá, neb my tak věříme, že takové dítky in casu necessitatis, rovně též skrze zásluhu Kristovy od Boha víry a věčné spasení dosahují, avšak modo extraordinario, zvláštním způsobem.“⁷⁶ Odlišná řešení údělu ne-

der Frühen Neuzeit. Im Spiegel der Leichenpredigten. In: Schuler, Peter-Johannes (Hrsg.): *c. d.*, s. 147–163, zejm. s. 153.

⁷³ Např. v Kozojedského kázání „Kvílí a naříká tu srdce jejího nejmilejšího pana manžela, že mu z boku kost, druhá jeho duše částka, druhá polovice těla, vinšovaný jeho vezdejších péčí a starostí břeh a útěcha a nejdražší všeho jeho jmění poklad, upřímná, věrná, poslušná, poctivá a bohabojná manželka tak brzkým a nenadálým čase jesti odňatá.“ SLÁDEK, M. (ed.): *Václav Augustin Kozojedský*, s. 27.

⁷⁴ MEGANDR, K.: *c. d.*, nepag.

⁷⁵ Manžel zesnulé bývá zmíněn na prvním místě při výčtu truchlících pozůstalých (viz ROSACIUS HOŘOVSKÝ, J.: *c. d.*, s. 7) nebo mu může být tisk přímo dedikován, případně k osobě manžela může být orientován úvodní biblický citát (viz BOGE, B.: *Nekrolog*, zejm. s. 139–141). Oblíbenou útěšnou strategií je popis nebeských radostí, jichž zesnulá požívá, včetně jednoznačné výtky, že „...ten by víceji manželku svou nenáviděl, nežli miloval, kdožby ji raději v tomto světě sloužící než v Nebi kralující spatřoval.“ MEGANDR, K.: *c. d.*, nepag. V závěru kázání z roku 1662 autor utěšuje popořadě rodinné příslušníky, mj. i manžela zesnulé. Připomíná ještě jednu lásku, věrnost a svornost, s níž žili jako „jedno srdce, jedna duše. Nepřestane ona na tebe pamatovati na Nebi, jestliže ty nepřestaneš na ni vzpomínati na zemi.“ Viz *Pohřební kázání*, nepag.

⁷⁶ MEGANDR, K., *c. d.*, nepag. Autor se k tématu vrací ještě jednou v závěru kázání, aby se vším důrazem připomněl, že „co se tkne synáčka této paní, paní, kterýž spolu s ní, jakožto s mateří svou pohřben býti má, láskám vašim z správy vejš učiněné to o něm známo jest, že podle duše u Boha jest a odpočívá, neb jej Pán Ježíš v životě matky jeho pokřtil a rouchem svých předrahých zásluh přiodil. Podle těla pak v den

křtěnátek, s nimiž přišly v 16. století jednotlivé konfese, měla v žánrově různých textech věnovaných světu žen a dětí své nezastupitelné místo. Podobně jako jej tematizují pohřební kazatelé, věnují se mu i autoři těhotenských (porodních) příruček. Právě porod se mohl v katolickém prostředí stát oním okamžikem, v němž bylo nekřtěné dítě ztraceno: dětský limbus, zmiňovaný protestantským kazatelem, v němž se duše nekřtěňátka dle katolické věrouky nacházela, sice neobnášel utrpení a trýzeň, již byli vystaveni bezvěrci v pekle, současně však neumožňoval dětským duším těšit se z nebeských radostí a Boží přítomnosti a zbavoval je možnosti vstoupit mezi vyvolené při posledním soudu. Pohřební kázání nad ženami zesnulými při porodu nebyly – vzhledem k četnosti těchto případů – žádnou výjimkou a pamatovaly na ně dokonce i sbírky pohřebních kázání. Ty sloužily jako pomůcky pro kazatele a obsahovaly zpravidla vzorová pohřební kázání, jichž mohli kazatelé využívat jako inspiraci při sestavování smutečních promluv ve své praxi. Kromě kázání určených pro uctění příslušníků různých sociálních vrstev, věkových a genderových skupin obsahují leckdy tyto příručky také kázání vhodná při určitých typech úmrtí (náhlá smrt, smrt na cestě apod.), včetně úmrtí ženy (a dítěte) při porodu.⁷⁷ Jejich argumentace se soustřeďuje na několik stabilních motivů: těžký úděl ženy vyplývající z těhotenství a porodů, nepochybná spása ženy umírající při porodu (na níž se shodují s odkazem na Pavlův 1. list Timotejským, 1 Tim 2,15, kazatelé napříč konfesemi),⁷⁸ boj o život dítěte (za nějž rodící ženy, opět napříč konfesemi, demonstrativně chtějí položit svůj život) a ujišťování o nepochybné spase nekřtěňátka v protestantských církvích, resp. popisy houževnatých bojů o dosažení křtu u katolíků.

Patříčnou pozornost věnuje Plevňovský katolickým rituálům dobré smrti a zdůrazňuje aktivní vyžadování těchto rituálů samotnou umírající. Činorodost umírajícího, důraz na jeho plné vědomí do posledních chvil a popisy konfesně konotovaných rituálů patřily k dobovému ideálu dobré smrti. Marie Maxmiliána měla nejprve žádat, aby se s ní všichni přítomní modlili „letanii loretánskou, modlitbu Páně, pozdravení andělské, srovnání apoštolské a modlitbičku k svaté Panně a mučedlnici Boží Barboře“, vyžádanou svcenou vodou sama sebe „i lůžko své po všech stranách“ pokropila, a „velela“, aby se „i přistojící“ pokropili, „sama prosila“ o poslední pomazání, přičemž si před tím sama umyla ruce a požádala, aby jí omyli nohy, při přijímání „složivši se na postýlce pobožně se chovala a modlila, takže všichni, kteříž při tom byli, z její veliké pobožnosti náramně vzděláni byli“. Didaktický

poslední soudný podobně jako i my z mrtvých vstane a věčného blahoslavenství požívati bude.“ Viz též KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004, s. 145–146.

⁷⁷ Např. *Funerale kapucína Prokopia von Templin* obsahuje kázání nad ženou zesnulou při porodu a ještě jedno speciální pro případ společného úmrtí matky i dítěte, viz TEMPLIN, Prokopius von: *Funerale, Das ist: Hundert vnnd Funffzig Todten- oder Leich-Predigen...* Salzburg 1670, č. 141, 142 (s. 319–327). Biskupská knihovna Litoměřice, sign. M Q/59. „Dům smutku“ laingenského faráře Georga Pistoria obsahuje mj. tři pohřební kázání nad pannami, dvě nad vdanou ženou, jedno nad šestinedělkou (tj. ženou umírající v důsledku porodu), jedno nad vdovou. PISTORIUS, Georg: *Allgemeines Klaghauß Oder, Catholische Leichpredigen Bey Begräbnussen der Kinder, Jüngling, Jungfrawen, Ehe-Männern, Weiberen, Kindtbetheeren, Wittiben, Alten, Obrigkeiten, Kriegs Officieren, Presthafften, Armen, Bawren, Ehehalten, Handels- vnd Handwercksleuthen, Reisenden, Frembdling, Tagelöhnern, Pfarr herrn, vnd Fürstl Personen...* Dillingen 1658. Bayerische Staatsbibliothek München, sign. 4 Hom. 1735.

⁷⁸ BOROVSKÝ Z BOROVNA, Blažej: *Manipulus Concionum Funebraliū. Pars prima. To jest: Kázání Pohřebních Snopček svázaný a sepsaný z Písma Svatého a Učitelův Církevních*, Díl první. Hradec Králové 1616. NK ČR, sign. 54 G 84 přív. (9. kázání: „Při pohřbu ženy rodící a při porodu umírající“).

aspekt úkonů u lože umírajícího, který kazatel zmiňuje, přitom patří k dalším důležitým momentům dobové mentality a kultury umírání – a kázání jej má zachovat a zvěstovat budoucím. Obdiv kazatele patří Marii Maxmiliáně i za to, že se lehce a naplňujíc dobová očekávání spojená s umíráním loučila se světem ve věku „mladých lidí...kteří teprva, co jsou pohodlí a rozkoše světa okusovat počínají“. Motiv téměř radostného loučení s pozemským světem a připravenosti na cestu k Bohu (Marie Maxmiliána se měla na onen svět odebírat „s velikou ochotností“, „zmužile“ a „vesele“) graduje další pro pohřební kázání obvyklou scénou, v níž umírající těší smutné kolemstojící. „Dvě hodiny před smrtí, když znamenala, že by někteří okolo jejího lůžka smutní stáli, počala je sama těšiti, a že je ona velmi dobře s Pánem Bohem, kterýž ji na onom světě chce míti, spokojená, přede všemi to mluvila. A tázaná byvši, jakby se měla, odpověděla: že velmi dobře,“ přičemž napomínala kolemstojící, aby svou vůli s vůlí Božskou také tak „srovnali“. Následně vykonala přede všemi zpověď, kterou zakončila slovy, „že ráda umře...a beze všeho tehdaž strachu byla“, takže dle kazatele naplnila slova sv. Petra Zlatořečníka: „Všecken smrti strach přemohla.“

Právě v těchto slovech, do nichž ústí několikastránková pasáž popisující scénu u lože umírající, je nutno hledat její základní smysl: Marie Maxmiliána naplnila ideál dobré smrti, tak jak jej popisují příručky dobrého umírání, neboť se plně odevzdala do rukou Božích, neprotivila se jeho vůli, přijala svůj odchod z časného života a v důvěře v život věčný se rozloučila s blízkými a absolvovala potřebné církevní rituály. Tyto a podobné pasáže (jež se v celku pravidelně objevují v pohřebních kázáních) spojují úzce funerální homiletiku s knihami dobrého umírání, které patrně představovaly oblíbenou dobovou četbu. Jako ony totiž distribuují ideál, zde ovšem (na rozdíl od teoretických textů příruček) konkretizovaný na individuální příběh právě oplakávaného, čímž jej formulují jako uskutečněný, a tedy opakovatelný čin. Jeho výsostným smyslem je nabídnout každému jednotlivci návod, jak pomocí přesně definovaných tělesných úkonů a hnutí mysli překonat strach z nevyhnutelné konečnosti lidského života. Základní útěcha, spočívající v křesťanské víře v život věčný („Ale dobrý křesťan s potěšením umírá... neboť se pro slávu odplaty, kteráž se při smrti blíží, raduje a veselí“), je zde rozvedena do nejmenších detailů a nabídnuta čtenáři k osvojení a opakování. Neudiví proto ani idealizovaný popis posledních okamžiků Marie Maxmiliány. Kazatel ji ztotožňuje s labutí (tradičním zvířecím symbolem umírání, neboť při své smrti má krásně zpívat): „...jako náká labuť nebeská“ měla Marie Maxmiliána vesele zpívat žalm 116 (*Laudate Dominum Omnes Gentes*) a „brzy potom mezi hořícím a laskavým k Bohu úpěním a vzdycháním...s světem tímto mile se rozloučila a pokojně v Pánu usnula“. Pasáže, které znějí modernímu čtenáři málo uvěřitelně a provokují jej k neodbytné otázce, zda skutečně lze věřit doslovnému vykonávání návodů obsažených v příručkách dobrého umírání, je nutno pokusit se vnímat z dobové perspektivy. Společnosti, v níž má být úsilí o dosahování spásy prioritou všeho konání, jsou tyto a podobné návody nástrojem útěchy a průvodcem ve všech situacích a všem konání, současně důkazem konkrétní dobré smrti a potvrzením cesty Marie Maxmiliány ke spáse.

Zmínili jsme svrchu, že tisk pohřebního kázání je doplněn o grafiku znázorňující *castrum doloris* (obr. 3). Jeho výzdoba jen doplňuje naši představu o marginální roli, již měl v paměti na zesnulou hrát v budoucnu její manžel. *Castrum doloris* má podobu čtyřstupňové pyramidy na půdoryse obdélníku, potažené černým sukem, na jejímž vrcholu leží rakev se zesnulou. Bohatá výzdoba je rozmístěna na dřevěném zábradlí, jež se

nachází na zemi kolem celé stavby, dále na jednotlivých stupních nízké pyramidy a na rakvi. Ústředním motivem výzdoby je šternberská hvězda, alegorie ctností a motivy memento mori a vanitas.

Výzdoba přízemní části se omezuje na množství svíc. Malé svíce, zasazené v hojném počtu do zábradlí, i čtyři velké ve svícnech v rozích stavby nesou cedule s vyobrazením šternberské osmicípé hvězdy či (v případě čtyř velkých svíc) přímo šternberského erbu. Další malé svícny s hořícími svícemi, tentokrát již bez aluze na erbovní znamení, jsou rozmístěny na jednotlivých patrech castra doloris. Výzdobu nejnižšího stupně tvoří šest štíhlých pylonů zdobených ve vrcholu šternberskou hvězdou, které stojí na vysokých podstavcích a jsou umístěny na delších stranách obdélníku vždy po třech. Podstavce zdobí střídavě osmicípá hvězda a motivy memento mori (z čelního pohledu je patrna lebka se zkříženými hnáty), motivy zmaru a vanitas jsou uplatněny i na stěnách pylonů (šíp se zkříženými hnáty, smrtka se šípem, přesýpací hodiny na lebce se zkříženými hnáty). Tyto jednoduché kompozice jsou v některých případech doplněny prvkem, který snad připomíná obilné klasy (symbol vítězství nad smrtí a Kristova zmrtvýchvstání). Výzdobu druhého patra tvoří dva podstavce, umístěné ve středu delší části obdélníku, na nichž stojí smrtky. V jedné ruce svírají dlouhý šíp skloněný špicí k zemi, druhou rukou pozvedají jablko, do něhož se zakusuje had jako připomínka prvního hříchu a příčiny lidské smrtelnosti. Had svým tělem klene oblouk nad celou stavbou, v jeho vrcholu je umístěna lebka s korunou a opět šternberskou hvězdou. Výzdoba třetího stupně opakuje ve svém rozložení rozvrh stupně nejnižšího: na šesti podstavcích, umístěných po třech na delších stranách obdélníku, a zdobených motivy memento mori (zátiší sestavené z atributů smrtky – kosa a šípu, zkřížené hnáty, přesýpací hodiny) stojí ženské alegorie. Po pravé straně jsou tři teologické ctnosti, vpředu Víra (žena s krucifixem a knihou s plameny), uprostřed Láska (v ruce srdce a zrcadlo) a na konci Naděje (žena s kotvou a holubicí), na protější straně vpředu Mírnost (žena přelévající ze džbánu vodu do poháru) a uprostřed Pokora, žena držící v náručí ovečku. Šestá alegorie je skryta za stavbou. S nesmrtelnými ctnostmi Marie Maxmiliány kontrastují opět připomínky pomíjivosti pozemského bytí: nárožní ctnosti jsou doplněny postavkami andílků, kteří sedí na lebkách a foukají mýdlové bubliny (homo bula). Na posledním, čtvrtém stupni je položena rakev, na jejímž víku stojí krucifix a dvě svíce, její přehoz zdobí opět šternberské erby.

Výzdoba castra doloris kombinuje (stejně jako pohřební kázání) motiv šternberské hvězdy s motivem ctností zesnulé a tématem lidské smrtelnosti. Jediná a z hlediska celkové ikonografické koncepce stavby skutečně drobná připomínka Mariina manžela se nachází na čelní straně castra doloris. V centrální ose je zde nejprve na spodním stupni castra umístěna kartuše s iniciálami, již ze stran podpírají andělci s doutnajícími, dolů otočenými loučemi. Nad kartuší usedli na třetím stupni pyramidy dva andělci držící v rukou erby: vlevo šternberský (anděl proti němu napřahuje smrtonosný šíp) a vpravo lažanský.

Grafiky zachycující castrum doloris či popisy výzdoby kostela při pohřbu ženy jsou v této době skutečnou vzácností.⁷⁹ Druhé dnes známé, provázející výše citované Magetovo

⁷⁹ Popisy pohřbu zpravidla nabízejí jen povšechnou informaci o ikonografii výzdoby. Např. při posledním rozloučení s Polyxenou Lobkovickou z Pernštejna 8.–10. července 1642 byl chrám sv. Víta na Pražském hradě vyzdoben mj. sto malovanými erby, které byly rozmístěny po stranách castra doloris, pět vyšívaných erbů viselo na hlavním oltáři a jeden na kazatelně. Dle P. Krále se v případě velkých erbů na hlavním oltáři jednalo pravděpodobně o erby pernstejnské a lobkovické. Pisemnosti rodového archivu umožnily autoro-

kázání nad Cecilíí Claudií z Liechtensteinu-Castelkorna z roku 1667, zdárně kombinuje erb její i manželův.⁸⁰ Ze stejné doby se – jako součást pohřebního kázání – zachoval popis emblematické výzdoby kostela sv. Tomáše Apoštola v Nýrsku při pohřbu a zádušních obřadech za Marií Magdalénu Helvesenovou, rozenou z Dobeše, 28.–30. listopadu 1662.⁸¹ V interiéru kostela bylo rozvěšeno několik desítek emblémů, sestávajících z obrázku a krátkého nápisu v latině, němčině a češtině. „Rozličná žalostivá malování o smrti v Pánu usnulé urozené paní“ byla sestavena „z erbův rodu jejího vlastního a z erbův urozeného pana manžela“. Kazatel začíná popisem jejich aliančního erbu, za nímž následuje první emblém, jehož výjev (smrtka odtrhuje manželku od jejího chotě) provází nápis: „Což jest Bůh spojil, člověk nerozlučuj, ale Smrt“. V dalších emblémech sice převládlo kolo, znamení pánů z Dobře, v řadě případů jde ovšem o půvabnou kombinaci erbu vlastního a manželova. Na jednom z posledních emblémů byla znázorněna žena ležící na lůžku, již ovívá služebná pavím a orlím peřím (paví péro bylo součástí ebovního znamení jejího manžela). V koutě se scéně směje smrtka provázená nápisem: „Ani to proti mdlobám smrti nepomáhá.“

Preplnění smrtoslavného lešení Marie Maxmiliány Lažanské ze Šternberka hvězdami různých velikostí v počtu dosahujícím téměř osmi desítek a pouze symbolické užití erbu Lažanských zcela koresponduje s vyzněním Plevňovského pohřební homilie a lze předpokládat, že shodná symbolika je výsledkem promyšlené koncepce při přípravě funerální slavnosti. Pohřební kázání zachycují na straně jedné dobový diskurz, na straně druhé odrážejí sociální realitu své doby, prvky myšlení dobových aktérů a kulturní vzorce jejich chování. Kázání nad Marií Maxmiliánou Lažanskou staví před historiky zajímavé otázky, již proto, že se poněkud vymyká tradičním popisům vztahů mezi ženou, jejím manželem a její původní rodinou. Zesnulá není pohřbena v rodové hrobce svého manžela a není v kázání prezentována jako „manželka“, tedy ve vztahu ke svému pozemskému protějšku, ale jako „věrná katolička“, tedy v jejím individuálním vztahu k Bohu, Kristu a nebeským přímělcům a patronům. Základním motivem, na němž je kázání i castrum doloris vystavěno, je erbovní znamení Šternberků. Erbovní znamení Lažanských ani aluze na manželovo přízvisko se v kázání neobjevuje, na castru doloris zcela okrajově. V životopisných pasážích kazatel téměř pomíjí manželský stav zesnulé – ctnosti a skutky Marie Maxmiliány nejsou chápány jako projev ctností manželských, text rezignuje na zobrazení vztahu mezi manželi a na tradiční katalog ctností „dobré manželky“. Tato obvyklá témata zastoupená v kázáních nad vdanými ženami, jak vyplývá ze srovnání s dalšími jazykově českými kázáními a sekundární literaturou, zcela absentují. Marie Maxmiliána je hvězdou „šternberskou“, členové jejího původního rodu si ji do jisté míry přivlastňují a uzurpují a v posmrtné vzpomínce nedávají manželovi příliš prostoru.

vi studie analyzovat materiál výzdoby a barvu některých textilií, v případě její ikonografie jsme odkázáni na pravděpodobné domněnky. KRÁL, Pavel: *Ženy a smrt v 16. a 17. století*. In: Lenderová, M. (ed.): *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 105–130, zejm. s. 123.

⁸⁰ SLÁDEK, M.: *Vítr jest život člověka*, s. 188–207.

⁸¹ *Kázání pohřební*, nepag.

SUMMARY

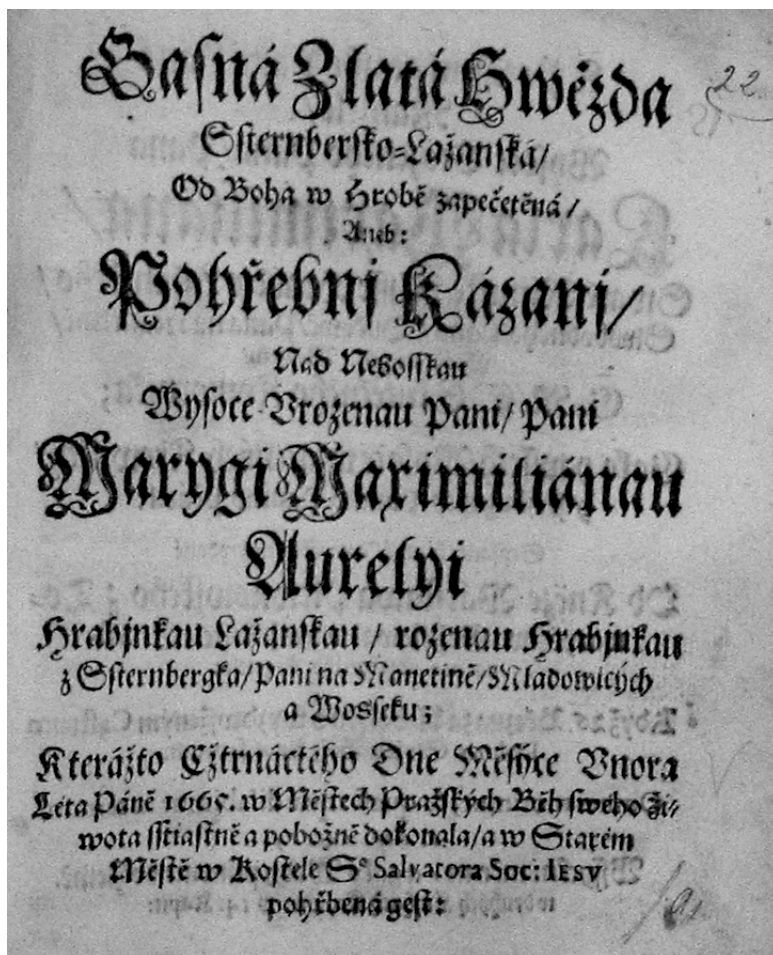
*THE BRIGHT STAR OF ŠTERNBERK AND LAŽANY.
WOMAN, MAN AND CHILD IN THE FUNERAL SERMON OVER MARIA MAXIMILIANA
AURELIA OF LAŽANY FROM 1665*

The funeral speech of Václav Plevňovský over Maria Maximiliana of Lažany, born of Šternberk, from 1665 is analysed in the context of the family commemorative strategies of the early modern nobility. Maria Maximiliana died a few days after delivery after a year marriage to Charles Maximilian of Lažany. A whole series of evidence testifies that the investor and inventor of the funeral speech (the part of which is an engraving of *castrum doloris*) was not her husband, but the members of her original family. The basic motif of the speech and the *castrum doloris* is the family coat of arms of the Šternberks, the eight-pointed star. The coat of arms of the husband's family or the name Lažany does not appear in the sermon, in the *castrum doloris* it appears very marginally. The biographical parts of the sermon almost ignore the marital status of the deceased – the virtues and deeds of Maria Maximiliana are not understood as a demonstration of the matrimonial virtues, the text also resigns to the depiction of the relations of the husband and wife and neither mentions the traditional catalogue of the virtues of a 'good wife'. The usual topics of the funeral sermons over married women (analysed on the basis of other Czech funeral speeches and secondary literature) are entirely absent. For the more, the deceased woman was not buried in the Lažany family tomb in the Premonstratensian basilica of the Assumption in Strahov, but in front of the altar of St. Francis Xavier in the Jesuit church of Salvator Mundi, where her uncle Vojtěch Eusebius of Šternberk was buried (the Šternberks were in close contacts with the Jesuits). Sermons over Maria Maximiliana of Lažany exceed traditional descriptions of relations between man and woman, and her original family. Burial sermons depict both period discourse and social reality of the time, thinking of the then people, cultural patterns of their behaviour and personal preferences.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

Mgr. Radka Pavlíčková, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

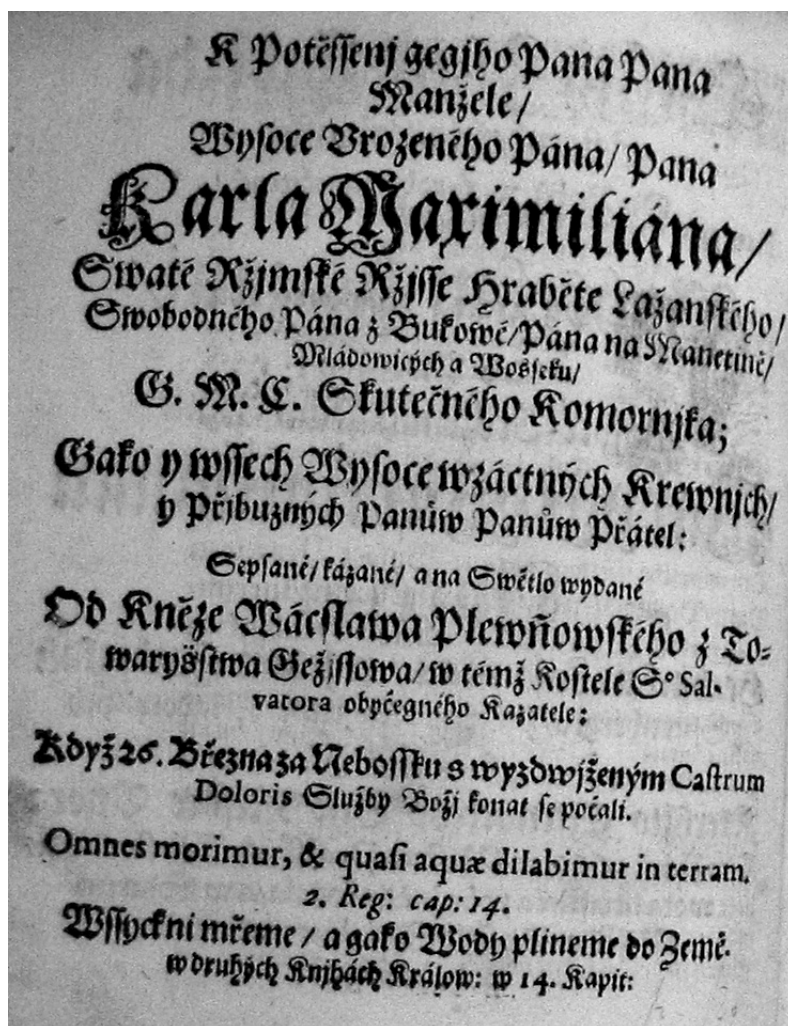
Obr. 1

Titulní list pohřebního kázání jezuita Václava Plevňovského nad Marií Maxmiliánou Aurelií Lažanskou z roku 1665.

(Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. AA XIV 7, přív. 22).

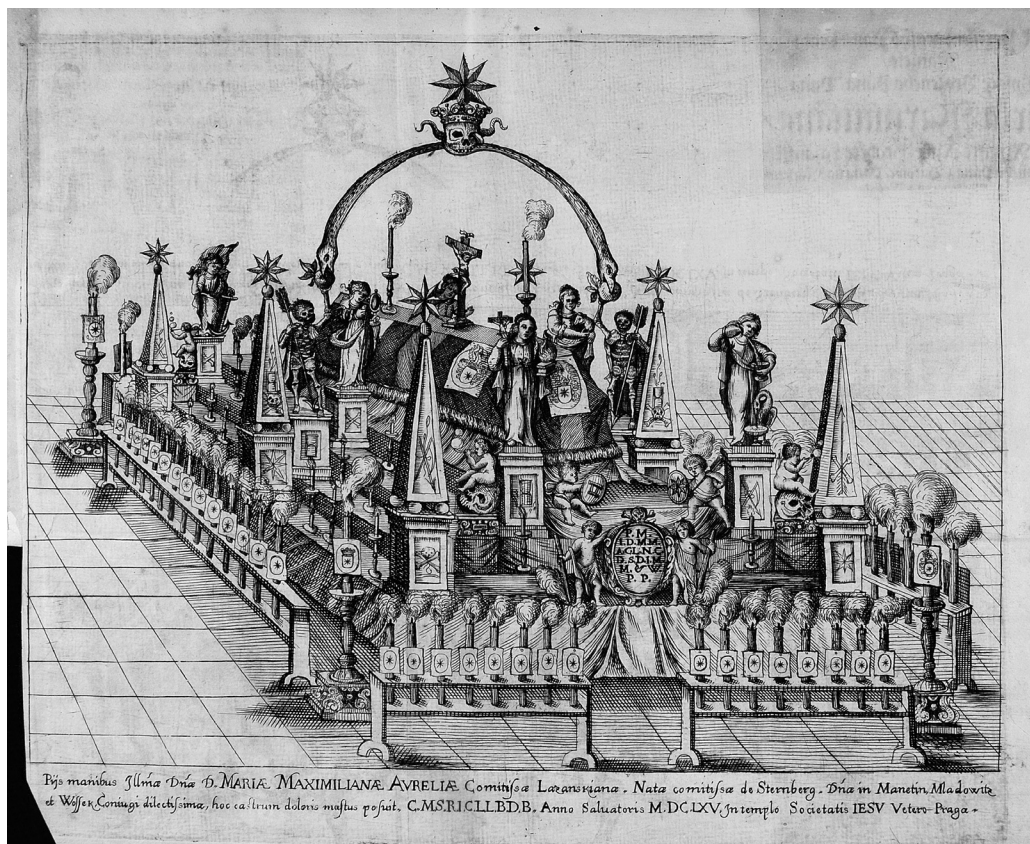
Obr. 2

Titulní list pohřebního kázání jezuity Václava Plevňovského nad Marií Maxmiliánou Aurelií Lažanskou z roku 1665.

(Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. AA XIV 7, přív. 22).

Obr. 3

Celostránkové vyobrazení castra doloris je součástí pohřebního kázání. Ve vrcholu čtyřstupňové pyramidy na půdoryse obdélníku spočívá rakev se zesnulou. Bohatá výzdoba je rozmístěna na zábradlí kolem stavby, na jednotlivých stupních nízké pyramidy a na rakvi. Ústředním motivem výzdoby je šternberská hvězda, alegorie ctností a motivy memento mori a vanitas.
(Národní knihovna České republiky, sign. 54 H 2199).

DEMOKRACIE ANTICKÁ A MODERNÍ V DÍLE ČESKÉHO KLASICKÉHO FILOLOGA ANTONÍNA KOLÁŘE (1884–1963)

Ivana Koucká

Základními prameny příspěvku s názvem *Demokracie antická a moderní v díle českého klasického filologa Antonína Koláře* (1884–1963)¹ se staly tiskem vydané Kolářovy odborné práce i popularizačně zaměřené studie a články,² veřejná přednášková vystoupení, novinové příspěvky a také ohlasy na jeho pedagogickou i vědeckou činnost. Cenný zdroj informací pro mě také představovala jeho osobní pozůstalost uložená ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, osobní spis dochovaný v Archivu Univerzity Karlovy v Praze, osobní spis v Archivu Univerzity Komenského v Bratislavě i seznamy přednášek a ročenky Univerzity Komenského v Bratislavě, které jsem studovala v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc.³

¹ Tento příspěvek byl přednesen 1. července 2007 pod názvem *Demokracie athénská a moderní v díle českého klasického filologa Antonína Koláře* na XV. Letní škole klasických studií pořádané Kabinetem pro klasická studia při Filozofickém ústavu AV ČR v Praze. Jeho publikovaná verze byla stylisticky upravena a doplněna o novou literaturu. Příspěvek je značným přepracováním a rozšířením mého článku *Athénská demokracie v díle českého klasického filologa Antonína Koláře*. In: *Menerva*, 2, 1999, s. 67–71. Základní životopisné údaje i informace o pedagogické kariéře A. Koláře pak podrobně rozebírám v dalším článku *Pedagogické působení klasického filologa Antonína Koláře (1884–1963)*. *Pomezí Čech a Moravy*. Sv. 2. Litomyšl 1998, s. 155–173.

² Základní monografie a články A. Koláře k problematice antické a moderní demokracie: *Světová válka ve světle starověkých dějin (Příspěvek k poznání německé mentality)*. (dále jen *Světová válka*). Osvěta, 49, 1919, s. 385–399.

O antisemitismu ve starověku (dále jen *O antisemitismu*). Osvěta, 50, 1920, s. 360–368, 408–415.

Demokracie v názorech klasického starověku (dále jen *Demokracie v názorech*). Česká revue, 16, 1923, s. 133–141, 250–255, 308–312, 367–379.

Působení kultury antické na kulturu evropskou (dále jen *Působení kultury*). Bratislava 1924.

Pokrokovost a tradice v antice (dále jen *Pokrokovost*). Nové Čechy, 9, 1926, s. 19–29.

Sociální otázka ve starém Řecku a Římě (dále jen *Sociální otázka*). Bratislava 1927.

Antika a politická výchova příštích občanů (dále jen *Antika a politická výchova*). Praha 1928.

Vztahy evropské kultury k antice (dále jen *Vztahy*). Praha 1929.

Ročenka University Komenského za studijní rok 1934–35 (dále jen *Ročenka 1934–1935*). Red. A. Kolář. Bratislava 1935.

Demokracie antická a moderní (dále jen *Demokracie antická*). Praha 1936.

Fašismus, nacismus a antika (dále jen *Fašismus*). Věda a život, 12, 1946, s. 429–438.

³ Archiv Univerzity Karlovy v Praze (dále jen AUK v Praze), fond FF UK, osobní spisy A. Koláře, inv. č. 381, kart. 31.

Archiv Univerzity Komenského v Bratislavě (dále jen AUK v Bratislavě), fond FF UK, osobní spisy A. Koláře, inv. č. 14, kart. 66.

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (dále jen SOA Svitavy se sídlem v Litomyšli), Pozůstalost A. Koláře, kart. 1–9.

Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), pobočka Olomouc, fond Univerzita, *Ročenky University Komenského za roky 1919–1925, za studijní rok 1928/29 a 1935/36, a Seznam přednášek, které se budú konat na Univerzite Komenského v Bratislave* (za letní semestr 1922/23 až letní semestr 1938/39), kart. 561.

Kořeny Kolářova vztahu k problematice antické⁴ a moderní demokracie⁵ vyplývají z jeho životních osudů i badatelské činnosti. A. Kolář se narodil 28. září 1884 v Praze

⁴ K problematice antické demokracie je možné využít následující prameny a literaturu:

Prameny:

AISCHYLOS: *Oresteia*. Přel. F. Stiebitz. Praha 1944; ARISTOFANÉS: *Jezdci*. Přel. A. Krejčí. Praha 1910; Týž: *Vosy*. Přel. A. Krejčí. Praha 1917; Týž: *Ženský sněm*. Přel. F. Stiebitz. Praha 1924; ARISTOTELES: *Politika*. Přel. A. Kříž. Praha 1939; Týž: *Ústava athénská*. Přel. J. Pražák. Praha 1900; *Athénská ústava*. Aristoteles. Přel. P. Oliva. Praha 2004; DÉMOSTHENES: *Poslední zápas Řeků o svobodu*. Přel. F. Stiebitz. Praha 1940; Týž: *Řeči na sněmu*. Přel. P. Oliva. Praha 2002; HÉRODOTOS: *Dějiny*. Přel. J. Šonka. Praha 1972; PLATÓN: *Ústava*. Přel. R. Hošek. Praha 1993; Týž: *Zákony*. Přel. F. Novotný. 2 vyd. Praha 1997; THÚKÝDIDES: *Dějiny peloponéské války*. Přel. V. Bahník. Praha 1977.

Literatura:

BARRINGER, J. M. – HURWITT, J. M. (eds.): *Periclean Athens and its Legacy: Probleme and Perspectives*. Austin 2005; BLEICKEN, J.: *Athénská demokracie*. Praha 2002; BOWRA, C. M.: *Periclean Athens*. London 1971; CONNOR, W. R.: *Aspects of Democracy*. Kopenhagen 1990; *Demokratia. Der Weg zur Demokratie bei der Griechen*. Darmstadt 1995; FARRAR, C.: *The Origin of Democratic Thinking*. Cambridge 1988; FINLEY, M. I.: *Democracy Ancient and Modern*. London 1973; FLEMING, D. E.: *Democracy's ancient ancestors*. Cambridge 2004; FROLÍKOVÁ, A.: *Politická kultura klasického Řecka*. Praha 1990; HANSEN, M. H.: *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*. Oxford 1991; Týž: *The Tradition of Ancient Greek Democracy and its Importance for Modern Democracy*. Copenhagen 2005; HARRIS, E. M.: *Democracy and the rule of law in classical Athens*. Cambridge 2006; HELD, D.: *Models of democracy*. Oxford 1993; HIGNETT, C.: *A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifth century B. C.* Oxford 1952; JONES, N. F.: *Rural Athens Under the Democracy*. Philadelphia 2004; KOLÁŘ, A.: *Demokracie antická a moderní*. Praha 1936; LEHMANN, G. A.: *Perikles. Staatsman und Strategie im klassischen Athen*. München 2008; LUKS, G. (ed.): *Demokratie. Entstehung, Krisen und Gefahren*. Hamburg 2007; NAFISSI, M.: *Ancient Athens and modern ideology. Value, Theory and Evidence in historical science*. London 1994 (diss.); NIPPEL, W.: *Antike oder moderne Freiheit? Die Begründung der Demokratie in Athen und in der Neuzeit*. Frankfurt am Main 2008; OBER, J.: *Athenian Legacies. Essays on the politics of Going on Together*. Princeton 2005; Týž: *Democracy and knowledge. Innovation and learning in classical Athens*. Princeton 2008; Týž: *Democratic Athens as an Experimental System: History and the Project of Political Theory*. Princeton 2005; Týž: *Mass und Elite in Democratic Athens*. Princeton 1989; OLIVA, P.: *Kolébka demokracie*. Praha 2000; OKÁL, M.: *Problémy aténské demokracie a Aristofanés*. Bratislava 1969; OSTWALD, M.: *Nomos and the Beginnings of Athenian Democracy*. Oxford 1969; Týž: *Oligarchia*. Stuttgart 2000; PABST, A.: *Die athenische Demokratie*. München 2003; *Perikles und seine Zeit*. Hrsg. G. Wirth. Darmstadt 1979; PEROUTKA, E.: *Ústavy států řeckých*. Praha 1916; PODLECKI, A. J.: *Perikles and his circle*. London 1998; RAAFLAUB, K. A. – OBER, J. – WALLACE, R. W. (eds.): *Origins of Democracy in Ancient Greece*. Berkeley – Los Angeles – London 2007; RHODES, P. J.: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. London 1993 (paperback); Týž: *Ancient Democracy and Modern Ideology*. London 2003; Týž (ed.): *Athenian democracy*. Edinburgh 2004; ROBINSON, E. W. (ed.): *Ancient Greek Democracy. Readings and Sources*. Oxford 2004; SAMONS (II.), L. J. (ed.): *The Cambridge Companion to the Age of Perikles*. Cambridge 2007; týž: *What's Wrong with Democracy? From Athenian Practice to American Worship*. Berkeley, Los Angeles and London 2004; SINCLAIR, R. K.: *Democracy and Participation in Athens*. London 1988; STARR, Ch. B.: *The Birth of Athenian Democracy*. Oxford 1990; STOCKTON, D.: *The Classical Athenian Democracy*. Oxford 1990; STUWE, K.: *Antike und moderne Demokratie. Ausgewählte Texte*. Berlin 2004; TARKIAINEN, T.: *Die athenische Demokratie*. München 1972; *The old oligarch. The constitution of the Athenians*. Xenophon. Ed. J. L. Marr and P. J. Rhodes. Warminster 2008; TOULOU MAKOS, J.: *Die theoretische Begründung der Demokratie in der klassischen Zeit Griechenlands*. Athens 1985; WELWEI, K.-W.: *Das klassische Athen. Demokratie und Machtpolitik im 5. und 4. Jahrhundert*. Darmstadt 1999.

⁵ K problematice novodobé demokracie jsem využila následující prameny a literaturu:

Prameny:

BENEŠ, E.: *Demokracie dnes a zítra*. 8. vyd. Praha 1999; GAJON, K. (ed.): *T. G. Masaryk, O demokracii (Výbor ze spisů a projevů)*. Praha 1991; HAMILTON, A. – JAY, J. – MADISON, J.: *Listy federalistů*. Olomouc 1994; LOCKE, J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha 1992; MACHIAVELLI, N.: *Rozprawy o prvních deseti kni-*

na Smíchově jako syn krejčího Antonína Koláře a jeho manželky Veroniky. Na Smíchově vychodil v letech 1890–1903 chlapeckou obecnou školu i reálné a vyšší gymnázium.⁶ V letech 1903–1907 studoval na Filosofické fakultě Karlo-Ferdinandovy university v Praze klasickou filologii a filosofii.⁷ V roce 1908 složil učitelské zkoušky z klasické filologie a po předložení disertace *Nový pokus o datování Platonova Lysida* byl promován doktorem filosofie.⁸

Pedagogickou kariéru zahájil jako suplent na Akademickém gymnasiu v Praze (1908–1909), pak působil na Reálném a vyšším gymnasiu v Novém Bydžově (1909–1917).⁹ Pedagogické působení i vědecká práce, jejímž dokladem byly četné časopisecké články, recenze a zprávy o literatuře i chystané monografie, mu umožnily ucházet se o soukromou docenturu v Praze, o získání venia docendi na filozofické fakultě pražské české univerzity.¹⁰ Aby mohl být v kontaktu s univerzitou, odešel v druhé polovině prosince 1917 do Prahy a učil opět na Akademickém gymnasiu.¹¹ Po obhájení práce *Příspěvky k poznání Nové komedie attické, zvláště Menandrový a přednesení habilitační přednášky s názvem Životní*

hách Tita Livie. In: Úvahy o vládnutí a o vojenství. Praha 2001, s. 155–328; MASARYK, T. G.: *Cesta demokracie. I. Projevy, články, rozhovory. 1918–1920*. 5. vyd. Praha 2003; Týž: *Cesta demokracie 4(2)*. 2. nezm. vyd. Praha 1924; Týž: *Cesta demokracie 3. Projevy – články – rozhovory. 1924–1928*. Praha 1994; Týž: *Cesta demokracie 4: 1929–1937. Projevy – články – rozhovory*. Praha 1997; Týž: *Nesnáze demokracie*. Praha 1990; Týž: *Závěr z projevu prezidenta osvoboditele k Nár. shromáždění při 10. výročí ČSR*. Praha 1990; MILL, J. S.: *Úvahy o vládě ústavní*. Praha 1992; MONTESQUIEU, Ch. L. de S.: *Duch zákonov*. Bratislava 1989; ROUSSEAU, J. J.: *O společenské smlouvě*. In: Rozpravy. Praha 1989, s. 215–288; TOCQUEVILLE, A. de: *Demokracie v Americe*. 1.–2. Praha 1992.

Literatura:

ARON, R.: *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno 1993; BABBITT, I.: *Demokracie a vůdcovství*. Praha 2003; BERG-SCHLOSSER, D. – STAMMEN, T.: *Úvod do politické vědy*. Praha 2000; CABADA, L. – KUBÁT, M. a kol.: *Úvod do studia politické vědy*. Praha 2002; CANFORA, L.: *Democracy in Europe. A history of an ideology*. Oxford 2006; ČERMÁK, V.: *Otázka demokracie 1. Demokracie a totalitarismus*. Praha 1992; DAHL, R. A.: *Demokracie a její kritici*. Praha 1995; Týž: *O demokracii: průvodce pro občany*. Praha 2001; FILIP, J. – SVATOŇ, J. – ZÍMEK, J.: *Základy státovědy*. Brno 1994; HELD, D.: *Models of democracy*. Oxford 1993; HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L. (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Brno 2007; KLOKOČKA, V.: *Ústavní systémy evropských států*. Praha 1996; MILLER, D.: *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno 2000; MÜLLER, K.: *Češi a občanská společnost*. Praha 2002; O'SULLIVAN, N.: *Fašismus*. Brno 2001; PAJEROVÁ, M. – LEQUESNE, Ch. (ed.): *Demokracie v Evropě: příspěvky k tématu demokratického občanství v Evropě*. Praha 2006; ŘÍCHOVÁ, B.: *Moderní politologické teorie*. Praha 2000; Týž: *Úvod do současné politologie. Srovnávací analýza demokratických politických systémů*. Praha 2002; SARTORI, G.: *Teória demokracie*. Bratislava 1993; SIEDENTOP, L.: *Demokracie v Evropě*. Brno 2004; SKOVAJSA, M.: *Teorie demokracie*. In: Cabada, L. – Kubát, M. a kol.: *Úvod do politické vědy*. Praha 2002, s. 340–368; SVENSSON, P.: *Teorie demokracie*. Brno 1995; TALMON, J. L.: *O původu totalitní demokracie*. Praha 1998.

⁶ SOA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Pozůstalost A. Koláře, inv. č. 1–31, kart. 1, Osobní dokumenty A. Koláře.

⁷ Tamtéž, inv. č. 67, kart. 1, Index magistrorum et scholarum ab initio semestris hiberni anni scholastici 1903/4 usque ad finem semestris aestivi anni scholastici 1906/7.

⁸ AUK v Praze, fond FF UK, osobní spisy A. Koláře, inv. č. 381, kart. 31, Curriculum vitae A. Koláře.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž, Zpráva komise o habilitační žádosti p. Dr. Antonína Koláře.

¹¹ SOA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Pozůstalost A. Koláře, inv. č. 71–97, kart. 1, Osobní dokumenty A. Koláře; AUK v Praze, fond FF UK, osobní spisy A. Koláře, inv. č. 381, kart. 31, Curriculum vitae a Zpráva komise o habilitační žádosti p. Dr. Antonína Koláře.

názor Menandrův byl 3. července 1919 jmenován soukromým docentem pro klasickou filologii.¹²

Koncem roku 1922 se nadějnému středoškolskému profesorovi a soukromému docentovi University Karlovy v Praze naskytla příležitost k dalšímu postupu v pedagogické vysokoškolské dráze díky nabídce z nově otevřené University Komenského v Bratislavě, jejíž filozofická fakulta zahájila činnost v říjnu 1921. Stejně jako ostatní fakulty trpěla i ona nedostatkem kvalifikovaných učitelů. Protože se mezi posluchači projevoval v počátcích výuky velký zájem o studium latiny, bylo navázáno jednání s Antonínem Kolářem, jenž nabídku i vzhledem k tomu, že nemohl počítat s další rychlou pedagogickou kariérou v Praze, přijal a byl bez předchozího dosažení postu mimořádného profesora jmenován řádným profesorem klasické filologie 29. 12. 1922.¹³

A. Kolář začal přednášet od letního semestru 1922/1923, v zaměstnaneckém poměru k Universitě Komenského zůstal až do roku 1942. Stal se zde zakladatelem oboru klasická filologie. Učil především jazyk a literaturu, ale zároveň se v jeho přednáškové činnosti odráží speciální zájem o témata, kterým se věnoval i ve své vědecké práci, tj. o řeckou a římskou metriku a rytmičku, dějiny řecké a římské literatury, latinskou stylistiku, hláskosloví a tvarosloví, řecké a římské státní zřízení a starožitnosti, dějiny klasické filologie a vztahy evropské kultury k antice. O demokracii ve starověku však přednášel ojediněle.¹⁴

Bohaté pedagogické i organizační aktivity A. Koláře se dovršily působením ve funkcích děkana (školní rok 1928/1929) a proděkana filozofické fakulty (rok 1929/1930) a rektora a prorektora University Komenského (1934/35 a 1935/36).¹⁵ Zastávání funkcí děkana a rektora University Komenského bylo spojeno s mimořádnou reprezentační aktivitou. Zahrnovalo četné proslovy při příležitosti udělování čestných doktorátů, oslav výročí univerzity a životních jubileí významných osobností kulturního a veřejného života nebo při zahájení různých kongresů a sjezdů.

Během působení na Universitě Komenského pravidelně přednášel i v rámci extensí v Bratislavě a v Trnavě. Byly to přednášky vysokoškolských profesorů a docentů určené širší veřejnosti, jejichž cílem se stala popularizace jednotlivých vědních oborů. V roce 1923 se jednalo o téma *Vliv antiky na kulturu evropskou*, v roce 1924 *Demokracie ve starověku*, ve studijním roce 1925/1926 *Ženská otázka ve starověku* a opět *Demokracie ve starověku*, v roce 1928/1929 *O sociální otázce ve starém Řecku a Římě*, v roce 1935/36 *Demokracie antická a moderní*. Ve všech vystoupeních šlo o problémy, kterými se v této době zabýval i ve své vědecké práci a kterým je věnována jeho rozsáhlá publikační činnost, vesměs popularizačního charakteru.¹⁶

Důležitou součástí pedagogického působení A. Koláře tvoří také návrhy reforem vzdělání na středních školách, které prosazoval společně s dalšími výchovně vzdělávacími podněty v četných časopiseckých a novinových článcích a zprávách. Jeho nejucelenějším

¹² Tamtéž.

¹³ WEINGART, M.: *Prvé tříletí filozofické fakulty*. In: Ročenka University Komenského za první pětiletí 1919–1924. Bratislava 1925, s. 195.

¹⁴ ZAO, pobočka Olomouc, fond Univerzita, kart. 561, *Soznam prednášok, ktoré sa budú konat na Univerzite Komenského v Bratislave* (za letní semestr 1922/23 až letní semestr 1938/39).

¹⁵ AUK v Bratislavě, fond FF UK, osobní spisy A. Koláře, inv. č. 14, kart. 66.

¹⁶ Údaje o extensích A. Koláře jsem čerpala z *Ročenek University Komenského* za roky 1919–1925, za studijní rok 1928/29 a 1935/36, které se dochovaly v ZAO, pobočka Olomouc, kart. 561.

pohledem na vývoj středního školství je článek s názvem *Nový návrh na reformu střední školy*,¹⁷ obsahující kritický rozbor nového celostátního návrhu. A. Kolář v něm zdůrazňuje nezbytnost uchování studia klasických jazyků. Přestože pro nás nemá antika tak velký význam jako pro národy románské, přece je její znalost důležitá, neboť i naše kultura jako součást kultury evropské je na ní vybudována.¹⁸

Pedagogické působení A. Koláře se uzavřelo 12. 3. 1942, kdy byl přidělen ministerstvem v Praze do osobního stavu filozofické fakulty pražské české univerzity.¹⁹ Podle Kolářova nekrologu z pera prof. J. Špaňára odcházel právem s pocitem osobní krivdy po dvaceti letech bohaté vědecké a úspěšné pedagogické činnosti.²⁰ V úvodu rukopisu Kolářova nikdy tiskem nevydaného cestopisu *Z toulek Evropou* (z roku 1946) je však uvedeno jako důvod odchodu to, že se mu „...příčilo sloužití déle, než tříletou meziministerskou úmluvou byl jsem vázán, luďácko-nacistickému režimu vazalského Slovenského štátu, jehož násilnictví se projevovalo i na bratislavské universitě, zvláště za rektorování „největšího slovenského martyra“ Bély Tuky, jak nazývali luďáčtí Slováci tohoto největšího zrádce československého“.²¹

Ze Slovenska se A. Kolář definitivně vrátil do Čech v roce 1943 a věnoval se pravděpodobně odborné činnosti. Ani po roce 1945 se mu však nepodařilo získat umístění na žádné z tehdejších znovu otevřených vysokých škol. Místo mu bylo sice slibováno, ale do roku 1951, kdy byl penzionován, nebylo jeho přání splněno.²² Smrtí A. Koláře 7. července 1963 v Benátkách u Litomyšle se pak ve věku 79 let bohatá a složitá životní pouť tohoto významného českého klasického filologa uzavřela.²³

Jak jsem již uvedla, tematika pedagogického a vědeckého působení A. Koláře byla téměř totožná. Počet publikovaných prací, které byly vydány knižně, nebo uveřejněny ve významných našich i zahraničních časopisech a novinách, přesáhl číslo 200, z toho je více než 30 samostatných publikací. Kromě vyložene vědeckých příspěvků věnoval prof. Kolář velkou pozornost také popularizaci výsledků svého bádání.

Jeho prvotní velkou vědeckou láskou se stala antická literatura, zejména řecká komedie. Antické literatuře se věnovaly především monografie s názvem *Řecká komedie* (Praha 1919), *Příspěvky k poznání nové komoedie attické, zvláště Menandrový* (Praha 1923) a *Starověké dělení attické komoedie* (Praha 1923). Ve dvacátých letech 20. století se intenzivně zabýval vztahy evropské kultury k antice, včetně zkoumání antických vlivů na našem území. Své poznatky shrnul v rozsáhlé populárně-vědecké práci *Vztahy evropské kultury k antice* (Praha 1929). Ta je podstatným rozšířením studie *Působení kultury antické na kulturu evropskou* (Bratislava 1924).

Po roce 1945 se pak vrátil k problematice řecké filozofie, naprostá většina jeho příspěvků k tomuto tématu zůstala však pouze v rukopisné podobě. Z jeho větších prací byly

¹⁷ KOLÁŘ, A.: *Nový návrh na reformu střední školy*. Průdy, 22, 1925, s. 283–290.

¹⁸ Tamtéž, s. 283–290.

¹⁹ AUK v Praze, fond FF UK, osobní spisy A. Koláře, inv. č. 381, kart. 31, Curriculum vitae.

²⁰ ŠPAŇÁR, J.: † Prof. Dr. Antonín Kolář 1884–1963. Zprávy Jednoty klasických filologů, 5, 1963, s. 192.

²¹ KOLÁŘ, A.: *Z toulek Evropou*. In: SOA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Pozůstalost A. Koláře, inv. č. 192, kart. 1, s. 6 (rukopis).

²² FALTYSOVÁ, M.: *Pozůstalost univ. prof. PhDr. Antonína Koláře*. Okresní archiv Litomyšl 1966, sign. I 160, s. II. (strojopis).

²³ Městský úřad Litomyšl, matriční oddělení, matrika zemřelých v Benátkách v r. 1963.

uveřejněny: *Představa boha v řecké filosofii* (Věstník Královské české společnosti nauk, Praha 1944) a články napsané pro Listy filologické v souvislosti s chystaným překladem Diogena Laertia,²⁴ jehož vydání se však už nedožil, protože překlad vyšel až v roce 1964.²⁵

Z četných recenzí a ohlasů na Kolářovy vědecké práce zjišťujeme, že nejvíce bylo ceněno jeho bádání věnované antické metrice a rytmic. Tomuto úseku své práce věnoval několik velkých vědeckých monografií vydaných většinou latinsky, což umožnilo konfrontovat jeho názory s teoriemi zahraničních badatelů. Kolář se tak stal důstojným nástupcem jednoho ze zakladatelů české klasické filologie, prof. Josefa Krále. Z jeho nejvýznamnějších prací je třeba poukázat na monografie *Die Logaöden* (Bratislava 1933), *De dactyloepitritis* (Bratislava 1935), *Vztah rytmu k obsahu písní v gréckej lyrike sborovej* (Bratislava 1940) a *De re metrica poetarum Graecorum et Romanorum* (Praha 1947). Uvedenými metrickými díly se A. Kolář zařadil mezi přední specialisty tohoto oboru jak doma, tak v zahraničí.

Dalším okruhem Kolářova pedagogického i popularizačního zájmu se staly antické politické a sociální poměry. Jeho politické přesvědčení i hluboce rozvinuté sociální citění se utvářelo také pod vlivem aktuálních dobových poměrů v československé i evropské společnosti. Kolář kriticky glosoval veřejné dění v řadě článků uveřejňovaných především v časopisech Osvěta, Česká revue, Nové Čechy, ve veřejných vystoupeních v rámci extensí i během svého působení v akademických funkcích (četné vyšly tiskem jako samostatné studie, některé jsou součástí *Ročenky University Komenského za školní rok 1934–1935*, v němž byl rektorem), i v obsáhlejších pracích, věnovaných dle Kolářových vlastních slov širší veřejnosti. Ve třicátých letech pak publikoval několik příspěvků také do novin Národní politika a jednu úvahu do Národních listů.

Aktuální dobové problémy jako světová válka, konstituování moderních evropských demokracií a nástup fašismu a komunismu v Evropě přiměly Koláře k publikování článků *Světová válka ve světle starověkých dějin*, *O antisemitismu ve starověku*, *Demokracie v názorech klasického starověku*, *Pokrokovost a tradice v antice*²⁶ a studie s názvem *Antika a politická výchova příštích občanů* (Sbírka přednášek a rozprav University Komenského, Praha 1928). Sociálnímu vývoji antického světa je věnována populárně-naučná publikace *Sociální otázka ve starém Řecku a Římě* (Bratislava 1927). Pod vlivem bezprostředního ohrožení Evropy fašismem vyšla populárně-vědecká práce *Demokracie antická a moderní* (Praha 1936).

V těchto člancích, studiích a monografiích, ve veřejných akademických vystoupeních, zejména v roce 1934/1935, i v novinových zprávách a úvahách se věnuje A. Kolář problematice demokracie antické a moderní. Při jejich celkovém hodnocení je nezbytné konstatovat, že jsou silně subjektivním pohledem na politické a sociální problémy starověku a nové doby. Četné paralely, které jsou v nich hledány k antickému vývoji ve středověkých a novodobých dějinách a naopak, nemají naprosto žádné oprávnění.

²⁴ KOLÁŘ, A.: *Prameny Životů Diogena Láertského*. Listy filologické (dále jen LF), 82, 1959, s. 50–67, 197–202; Týž: *De quibusdam carminibus in Diogenis Laertiis Vitis*. LF, 82, 1959, s. 59–67; Týž: *Prameny Životů Diogena Láertského*. LF, 83, 1960, s. 71–80; Týž: *Stoická logika podle výkladu Diogena Láertského*, I. LF, 83, 1960, s. 249–252; Týž: *Stoická logika podle výkladu Diogena Láertského*, II. LF, 84, 1961, s. 17–22.

²⁵ Závěrečnou etapu definitivního vydání spisu v roce 1964 komentuje: MACHOVEC, D.: *Prof. Dr. Antonín Kolář a jeho překlad Diogena Laertia*. In: Diogenés Laertios, *Životy, názory a výroky proslulých filozofů*. 2. vyd. Pelhřimov 1995, s. 467–469.

²⁶ Základní bibliografické údaje k článkům viz pozn. č. 2.

Jejich význam však vidím v tom, že přinášely širší české veřejnosti ucelenější a zároveň podrobnější informace o mechanismu fungování athénské demokracie a demokratických prvcích v ústavě římské republiky, o státoprávních názorech Platóna a Aristotela, pokus o srovnání demokracie antické a moderní s vymezením jejich shod a rozdílů, poukázání na pozitivní i negativní jevy demokratického státního zřízení ve starověku (především ve starověkých Athénách) a v moderní době (zejména na příkladu První republiky). Byly zároveň aktuální výzvou k obraně demokracie v První republice i v Evropě.

Proč se stala demokracie antická a moderní cílem Kolářova zájmu, je patrně nejvýstižněji objasněno v instalační přednášce při příležitosti zvolení rektorem University Komenského. V úvodu přednášky s názvem *O demokracii antické a moderní* vysvětluje její autor příčiny výběru tématu následujícími slovy: „Chci k Vám promluvit ... o thematu ze svého oboru, které by bylo zároveň i nyní časové; jest pak takovým thematem dnes, kdy jest demokracie ohrožena s jedné strany fašismem a s druhé komunismem, srovnání demokracie antické s demokracií moderní, zejména pak upozornění na ty stránky demokracie antické, jež jsou i pro demokracii moderní poučné a jež by snad mohly býti i naší od antické zcela odchylné demokracii ještě dnes vzorem“.²⁷

Z časopiseckých příspěvků se velmi detailně a obsírně vyslovuje k problematice demokracie již zmíněný článek *Demokracie v názorech klasického starověku*. Je v něm poměrně objektivně podán ucelený přehled vývoje a charakteristika athénské demokratického státního zřízení, se kterou se v meziválečné české odborné literatuře můžeme setkat snad jen u Františka Novotného.

A. Kolář nejprve poukazuje na rozdílné chápání demokracie ve starověku a v moderní Evropě. Zatímco v antice byla ztotožňována s vládou všeho lidu, tj. všech občanů dané polis, v Kolářově době se jí rozuměla přeneseně ústava, v níž přichází k platnosti všude v životě přirozená a rozumná rovnost a svoboda.²⁸ Po detailním rozboru názorů řeckých historiků a filozofů na demokratické státní zřízení podává autor velmi podrobný popis athénské demokracie a jejích státních institucí. Pokouší se také o srovnání moderní a antické demokracie. Zásadní rozdíl vidí především v charakteristice řecké demokracie jako přímé osobní vlády lidu na rozdíl od moderní, reprezentativní demokracie.²⁹ V závěru kritizuje nedostatky rodícího se demokratického státního zřízení u nás a zdůrazňuje nutnost další demokratizace státu.

Demokracie antická a moderní našla své uplatnění i ve dvou publikacích věnovaných vztahu a působení kultury antické na evropskou. Studie *Působení kultury antické na kulturu evropskou* (Sborník FF UK v Bratislavě, 19, II, 1924) shrnuje základní myšlenky univerzitních přednášek na toto téma a také přednášky v rámci extenzí. Zdůrazňuje, že pozdější evropskou kulturu nejvíce ovlivnil antický stát, a to myšlenkou rovnoprávnosti a svobody občanů a jejich vřelého, důvěrného poměru ke státu. V úplném dosažení tehdejšího stavu ale brání moderní demokracii z novější doby velká rozloha a lidnatost státu a princip reprezentativního systému z ní vzešlý.³⁰

²⁷ KOLÁŘ, A.: *Přednáška rektora prof. dr. Ant. Koláře O demokracii antické a moderní*. In: Ročenka University Komenského za studijní rok 1934–35. Bratislava 1935, s. 16.

²⁸ Týž: *Demokracie v názorech*, s. 133–134.

²⁹ Tamtéž, s. 139, 255, 377.

³⁰ KOLÁŘ, A.: *Působení kultury*, s. 17.

Studie poukazuje na výchovné působení antiky na mládež a doporučuje ji vychovávat v duchu pozitivních vlastností řeckého člověka ke kalokagathii. S tímto Kolářovým názorem koresponduje velký důraz, který kladl na sokolství, jež považoval za zcela svérázné české a československé dílo vzešlé z antického podnětu. Za druhé chce vychovávat mládež k tomu, aby byl překlenut rozpor mezi názorem životním a náboženským, a za třetí k tomu, aby se mladí lidé jako příští občané státu vyznačovali pravými občanskými ctnostmi – úctou k zákonům, láskou k svobodě vlastní i ostatních a pak názorem na stát ne jako na prostředek k dosažení vnější moci, nýbrž jako na instituci, mající na zřeteli vlastní cíl, povznést občany k dokonalému lidství.³¹ V těchto myšlenkách výrazně zaznívá, jak se domnívám, silné ovlivnění A. Koláře názory a činností T. G. Masaryka, k jehož významu a odkazu pro rodící se československou demokracii se i v jiných publikacích a ve veřejných vystoupeních často vracel.

Cílem knihy s názvem *Vztahy evropské kultury k antice* (Praha 1929) bylo ukázat širšímu okruhu vzdělaných čtenářů, že celá evropská kultura tkví svými kořeny v antice, že v ní stále žijeme a narážíme na ni na každém kroku. Publikace zároveň varovala před úmysly těch, kteří chtěli odstraněním klasických jazyků ze střední školy vychovávat příští generace našeho národa v mylném domnění, že antická kultura je pro moderního člověka překonaným stanoviskem a její znalost nepotřebným balastem, a tak zpřetrhat všechna pouta, která nás ještě spojují s antikou, a řídit duševní vývoj našeho národa novým směrem, odchýlným od směru západoevropského.³²

Po objasnění úlohy antiky v dějinném vývoji lidstva zkoumá A. Kolář její vliv na jednotlivé složky kultury a začíná obligátním tématem – antickým státem. Často odkazuje na podobnost mezi politickým vývojem své doby a starého věku – nehledíme-li ovšem, jak se zmiňuje, k tomu, že se „...dnes děje vše v obrovitějších rozměrech, což ovšem jest na závalu pravé demokracii, t. j. vládě lidu, takže se z nouze rozumí demokracií ve smyslu přeneseném uplatnění svobody a rovnosti všech obyvatel státu, při čemž se však zase zapomíná, že se těmito dvěma velmi něžným květinám může jakž tak dařiti jen tam, kde opravdu vládne lid, a pak abstrahujeme-li od toho, že moderní demokratismus není jako antický založen na lenošnosti a otroctví, vylučujícím z něho větší část tehdejší společnosti lidské, nýbrž že vychází ze svobody a rovnosti všech lidí...“³³

Protože vyspělé řecké ústavní dějiny a řecká státověda nás mohly v době zrodu nových států a společenských řádů v mnohém inspirovat a pomoci se poučit z cizích chyb, najdeme v hodnocené práci nejen upozornění na pozitiva řeckých demokracií, ale i poukázání na jejich negativní stránky, neboť se časem proměnily z politických v sociální, ve vládu chudiny, žijící na útraty bohatých. Takovéto poměry v athénské obci kritizovali i Platón a Aristotelés, požadující vládu lidí vpravdě nejlepších, odbornou kvalifikaci pro všechny úřady a vedle ní i kvalifikaci mravní, zejména smysl pro spravedlnost. Kolář se ztotožňuje také s jejich tezí o nutnosti výchovy občanstva v duchu ústavy, jejímž cílem nemá být naprostá svoboda, ale poslušnost k ústavě a zákonům.³⁴

³¹ Tamtéž, s. 55–56.

³² KOLÁŘ, A.: *Vztahy*, nestránkováná předmluva.

³³ Tamtéž, s. 57.

³⁴ Tamtéž, s. 175–177.

V samotném závěru práce pak optimisticky znovu uvádí: „Antika mohla by nám prospěti v leccems v našem životě politickém právě nyní, nejen negativně, tím, že by nám ukázala, kterých chyb v životě politickém máme se uvarovati, jichž se neuvarovali ve starém věku, nýbrž i pozitivně, tím, že by nás učila pravé občanské ctnosti, vzbuzovala zájem o stát, ale ne jako prostředek k nabytí politické moci, nýbrž jako instituci, mající povznést občanstvo k dokonalému lidství, pěstovala úctu a poslušnost k zákonům a vedla nejen k užívání svobody vlastní, nýbrž i k respektování svobody jiných“.³⁵

Některé silně subjektivní Kolářovy názory na politické a sociální problémy starého věku i moderní doby vystupují nejzřetelněji na povrch v práci *Sociální otázka ve starém Řecku a Římě* (Praha 1927), která je navíc protkána duchem německé modernistické školy, jejíž představitelé poukazovali na četné podobné rysy jednotlivých dějinných období a výrazně modernizovali dějiny starověku užíváním novodobých pojmů politického, hospodářského a sociálního života. Ačkoliv ve třetí kapitole publikace (*Charakteristika sociální otázky ve starověku*, s. 133–144) A. Kolář modernistické tendence odmítá, bez přečtení závěrečných pasáží by čtenář mohl snadno získat dojem zcela protikladný, neboť v textu se často vyskytují termíny jako proletariát, průmyslníci a kapitalisté a v antice jsou hledány i projevy socialismu a komunismu. Přejímání modernistických pojmů je zřetelně vidět i na názvech některých podkapitol, např. *Sociální demokracie athénská a druhé období sociálního zápasu v Řecku* či *Komunismus v státech dorských a jinde v Řecku*. Publikace podává i velmi ostrou a často nevybíravou kritiku ruského komunismu, protože prosazuje zájem pouze jedné skupiny lidí a omezuje individuální svobodu člověka.³⁶

Kapitoly o sociální otázce v Řecku charakterizují také stručně vývoj athénské demokracie a více než jiná Kolářova díla vyzdvihují aristokratický ráz řecké demokracie, vylučující ze společnosti cizince a otroky.³⁷ Pojem sociální demokracie je zde precizován pod vlivem německé modernistické školy jako označení pro třídní vládu proletariátu a hospodářskou tyranii ve 4. století př. Kr.³⁸ Za sociální demokracii je pro svoji přeměnu označena i athénská demokracie žijící na útraty bohatých a spojenců v athénském námořním spolku.³⁹

I když A. Kolář, zejména v této publikaci, používá pro označení četných antických i moderních jevů neadekvátní terminologii a v jejich hodnocení neopodstatněné paralely, mnohdy vystihuje podstatné znaky demokracie antické i moderní a podává velmi detailní přehled všech základních oblastí života starověkých Řeků a Římanů.

Negativní i pozitivní stránky Kolářových prací o politickém a sociálním vývoji antického světa hodnotí i recenze Vladimíra Groha právě na *Sociální otázku ve starém Řecku a Římě*.⁴⁰ Jinak se tyto články a publikace nesetkaly s příliš velkým ohlasem odborné veřejnosti, na rozdíl od četných recenzí hodnotících jeho publikační činnost věnovanou řecké komedii a antické rytmy a metrice. V. Groh, vynikající představitel meziválečné české historiografie antiky, charakterizuje práci jako vcelku dobrou a poučnou, podávající přehled historických faktů a antické literatury vztahující se k tématu. Kritizuje ale silně subjektivní Kolářovy názory, nepromyšlenou stylizaci a malou pozornost věnovanou době

³⁵ Tamtéž, s. 265.

³⁶ KOLÁŘ, A.: *Sociální otázka*, s. 83.

³⁷ Tamtéž, s. 16.

³⁸ Tamtéž, s. 18.

³⁹ Tamtéž, s. 20.

⁴⁰ GROH, V.: *Kolářova sociální otázka ve starém Řecku a Římě*. LF, 55, 1928, s. 52–53.

helénistické. Srovnání s novodobými poměry, zejména s ruským komunismem, naopak podle V. Groha zpestřuje četbu, ale tyto pasáže by také potřebovaly jinou stylizaci.

Druhou recenzi napsal autor podepsaný pouze zkratkou k. na studii *Antika a politická výchova příštích občanů* (Praha 1928).⁴¹ Recenzent pochválil knihu za přehlednou orientaci o vývoji a druzích řeckých ústav, úřadech, vnitřních sporech a státních teoriích, ústavu římskou naopak popsala velmi torzovitě. Pan k. však od titulu čekal zejména přehled o tom, jak na příkladech antických státníků vychovávali Řekové a Římané dobré občany demokratické republiky, kterou oceňoval A. Kolář nejvíce.

Práce s názvem *Antika a politická výchova příštích občanů* je podle Koláře reflexí na vznik nových států v Evropě a přeměnu ústavních forem států. Z tohoto důvodu byl politický život Řeků a Římanů velmi poučný, neboť řešili tytéž problémy politického života jako my, a není problém státovědy, který by nebyl ve starověku prakticky nebo teoreticky řešen.⁴² Z nových závěrů o řecké demokracii uveďme další srovnání některých rysů řecké a moderní demokracie, např. nebezpečí jednostranného uplatňování principu většiny, který není možný ve státech s národnostně silnými i sociálně příliš odlišnými menšinami (viz poměry v První republice)⁴³ či otázku relativnosti hodnoty vládnoucích forem (také tuto Aristotelovu myšlenku poměry v tehdejší Evropě potvrzovaly).⁴⁴

Jak jsem již uvedla, A. Kolář publikoval své názory na demokracii moderní a antickou a na tehdejší politický a sociální vývoj také v novinách. Dříve než přejdu k obsahu a hodnocení jeho příspěvků, ráda bych podala stručnou charakteristiku obou deníků, do nichž přispěl, Národních listů a Národní politiky. Národní listy byly ústředním časopisem Československé národní demokracie, politické strany, jejíž název se později změnil na Národní demokracie. Náklad listu nebyl vysoký, příznačné však bylo, že k odběratelům náleželo nemálo příslušníků politické a hospodářské elity. Národní listy byly známé svou českou nacionalistickou orientací, občasným protihradním zaměřením a ve 30. letech i kooperací s krajně pravicovými až protifašistickými směry, což souviselo s dalším vývojem Národní demokracie.

Národní politika, jeden z nejstarších českých deníků (založen v roce 1883), byl po roce 1918 blízký Československé národní demokracii, i když oficiálně žádné straně nenáležel a patřil tedy do kategorie nezávislého nebo alespoň nestranického denního tisku. Noviny vynikaly svým solidním a v maximální míře objektivním zpravodajstvím i snahou nemísit se do politických půtek mezi stranami. Vycházely proto v poměrně vysokém nákladu. Za jejich zdánlivou apolitičnost se skrývala ovšem patrná sympatie ke konzervativním směrům, v posledních letech První republiky dokonce i k fašismu.⁴⁵

Kolářovy příspěvky v Národní politice se logicky většinou věnují, na rozdíl od jeho článků v časopisech a monografiích, demokracii moderní, s ohledem na poměry v První republice. Úvaha s názvem *Co státu prospívá a co mu škodí*, zaujímající titulní stranu i následující druhou stranu vzdělávací přílohy Národních listů ze dne 2. října 1921, však

⁴¹ k.: *Antika a politická výchova příštích občanů*. Hlídka, 46, 1929, s. 105–108.

⁴² KOLÁŘ, A.: *Antika a politická výchova*, s. 3.

⁴³ Tamtéž, s. 20.

⁴⁴ Tamtéž, s. 19–20.

⁴⁵ K základní charakteristice obsahové náplně i politického zaměření obou novin jsem využila údaje v publikaci KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky*, I: *Vznik, budování a zlatá éra republiky (1918–1929)*. Praha 2003, s. 326–345.

naopak obsírněji představuje několik základních Aristotelových myšlenek o státě a demokracii, zejména pak akcentuje jeho nejdůležitější požadavek pro udržení ústavy – výchovu všech občanů v jejím duchu, na kterou se podle Koláře v jeho době velmi málo dbalo.

V závěru úvahy A. Kolář velmi poučně uvádí, že „...úkolem státníka jest starati se nejen o přítomnost, nýbrž viděti správně i do budoucnosti. Jak však mám předvídati budoucnost, nepodívám-li se také za sebe do minulosti, abych viděl, jak se utvářel vývoj v podobných situacích? Je sice pravda, že se ještě žádný národ z dějin nic nenaučil, ale měli by se z dějin učit aspoň jednotlivci, zvláště ti, kteří jako praví nebo domnělí vůdcové národů a ředitelé států chtějí dějiny dělat, aby nevedli národy a státy na scestí, s něhož by se musily později samy, zmoudřevše vlastní škodou, zachraňovati na pravou cestu vývoje.“⁴⁶

Tři příspěvky v Národní politice z roku 1932⁴⁷ se koncentrují na zkoumání příčin a projevů tehdejšího neutěšeného politického stavu v našem státě a hledají prostředky k jeho zlepšení (*Příčiny našeho nynějšího neutěšeného stavu politického, V čem se projevuje náš nynější neutěšený stav politický?, Jak zlepšiti náš nynější neutěšený stav politický?*).⁴⁸ A. Kolář v nich pranýřuje přebujelý systém stranictví, úpadek politického života, úpadek parlamentarismu, který se projevuje především v nutnosti podřídit se straně.⁴⁹

Příčiny úpadku parlamentarismu spatřuje v koaličním způsobu vlády, v tom, že se demokracie, tj. vláda lidu, stává vládou politických stran, jakousi oligarchií rozhodujících činitelů v koaličních stranách. V moderní demokracii nezmizel problém vůdců, nýbrž stal se ještě akutnější. Za druhou příčinu úpadku parlamentarismu považuje krizi intelektuálů, abstinenci intelektuálů, díky tomu se ponechává volné pole těm, kteří si z politiky udělali výnosné řemeslo.⁵⁰

Příčina krize má podle Koláře povahu mravní. Ke zlepšení poměrů navrhuje zmenšit počet politických stran a zmírnit tak politické stranictví, zavést ze zdola demokratické politické řády ve vnitřním životě politických stran, odstranit závaznost kandidátních listin, přihlížet ke schopnostem, povahovým vlastnostem a soukromému životu kandidátů, dosáhnout spravedlnost pro úřednický stav a prosadit ve společnosti smysl pro právo a spravedlnost.⁵¹ V těchto úvahách však A. Kolář nekritizuje, na rozdíl od popularizačních prací, tzv. imperativní (vázaný) mandát, který v podmínkách politických stran a jejich soutěživosti vedl k úplné závislosti poslance na vedení mateřské strany v období První republiky.

Problematickou krize parlamentní demokracie se dostal A. Kolář k velmi ožehavému a palčivému problému. Tato krize byla pocítována nejen politickými špičkami, ale i poměrně širokými vrstvami tzv. politických militantů (tj. hlavně funkcionářů politických stran

⁴⁶ KOLÁŘ, A.: *Co státu prospívá a co mu škodí*. Národní listy, 2. října 1921, č. 270, s. 1–2.

⁴⁷ Protože čísla Národní politiky z prosince 1932 jsou v Národní knihovně České republiky poškozena a v ostatních knihovnách se nenacházejí, využila jsem novinové výstřižky v SOA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Pozůstalost A. Koláře, inv. č. 356, kart. 6, kde však nejsou uvedena čísla novin a rozsah stran jednotlivých příspěvků.

⁴⁸ KOLÁŘ, A.: *Příčiny našeho nynějšího neutěšeného stavu politického* (dále jen *Příčiny*). Národní politika, 50, 25. XII. 1932; Týž: *V čem se projevuje náš nynější neutěšený stav politický?* (dále jen *V čem se projevuje*). Národní politika, 50, 28. XII. 1932; Týž: *Jak zlepšiti náš nynější neutěšený stav politický?* (dále jen *Jak zlepšiti*). Národní politika, 50, 31. XII. 1932.

⁴⁹ Týž: *Příčiny*.

⁵⁰ Týž: *V čem se projevuje*.

⁵¹ Týž: *Jak zlepšiti*.

a jejich přidružených organizací někde uprostřed společenského žebříčku). Diskuze o ní se vedly také v kruzích intelektuální elity státu, včetně osobnosti T. G. Masaryka. Domnívám se, že vzhledem k vysokému nákladu Národní politiky mohly Kolářovy poznámky o daném tématu ovlivnit poměrně široký okruh čtenářů.

Článek *Hitler a Platon* otištěný v Národní politice 21. III. 1934⁵² kriticky reaguje na názory některých představitelů německé historiografie, kteří viděli dokonce ve starých Řecích representanty nordické rasy v starověku a našli obdobu v antice i pro Führera, a to v Platónovi, „...jenž si vzal pro svůj ideální, nikoliv však jen theoretický stát za vzor právě stát lakonský, vykonav na něm jen některé změny. Nacisté viděli sice v jeho „Ústavě“ odpor k demokracii jako u Hitlera, líbilo se jim asi zvláště, že v ní nejnižší kasta otroků živí svou prací dvě vyšší kasty správců a strážců státu a tito zase že mají žít nikoli pro sebe, nýbrž pro stát, který je vším, kdežto jedinec ničím, a že se doporučuje státní regulace nejen porodů, nýbrž i pohlavního styku pro chov ušlechtilého plemene lidského – v státě Platonově má to však opačný účel než ve státě nacistickém za války, aby se totiž nerodilo dětí zbytečně mnoho – přehlédli však nejdůležitější věc, jež se stala kamenem úrazu jak Hitlerovi samému, tak celé jeho říši, že totiž Platon staví v čelo svého státu nikoli jediného diktátora, nýbrž vládce filosoficky vzdělané, jichž úkolem má býti vytvoření nevelikého státu soběstačného a mírumilovného, který by se však dovedl ubránit napadení zvenčí.“⁵³

Velmi pestrrou škálu možností glosovat aktuální veřejné politické a sociální dění nabídl A. Kolářovi školní rok, v němž zastával nejvyšší akademickou vysokoškolskou funkci na Universitě Komenského v Bratislavě, rok 1934/1935. Atentát na Jeho Veličenstvo Alexandra I., krále Jugoslávie, a francouzského ministra zahraničí Louise Barthoua v Marseille v roce 1934 tvrdě odsoudil v projevu ze dne 16. října 1934. Připomenutí cíle Alexandra, sjednocení Srbů, Chorvatů a Slovinců, využívá k apelování na Čechy a Slováky, aby chránili svůj stát. Tato jeho výzva je jediným vyjádřením se k vzájemnému vztahu Čechů a Slováků, které jsem v tiskem vydaných pracích našla. Konkrétně Kolář říká: „Neboť i my, Češi a Slováci, jsme v podobné situaci jako naši slovanští bratři na jihu: i my jsme si vytkli za úkol vytvořit ze dvou národních prvků, nestejných, vlivem dlouhého navzájem odloučeného života, jediný mocný celek, kterého potřebujeme obě větve jak pro posílení svého života uvnitř státu, tak pro svou obranu proti vnějšímu nepříteli, ať se objeví kdekoli. Neboť jen v jednotě jest síla a život, kdežto v rozdělení slabost a zánik.“⁵⁴

V *Proslovu rektora prof. Dr. Ant. Koláře na XIV. valném shromáždění Svazu slovenského studentstva dne 23. února 1935* apeluje na studentstvo, aby se nedalo rozvrátit vlivem přílišného politického stranictví, které vede k oslabení celku. Studenti jednou jako občané státu mají potírat zlo, a proto musí v sobě vypěstovat a později jiným vštípit nový, lepší pojem demokracie. „Nejde vlastně o pojem nový, nýbrž velmi starý, již aristotelský, který u nás hlásá nejen nám, nýbrž celému světu náš prezident Masaryk; podle tohoto ideálu

⁵² Článek *Hitler a Platon*. Národní politika, 21. III. 1934, se mi nepodařilo v žádné knihovně získat (špatný stav dochování v Národní knihovně České republiky, absence čísel z roku 1934 v jiných knihovnách) a nenachází se ani v SOA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Pozůstalost A. Koláře. Jeho obsah však přibližuje Kolářův článek s názvem *Fašismus, nacismus a antika*.

⁵³ KOLÁŘ, A.: *Fašismus*, s. 436–437.

⁵⁴ Týž: *Proslov rektora prof. Dr. Ant. Koláře o trýzně za J. V. Alexandra I., krále Jugoslavijské, a Louis Barthoua, francouzského ministra zahraničí, dne 16. října 1934*. In: Ročenka University Komenského za studijní rok 1934–35. Bratislava 1935, s. 41.

nemá býti demokracie vládou většiny nad menšinou za účelem získání co největších výhod pro vládnoucí, nýbrž má býti spravedlivým ohledem ke všem státotvorným činitelům, ke všem složkám státního celku, aby se jim dostalo všeho, čeho potřebují a nač mají nárok k svému životu individuálnímu i pospolitému. ...K tomu ovšem je třeba, aby obě strany stály na stejné, a to vysoké, intelektuální i mravní úrovni. K takové demokracii je třeba velkého a co možná do všech vrstev občanstva proniklého vzdělání.⁵⁵

Téměř totožné myšlenky z tohoto projevu pak rektor University Komenského v Bratislavě zopakoval také na společném slavnostním shromáždění University Komenského a Učené společnosti Šafaříkovy dne 6. března 1935 u příležitosti 85. narozenin prezidenta republiky T. G. Masaryka⁵⁶ a ve vystoupení v bratislavském rozhlasu dne 7. března 1935 v den Masarykových 85. narozenin,⁵⁷ zhruba dva a půl měsíce před volbami do poslanecké sněmovny, tak důležitými pro osud parlamentarismu a demokracie u nás.

Kolářovy názory na antickou demokracii shrnuje monografie *Demokracie antická a moderní* (Praha 1936), která je zároveň detailnějším rozpracováním témat z předchozích prací. Jedná se o značně rozšířenou rektorskou přednášku z roku 1934. Její první kapitola *Demokracie řecká* (s. 3–89) se zabývá vývojem ústavních forem v Řecku, hlavními prvky řecké demokracie a názory současníků na ni. Druhá kapitola se zaměřuje na demokracii římskou. Obě části jsou protkány četnými paralelami mezi moderní dobou a antikou, kterým je však věnována také závěrečná třetí kapitola s názvem *Souhrn hlavních shod a rozdílů mezi demokracií antickou a moderní. Ideál demokracie* (s. 107–112).

Ke shodám řadí A. Kolář uznání principu vzájemné rovnosti pro všechny občany státu, i když z různosti podmínek občanského práva vyplývá odlišnost v počtu občanů. Rovnost občanů vede k neodbornosti v zastávání politických funkcí jak v antické, tak v moderní demokracii, rozšířená v řecké demokracii i o úřady, kdežto složitost moderního politického života si vyžaduje odbornou kvalifikaci pro práci v parlamentu, vládě, systému soudů, v úřadech. Další shodu vidí ve společné tendenci dosáhnout mocí politickou moci hospodářské (viz např. systém diet a leitúrgií v Athénách). Shodou a zároveň nevýhodou demokracie antické i moderní je těžkopádnost v rozhodování (oproti diktaturám i jiným formám vlády jedince) a jejich sklon k oligarchizaci, vyplývající z lidské přirozenosti. Ve starověku byla ale tato oligarchizace veřejná, v nové době roste její skrytost a nekontrolovatelnost. Za poslední důležitou shodu považuje obecnost vzdělání, jež je ideálem každé demokracie, s rozdíly více povahy kvantitativní než kvalitativní. Demokratizace moderní lidské společnosti však po této stránce stále vzrůstá, neboť všude přibývají prostředky vzdělanosti, takže je možné o ní mluvit i ve státech, které demokratickou ústavu nemají.⁵⁸

Více se však ve třetí kapitole i v celé knize poukazuje na rozdíly obou demokracií, jejichž velká část mluví, alespoň teoreticky, ve prospěch demokracie antické proti moderní. Patří k nim přímá vláda lidu na sněmu na rozdíl od reprezentativního systému moderních

⁵⁵ Týž: *Proslov rektora prof. Dr. Ant. Koláře na XIV. valném shromáždění Svazu slovenského študentstva dne 23. února 1935*. In: Tamtéž, s. 54.

⁵⁶ Týž: *Proslov rektora prof. Dr. Ant. Koláře v slavnostním shromáždění university Komenského a Učené společnosti Šafaříkovy dne 6. března 1935 u příležitosti 85. narozenin prezidenta republiky T. G. Masaryka*. In: Tamtéž, s. 57.

⁵⁷ Týž: *Proslov rektora prof. Dr. Ant. Koláře do bratislavského rozhlasu 7. března 1935 v den 85. narozenin prezidenta republiky T. G. Masaryka*. In: Tamtéž, s. 66.

⁵⁸ Týž: *Demokracie antická*, s. 107.

demokracií, jehož zavedení souvisí s rozlehlostí moderních států i s velkým počtem občanů; závady parlamentarismu jsou ale v obou dle Koláře značné. V demokracii moderní se tak prosazuje menší vědomí svrchovanosti lidu, neboť reprezentativní systém vyřazuje větší část občanů z politického života. Účast na politickém životě byla ve starověku svobodná, kdežto v některých moderních demokraciích se mění hlasovací právo v hlasovací povinnost, kterou je možné považovat za omezení demokratického principu svobody. Domnělý výchovný význam tohoto opatření je ale naopak zeslabován povinností nic neměnit na kandidátních listinách.

Příměst antické demokracie vedla k její veřejnosti, na rozdíl od tajemnosti a nesnadné kontrolovatelnosti zdrojů politické iniciativy v demokracii moderní. Zatímco v antice existovalo přímé hlasování, v moderní demokracii bylo zavedeno tajné hlasovací právo, ale na tento moderní prostředek může upomínat losování. Jako důsledek anonymity v každém demokratickém masovém rozhodování je v moderních gigantických demokraciích citelný nedostatek odpovědnosti, zvláště když není zavedena důkladná kontrola, typická naopak pro antické demokracie. S tím souvisela i jejich snaha omezit moc úřadů, kdežto v současných demokraciích se jedná o politický profesionalismus v jejich obsazování.⁵⁹

Opakem volného postavení vlády vůči sněmu v antických republikách je v moderních demokraciích její totální závislost na politických stranách a jejich parlamentních zástupcích. Antickému sněmu také náležely jiné kompetence, a to zákonodárná, volební a soudní, oproti jen legislativní moci moderního parlamentu.⁶⁰

V závěru práce se autor znovu zabývá poměry ve světě třicátých let 20. století, krizí parlamentarismu a následkem toho i samé demokracie, bez něho v moderním státě neuskutečnitelné. Upozorňuje evropskou veřejnost na odstraňování demokratických ústav a jejich nahrazování jednak levými, bolševickými, diktaturami jako na východě, jednak pravými, fašistickými, jako na jihu a na západě Evropy. I když se jak italský, tak německý fašismus opírá o souhlas většiny národa, je stejně jako bolševismus organizovaným a legalizovaným znásilňováním individuální svobody, vyžadujícím úplné podřízení se jednotlivce celku za určitým cílem.⁶¹

A. Kolář je však přesvědčen o tom, že demokratizace lidské společnosti již zapustila hluboké kořeny, zvláště v Evropě a v severní Americe. Udržet demokracii je nutné, a to zároveň znamená rozvíjet svobodu lidského individua, potlačovat stranickost a zavádět spravedlnost. Takto chápanou a prováděnou demokracii považuje především za věc nejobecnějšího vzdělání a mravní výchovy všeho občanstva.⁶²

Při celkovém hodnocení Kolářových úvah o shodách a rozdílech mezi demokracií antickou a moderní nejprve uvedme, že v průběhu 18.–20. století nabylo slovo demokracie příliš širokého významu, který každému dovoluje, aby pod ním rozuměl, cokoliv se mu zachce. Abychom se vůbec mohli dorozumět, musíme k němu připojit jedno či více adjektiv, jež máme k dispozici pro bližší vymezení demokracie. V antice je naopak pojem demokracie, pokud se vztahuje na politické poměry v Athénách, jednoznačný.

⁵⁹ Tamtéž, s. 107–109.

⁶⁰ Tamtéž, s. 109.

⁶¹ Tamtéž, s. 110–111.

⁶² Tamtéž, s. 111–112.

V přehledných a laickým čtenářům přístupných výkladech k teoriím demokracie jsou uváděny především její dvě základní skupiny – demokracie zastupitelská a demokracie přímá neboli participační. Obě sice v sobě zahrnují mnoho různorodých forem, které někdy silně přesahují mimo jejich rámec, nicméně vždy jsou do jedné z nich zařaditelné nebo aspoň k ní mají úzkou vazbu. Základní charakteristiku těchto forem podává českému čtenáři velmi přehledně publikace *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie* (Brno 2003, 2. vyd. Brno 2007), jejímiž editory jsou Vít Hloušek a Lubomír Kopeček.

K detailnějšímu srovnání shod a rozdílů mezi antickou a moderní demokracií, o kterých psal A. Kolář, s úvahami současných historiků starověku doporučuji využít nejvýznamnější současnou zahraniční práci o athénské demokracii od německého historika Jochena Bleicken, jejíž český překlad vyšel v Praze 2002 s názvem *Athénská demokracie*. Poslední, XVI., kapitola knihy se zabývá demokracií antickou a novodobou (s. 507–520).

Jak jsem uvedla, dnešní bádání o athénské demokracii a různých formách a typech demokracie moderní ve srovnání s Kolářovou dobou značně pokročilo. J. Bleicken proto ve své knize může vycházet z dalšího vývoje moderních teorií demokracie a zmiňuje často i jejich zastánce, zatímco A. Kolář významné reprezentanty moderního evropského bádání o demokracii jmenuje velmi zřídka. Oba autoři se rozcházejí i ve vytyčení hlavního cíle srovnání. Bleickenovým cílem není získání nevývratných pravd o tom, co demokracie opravdu je, ani hledání počátku či prvotního stavu demokratických ideí a institucí v Athénách.⁶³ A. Kolářovi naopak šlo o hledání myšlenky i kořenů demokracie právě v antice, zejména v athénské demokracii, a o poučení se z jejich pozitivních i negativních stránek. J. Bleicken se také, jak se domnívám, více koncentruje na postižení rozdílů obou základních forem demokracie. Jeho závěry však v podstatě korespondují s názory vyslovenými Kolářem, i když použitá terminologie je preciznější a je podána modernějším jazykem. Další zásadní rozdíl mezi Kolářovými a Bleickenovými hodnoceními pak spočívá v již nastíněné subjektivnosti českého badatele ve srovnání s objektivnějším přístupem J. Bleicken.

Knih *Athénská demokracie* poukazuje na prvním místě na přímou demokracii v Athénách a zdůrazňuje její výjimečné postavení mezi všemi přímými demokraciemi ve světových dějinách. Mimořádnou pozornost budí naplnění demokratického života v Athénách opravdovou silou a vnitřní dynamikou, zatímco v novodobých masových demokraciích je nutné neustále bojovat proti politické apatii, státní mašinérii a politické elitě.⁶⁴

Ve všech demokratických systémech je považován za svrchovaného nositele moci lid. Vůli celku jako vůli většiny však athénský sněm vyjadřoval jen v mezích daného řádu, jeho rozhodování bylo závislé na úctě k tradici, na poslušnosti k zákonům, nikoliv na protikladných zájmech různých skupin. Novodobá demokracie je právě naopak definována tím, že skupinové zájmy uznává, jedná se o demokracii založenou na fungování politických stran a na konkurenčním boji různých názorů.⁶⁵

⁶³ BLEICKEN, J.: c. d., s. 509.

⁶⁴ Tamtéž, s. 509–511.

⁶⁵ Tamtéž, s. 513.

I v Athénách tíhla společnost pod tlakem poměrů k oligarchizaci. Nicméně Athéňanům elita připadala neslučitelná s jejich demokracií, byla nežádoucí. Názor o nezbytnosti elit povýšila na základní pravidlo dokonalého státu pouze filozofie, zejména Platón a Aristotelés, v reálné politice na to nikdo nepomýšlel.⁶⁶

J. Bleicken se věnuje i charakteru vlády v antické a moderní demokracii. Zatímco v Athénách měl vládní moc vykonávat co největší počet občanů, v demokratické politické praxi tato radikální idea ustoupila myšlence, že vláda má být slabá a musí podléhat kontrole. I v novodobých demokraciích se jeví vláda demokratičtější, čím více je omezena zárukami svobod, lidskými právy a finanční kontrolou.⁶⁷

Také o rovnosti a vztahu svobody a rovnosti uvažovali Athéňané způsobem, který je pro moderní dobu neobvyklý. Rovnost pro ně znamenala politickou rovnost a svoboda byla obsažena v pojmu rovnosti. Od doby Velké francouzské revoluce se svoboda začala jevit jako samostatná hodnota a jako taková v důsledku prožitku masové demokracie vystupovala stále více do popředí jako protiklad rovnosti.

Pro liberální pojem svobody je určující osobní nezávislost, antický pojem svobody byl obrácen k aktivní účasti všech na politickém rozhodování. Liberálové dávali před myšlenkou rovnosti přednost myšlence svobody. V Athénách se svoboda nikdy nestala protikladem rovnosti, třebaže početný zástup občanů jednotlivce velmi často omezoval a tísnil.⁶⁸

Z předchozí úvahy vyplývá další rozdíl mezi antikou a novou dobou: Athéňané neměli žádný pevný, do budoucnosti zaměřený politický cíl, athénské poměry byly strnulé. Naopak, nejpозději od šedesátých let 19. století nabyla sociální otázka v Evropě podstatně většího významu než myšlenka demokracie. Od té doby demokracie vždy a všude zahrnuje sociální aspekt, který obsahuje požadavek nové, lepší budoucnosti.⁶⁹

V závěru svých srovnání se dostává J. Bleicken k samotnému jádru demokratického zřízení. Není jím vnější rámec demokracie, organizační formy, které jsou oporou státního zřízení, nýbrž souhrn zákonů a nepsaných pravidel, podle nichž se chování občanů v těchto institucích i ve styku s nimi řídí. Zárukou demokracie je institucionální zapojení všech do procesů, které v ní probíhají, to platí stejně v Athénách jako v moderní době. V novověku je však kladen důraz na to, aby institucionální rámec omezoval svrchovanou vůli lidu, v Athénách naopak převažovala přímá kontrola a osobní ručení občana za veškeré jeho politické konání. Athéňané si více cenili vůle lidu.⁷⁰

A. Kolář se v tiskem vydaných pracích naposledy vrátil k demokracii v antice a v moderní Evropě až po druhé světové válce, v roce 1946, kdy napsal článek s názvem *Fašismus, nacismus a antika*. Hledá v něm nejprve vztahy Mussoliniho, Italů a fašismu k římskému císařství a upozorňuje na převzetí myšlenky o dějinném poslání římského národa, vyjádřené ve Vergiliově Aeneidě, italským fašismem a následné uplatnění totožné vize o dějinném poslání národa Němci.⁷¹ Velmi trefně podrobuje kritice některé reprezentanty německé historiografie, kteří hledali podobnost mezi Němci a Spartány ve vojenské kázni, stejné organizaci, sebeobětování se za vlast, za vůdce. „Rozdíl byl jen ten, že to vše zavedli Němci

⁶⁶ Tamtéž, s. 514.

⁶⁷ Tamtéž, s. 515–516.

⁶⁸ Tamtéž, s. 516–518.

⁶⁹ Tamtéž, s. 518–519.

⁷⁰ Tamtéž, s. 519–520.

⁷¹ KOLÁŘ, A.: *Fašismus*, s. 431–432.

v ohromném měřítku, jak to odpovídalo velikosti jejich imperia, jež mínili založit, i co se týče do ukrutnosti, ničení lidí i majetku a loupení; v tom překonali nejen Římany, kteří tím byli pověstní mezi národy středověku, nýbrž všechny dobové národy světa vůbec...“.⁷² Německou vědu kritizuje i za hledání paralel mezi Hitlerem a Platónem.⁷³

Článek byl reakcí na události druhé světové války a stejně jako obdobný příspěvek z roku 1918 *Světová válka ve světle starověkých dějin* pranýřuje násilí a německou touhu po světovládě. A. Kolář v něm opět vyjadřuje hluboký obdiv k řecké demokracii: „...jest omyl domnívat se, jak činili fašisté a nacisté, že ohromná fysická síla přinese ohromné a trvalé úspěchy, neboť všechny říše na ní založené, a to nikoli jen antické, zanikly dříve nebo později. Trvalé jsou toliko hodnoty duchovní, dědicí se z pokolení na pokolení, a pro ně byla nejživnější půdou svobodomyslnost a demokratičnost, jež se poprvé v Evropě projevila, byť ve formě nedokonalé, jako je vše lidské, zejména v začátcích, u starých Řeků, neboť, jak jsme v poslední válce poznali, bez svobody není života, zvláště kulturního.“⁷⁴

I přes všechny výhrady vůči dobově podmíněným a silně subjektivním názorům A. Koláře se domnívám, že jeho charakteristika a popis athénské demokracie i konkrétní rozbor řecké státoprávní teorie přispěly k rozšíření poznatků o athénské demokracii v širší laické veřejnosti. Kolářovy výklady o řecké a moderní demokracii mohly působit na politické mínění v Československu se zvláštním zřetelem na slovenské poměry. Jako vysoký funkcionář University Komenského tento kritik nástupu bolševismu a fašismu a nacismu v Evropě spoluvytvářel politickou atmosféru své doby.

SUMMARY

ANCIENT AND MODERN DEMOCRACY IN THE WORK OF CZECH CLASSICAL PHILOLOGIST ANTONÍN KOLÁŘ (1884–1963)

Both the pedagogical career and the context of the “first” Czechoslovak Republic and Europe in 1920s and 1930s were reflected in the work of university professor Antonín Kolář (1884–1963) in his numerous considerations of Athenian and modern democracy. Professor Kolář, founder of the Classical Studies programme at the Komenský University in Bratislava, Dean of its philosophical faculty (1928–29) and Rector of the university (1934–35) commented upon the topical political events, warned of the dangers threatening the existence of the young Czechoslovak and European democracy from the right (Fascism and Nazism) and left (Bolshevism and Communism) and compared the then circumstances with the Antiquity.

The paper draws on archival sources (personal archives and documents at the universities where he lectured), Kolář's published works and preserved manuscripts of unpublished studies and monographs in his personal folder in the State District Archive in Litomyšl near Svítavy. It appears that A. Kolář devoted much time to studies of Athenian and modern democracy, especially in state law-focused articles, e.g. *Demokracie v názorech klasického starověku – Democracy in Classical Thought* (1920), *Fašismus, nacismus a antika*

⁷² Tamtéž, s. 435.

⁷³ Viz pozn. č. 52.

⁷⁴ KOLÁŘ, A.: *Fašismus*, s. 438.

– *Fascism, Nazism and the Antiquity* (1946) and the monograph *Demokracie antická a moderní – Ancient and Modern Democracy* (1936).

Kolář understood classical democracy as a component of the social struggles of the classical period and as a great legacy of those times. He researched this theme in *Působení kultury antické na kulturu evropskou – Impact of the Classical Culture on European Society* (1924), *Sociální otázka ve starém Řecku a Římě – The Social Question in Ancient Greece and Rome* (1927), *Antika a politická výchova příštích občanů – Antiquity and the Political Education of Future Citizens* (1928) and *Vztahy evropské kultury k antice – The Relation of European Culture to the Antiquity* (1929). Prof. Kolář also commented on public events in the newspapers *Národní listy* and *Národní politika*, in university lectures and on radio, all of which were collected and published in the Annual of the Komenský University in 1934–1935 where Kolář worked as a rector.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

PhDr. Ivana Koucká
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

„AKCE 100“. PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM ŘECKOKATOLICKÉ CÍRKVE V ČESKOSLOVENSKU PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Pavel Marek

Likvidace řeckokatolické církve¹ v prostoru středovýchodní Evropy v letech po druhé světové válce patří do série zločinů komunismu. Vládnoucí politické elity v SSSR, Polsku, Rumunsku a Československu² tímto aktem jednoznačně porušily základní lidská práva a ústavně garantovanou svobodu náboženského vyznání, přičemž vše proběhlo ve znamení násilí a klamání široké veřejnosti. Zatímco oficiální propaganda v Československu hovořila o nápravě starých křivd a návratu k pravoslaví jako víře předků, v dokumentech úřední provenience se inscenátoři netají tím, že jim jde o zrušení větve katolické církve v rámci tažení proti Vatikánu, jenž pro ně představoval zásadního ideologického odpůrce a kritika.

Okolnosti provázející bezprostřední zrušení církve na „malém saboru“ v dubnu 1950 v Prešově, tzv. Akce P, je v historické literatuře i publicistice poměrně široce analyzována a v podstatě známa.³ Následující události let 1950–1968 je však nutno podle našeho názoru podrobit dalšímu zkoumání nejen proto, abychom porozuměli znovuobnovení řeckokatolické církve v Československu v roce 1968, ale mohli také objektivně sledovat složité

¹ Příspěvek vznikl v rámci realizace grantového úkolu GAČR č. 409/08/0009.

² LETZ, Róbert: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948–1989*. In: *Zločiny komunismu na Slovensku 1948–1989*. Prešov 2001, s. 67–335; Týž: *Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1968*. Historický časopis, 44, 1996, č. 2, s. 199–233; KONEČNÝ, Stanislav: *Pravoslávna cirkev na Slovensku po druhej svetovej vojne*. http://www.mtatk.hu/interreg/kotet2/15_sz_konecny.pdf, s. 6; BOHÁČ, Zdeněk: *Násilné zrušení řeckokatolické církve na počátku 50. let v Československu*. In: *Stát a církev v roce 1950*. Ed. Jiří Hanuš a Jan Stříbrný. Brno 2000, s. 96–97; ŠTURÁK, Peter: *Prenasledovanie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. Ružomberok 2003 (rukopis habilitační práce); MURAŠKO, Galina: *Osudy gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne*. In: *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období (dále jen Koniec druhej svetovej vojny)*. Ed. Michal Barnovský a Daniela Kodajová. Bratislava 2006, s. 120–121; ВОЛОКУТИНА, Татьяна – МУРАШКО, Галина – НОСКОВА, Альбина: *Москва и восточная Европа. Власть и церковь в период трансформаций 40.–50.-х годов 20. века*. Москва 2008, s. 453–469. – Srov. KODÝTEK, Zdeněk: „Pražské jaro“ a „sametová revoluce“ ve světle dneška. Praha 1999, s. 19–20. Autor z komunistických pozic zločiny komunismu zlehčuje a v podstatě obhajuje.

³ BARNOVSKÝ, Michal: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku v rokoch 1945–1950*. In: *Koniec druhej svetovej vojny*, s. 134–154; Týž: *Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950*. Soudobé dějiny, 8, 2001, č. 2–3, s. 312–331; KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Praha 1993, s. 114–118; FEDOR, Michal: *Z dějin gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945–máj 1950*. Košice 1993; BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolícká cirkev v Československu 1945–1989*. Brno 2007, s. 37–39; VAŠKO, Václav: *Likvidace řeckokatolické církve*. Kostelní Vydří 2007; MLYNÁŘIK, Ján: *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve*. Praha 2005; HRADIL, Jakub: *K dějinám řeckokatolické církve v Čechách a na Moravě ve 20. století*. Brno 2008 (diplomová práce na PdF MU v Brně, vedoucí práce Mgr. Jiří Mihola, Ph.D. http://is.muni.cz/th/105482/pedf_m/diplomka.txt).

procesy vývoje v pravoslavné církvi, která se stala nástupnickou organizací pro kněze a věřící řeckokatolické konfese.⁴ Likvidace řeckokatolické církve a následné převádění úředně zrušené organizace včetně jejího majetku do nového společenství mělo na pravoslavnou církev v Československu zásadní dopady, které tento subjekt nesmírně zatížily a tragicky poznamenaly na mnoho let. Inkorporace církve s cca 250 000 věřícími (na Slovensku) do poměrně malého a v důsledku událostí v letech 1942–1945 málo konsolidovaného pravoslavného celku s 30 000 věřícími tak, aby vzniklo ideově a organizačně jednotné sdružení, reprezentovala úkol téměř nadlidský. Zkoumání tematiky perzekuce řeckokatolické církve v padesátých letech 20. století je rovněž příspěvkem k odhalení, zpřesnění a novému potvrzení praktik totalitního režimu a okolností provázejících budování tzv. socialistického státu v Československu.

Cílem našeho příspěvku je evokace jedné z epizod perzekuce duchovních řeckokatolické církve na východním Slovensku po roce 1950, která v úředních materiálech stranických a státních orgánů figuruje pod šifrou „Akce 100“. Inscenátoři likvidace řeckokatolické církve se původně naivně domnívali, že jim postačí získat pro svůj záměr několik vlivných, nespokojených, v jejich terminologii „pokrokových“ kněží, a za jejich pomoci prostřednictvím masové propagandy dojde k převodu organizace jako celku do pravoslavné církve. Z této iluze je však velmi rychle vyléčila realita odporu. Ve skutečnosti museli nasadit všechny nenásilné a zejména násilné prostředky k tomu, aby likvidace církve neskončila velkou blamáží a podařilo se jim situaci v hlavním jakž takž zvládnout a postupně poměry navenek uklidnit. Jedním z nástrojů „normalizace“ situace se stalo vystěhování velké části těch řeckokatolických kněží, kteří odmítli přejít do pravoslavné církve, z prostoru východního Slovenska. Byli označeni za rušitele klidu a pořádku a se svými rodinami na náklady státu přesunuti většinou do Čech a na Moravu, kde převážně v dělnických profesích měli zapomenout na svou minulost a v novém prostředí se stát „užitečnými“ budovateli spravedlivého lidského řádu. Studie se opírá o archiválie uložené ve fondu Státního úřadu církevního (SÚC) v Praze, jenž se nachází v pražském Národním archivu, a o nečetnou literaturu, která se zabývá okolnostmi likvidace řeckokatolické církve. Článek má charakter dílčí analýzy a neklade si za cíl vyčerpat celou problematiku.

Nápad na vystěhování kněží zrušené řeckokatolické církve z území východního Slovenska, z tehdejších krajů Prešov a Košice, kteří se odmítli „sjednotit“ s pravoslavnou církví, se zrodil v hlavách pracovníků pražského SÚC na základě hodnocení situace ve východní části republiky vypracovaného jeho bratislavskou pobočkou, Slovenským úřadem církevním (SSÚC).⁵ Slovenští soudruzi byli přesvědčeni o tom, že zdrojem neklidu ve východoslovenských krajích jsou bývalí kněží a jejich rodiny. V důsledku jejich agitace věřící bojkotují návštěvy bohoslužeb vedených pravoslavným duchovenstvem, v obcích nepřátelsky přijímají nově ustanovené pravoslavné kněze a na některých místech

⁴ Srov. MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*. Brno 2008, s. 375–439. – Zde je zatím pouze nástin dějin církve v letech 1945–1953 s uvedením další literatury.

⁵ Podle informace obsažené v dopise KNV v Prešově však stěhování kněží do Čech navrhoval Zdeněk Fierlinger (1891–1976) na poradě v Javorině na Slovensku ještě před započatím „Akce 100“. Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond Státní úřad církevní (dále SÚC) 1949–1956, dodatky, kart. 200 – dopis KNV v Prešově SÚC v Praze z 22. 5. 1952, zn. I/4-54/1952-dův. 12. – K osobnosti Z. Fierlingera srov. KOLÁŘ, František a kol.: *Politická elita meziválečného Československa 1918–1938*. Praha 1998, s. 57–58; TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník*, 1. Praha 1999, s. 311.

dokonce probíhají různé náboženské obřady (např. křty, pohřby, pobožnosti) v režii laiků. V nejednom případě se lidé obracejí se svými duchovními potřebami také na římskokatolické faráře, kteří jim vychází ochotně vstříc. Domnívali se, že odpor proti zrušení řeckokatolické církve je téměř absolutně záležitostí kněží. Věřící vnímali jako pasivního pozorovatele a manipulovatelný materiál, který se o dogmatiku nezajímá, nerozumí jí a jemuž stačí ponechat stávající liturgické zvyklosti, aby přešel do nové církve; tím více, že propaganda zdůrazňovala pravoslavné tradice a násilnosti provázející vznik unie. Došli k závěru, že konsolidace poměrů, utlumení zájmu o náboženské otázky, „náboženská normalizace“, je nutná k tomu, aby se věřící mohli soustředit na „budovatelské úsilí“, v prvé řadě na zakládání a upevňování Jednotných rolnických družstev. Klid nenastane potud, pokud „negativní působení bývalých uniátů“ nebude likvidováno.

„Akce 100“ dostala konkrétní rysy na zasedání meziministerské porady konané 28. září 1951⁶ na ministerstvu vnitra v Praze, která rozhodla celý problém vyřešit rázným a velmi rychle provedeným zákrokem – kněží, kteří odmítli přejít do pravoslavné církve a jsou práceschopní, budou i se svými rodinami odsunuti do českých zemí a převedeni do dělnických profesí; staří a nemocní duchovní musí opustit území krajů Prešov a Košice a přestěhují se ke svým rodinám nebo do kněžského domova v Pezinku. Účastníci porady rozhodli, že ministerstvo pracovních sil okamžitě vyšle do jednotlivých krajů své pracovníky, kteří ve spolupráci s předsedy krajských národních výborů (KNV), vedoucími referátů pracovních sil a krajskými církevními tajemníky připraví podmínky pro realizaci akce, pro nové rodiny zajistí ubytování a pracovní místa. SÚC v Praze pověřený provedením přesunu vybere duchovní, rozmístí je do jednotlivých lokalit a organizačně zajistí hladký průběh stěhování ze Slovenska do českých zemí. Porada zúčastněným uložila vypracovat detailní plán „Akce 100“ do 31. října 1951 s tím, že do konce roku 1951 bude definitivně uzavřena.⁷

Přípravná fáze „Akce 100“ trvala do 6. listopadu 1951 a probíhala po dvou kolejích, v počátcích bez viditelné koordinace postupů. První směr představovalo zajištění ubytování a výběr vhodných pracovních míst, druhou linii reprezentovalo vytipování rodin vhodných pro odsun. Příprava se uskutečňovala v naprostém utajení a v prvním období čistě administrativními metodami.

Předsedové některých KNV v českých zemích⁸ obdrželi úkol nahlásit SÚC v Praze velikost bytů, jež jsou k dispozici, a volná pracovní místa na základě požadavků referátů pracovních sil v jednotlivých okresech. Tito úředníci nabídli možnost „dodat“ nové pracovníky ředitelům národních podniků nebo vedoucím zemědělských závodů (zejména státních statků a lesních závodů), kteří s velkou pravděpodobností vůbec netušili, o koho půjde.⁹ V nabídce figurovala podřadná místa, jež nikdo nechtěl obsadit, případně na riziko-

⁶ Do téhož časového období spadá rozhodnutí stranických a státních orgánů, českých a slovenských, o vystěhování slovenských řeholníků katolických řádů do českých zemí. Byli však umístěni do různých pracovních a centralizačních táborů. DUBOVSKÝ, Ján Milan: *Akcia kláštorů. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským reholiam v rokoch 1949–1952*. Martin 1998, s. 261–262.

⁷ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Zápis o meziministerské poradě na ministerstvu vnitra dne 28. září 1951; Provádění akce 100 – předběžná zpráva z 15. prosince 1951.

⁸ Jako „nevhodné“ místo pro umístění duchovních byl např. vyhodnocen kraj Gottwaldov, zřejmě v důsledku značné religiozity obyvatelstva.

⁹ Příznačné pro tuto situaci je vyjádření dělnického ředitele a kádrového referenta továrny na umělé hedvábí v Terezíně, kteří v rozhovoru s pracovníkem SÚC v Praze 9. ledna 1952 řekli, že očekávali přidělení zdravých a i těžší práce schopných osob pro práci v chemických provozech. Potřebovali dělníky ve věku

vých provozech, kde byla práce sice relativně slušně placená, ovšem ohrožovala dělníkovu zdraví. Na základě těchto hlášení zdola SÚC stanovil pro jednotlivé kraje tzv. směrná čísla pro umístění přesouvaných duchovních, která měly krajské orgány naplnit.

Více informací máme k dispozici o způsobu výběru rodin pro odsun. V tomto případě si pražský SÚC ponechal řídicí roli a dodání podkladů přenesl jako úkol na svůj úřad v Bratislavě. Ten pověřil zjištěním potřebných údajů okresní církevní tajemníky (OCT). Jak se později ukázalo, z hlediska organizátorů „Akce 100“ šlo o jeden z omylů, neboť hlášení těchto úředníků byla povrchní a nepřesná a přitom sloužila jako jeden z opěrných bodů pro rozhodování na nejvyšších místech. OCT reprezentovali v systému státní církevní politiky klíčové postavy, které měly být hlavní převodnou pákou a kontrolory rozhodnutí stranických a státních orgánů v záležitostech církvi. Na rozdíl od situace v českých zemích se na Slovensku dlouhodoběji nedařilo tato místa obsadit „vhodnými kádry“, „ideově vyspělými“ a vzdělanými komunisty.¹⁰ Proto registrujeme velkou fluktuaci OCT,¹¹ nemožnost řadu měsíců nalézt kvalifikovaného pracovníka, jsme svědky obsazování místa soudruhem, který v důsledku neschopnosti neuspěl na jiném místě atd.¹² Kromě toho se jednalo o pozice málo placené a OCT se na okresních národních výborech (ONV) většinou ocital v postavení „hadru na holi“, kdy musel místo plnění svých pracovních úkolů pomáhat při různých politických kampaních a mimořádných akcích, na něž ONV v důsledku nedostatečného personálního obsazení nebo špatné organizace práce stranických a státních orgánů nestačil. Proto se nelze divit stížnosti SÚC, že podklady z Bratislavy dostal až

maximálně 40 let a absolutně zdravé, neboť se pracovalo se sirouhlíkem a i zdraví lidé museli být po několika měsících vyměněni, neboť by to vážně ohrozilo jejich zdraví. Z tohoto pohledu nemohli využít ani jednoho přiděleného duchovního a tak žádný z nich nebyl přínosem pro vlastní výrobu. Navíc jim přidělili domky a nyní nemají nové ubytovací kapacity, do nichž by umístili potřebné pracovní síly. Pracovník SÚC jim musel záležitost objasnit z politického hlediska a tak nakonec prý uznali, že se jednalo o krok správným směrem a vcelku se se situací smířili. NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Akce 100 – kontrola ubytování v kraji Hradec Králové.

¹⁰ Např. ještě v roce 1955 SSÚC v Bratislavě na základě prověrky v kraji Nitra konstatuje: „Po kádrové stránce sú funkcie OCT obsadené spoľahlivými a starými členmi strany, ktorí ešte pred nastúpením do funkcie absolvovali viac odborných a odbornopolitických školení. Takmer všetci už absolvovali trojtýždňové odbornopolitické školenie pre OCT v Prahe. Žiaden z OCT nesplňuje vzdelanie predpísané systematizáciou, totiž nemá úplné stredoškolské vzdelanie. Preto sa téměř všetkým o 5–15 % kráti plat... Viacerí z nich zastávajú význačné funkcie v strane a masových organizáciách... Z uvedeného je vidno, že OCT sú v niektorých okresoch natoľko zafazovaní rôznymi funkciami a nárazovými akciami, že prácu OCT vykonávajú len na 50 % priemerne...“. NA Praha, fond SÚC 1953–1956, zasedání kolegia ministra, kart. 20 – Zpráva o církevnopolitickéj situácii a práci KNV, zpracoval SSÚC 8. srpna 1955.

¹¹ Podle statistiky Státního úřadu pro věci církevní (SÚVC) v Praze z 8. prosince 1955 v kraji Košice do konce roku 1954 odešlo z funkce OCT 32 osob, přičemž k uvedenému datu nepracoval ani jeden OCT přijatý v roce 1949. V roce 1955 změnilo zaměstnání dalších sedm OCT. Ze 14 míst OCT v kraji bylo původním povoláním všech 14 osob dělníky a jen jeden z nich měl středoškolské vzdělání. V kraji Prešov odešlo z funkce od roku 1949 celkem 53 OCT, v roce 1955 dalších osm. Z 15 OCT bylo devět původním povoláním dělník a šest maloročníků, všech 15 mělo základní vzdělání. Srov. NA Praha, fond 852 – SÚVC 1953–1956, zasedání kolegia ministra, kart. 22 – Zpráva o kádrovém obsazení církevních odborů rad KNV a ONV, zpracoval SÚVC Praha, 8. prosince 1955.

¹² Ve shora citované zprávě o situaci v kraji Nitra např. čteme tyto řádky: „Církevná politika nie je u všetkých okresných funkcionárov docenená. Nájdu sa ešte vždy takí, ktorí v OCT vidia človeka, ktorého jediným poslaním je popíjať vino na farách a zosmiešňujú ho pozdravom ‚Pochválení, tytulom ‚okresný biskup‘ apod. (ONV Topoľčany, Prievizda, Komárno). NA Praha, fond 852 – SÚVC 1953–1956, zasedání kolegia ministra, kart. 20 – Zpráva o církevnopolitickéj situácii a práci KNV, zpracoval SSÚC 8. srpna 1955.

po řadě urgencí a v termínech, jež musel několikrát prodloužit; o jejich kvalitě jsme se už zmínili. Pracovníci úřadu měli dojem, že soudruzi na východě Slovenska řešení církevní problematiky podceňují, berou ji na lehkou váhu a nechápou její politický význam. Zdá se, že z části měli pravdu, neboť ve stranickém a státním aparátu se nacházela řada pracovníků, včetně OCT, kteří se k řeckokatolické církvi hlásili, příp. s ní sympatizovali pod vlivem svých řeckokatolických příbuzných.¹³

Vrcholem přípravné fáze „Akce 100“ se stalo zpracování plánu odsunu rodin, jež vybral SÚC v Praze „od stolu“, na základě kádrových spisů a informací dodaných z Bratislavy. Původně se v září 1951 počítalo se 110 rodinami, při stanovení směrných čísel krajům došlo ke snížení jejich počtu na 104 a v konečné fázi byl v listopadu dán příkaz ke stěhování 102 rodinám. Tento sestupný trend odrážel naznačené okolnosti provázející celou akci. Když měli pověřeni pracovníci informovat vytipované duchovní o stěhování, zjistili, že zhruba u téměř poloviny z nich je to neproveditelné. Na seznamu totiž figurovali duchovní nezvěstní a nacházející se ve vazbě nebo ve vězení, případně kněží, s jejichž odsunem nesouhlasila Státní bezpečnost (StB). Největší procento z nich však představovali lidé staří a nemocní, kteří by fyzickou práci a možná ani stěhování nezvládli. Proto pracovníci pražského SÚC prováděli doplňkové a náhradní výběry, přičemž vše probíhalo v hektické atmosféře a zmatku, takže výsledkem byl plán s řadou chyb. Tak např. na totéž místo bylo určeno více duchovních nebo došlo i k záměně a komolení jmen, takže celková situace byla v určitých momentech nepřehledná. Tuto skutečnost dobře odráží tabulka o plnění „Akce 100“ k 15. prosinci 1951:¹⁴

Kraj	Původně určeno rodin ke stěhování	Skutečně odsunuto z původně určených	Nesouhlas StB s odsunem	Duchovní ve vazbě	Nezvěstný duchovní	Vyřazen z odsunu z rodinných důvodů	Vyřazen z jiných důvodů
Hradec Králové	15	5	4	2			4
Ústí n. L.	24	13	1	3	2		6
Brno	10	7	1	2	1	1	
Ostrava	11	6	1			1	3
Liberec	20	11			1	4	4
Olomouc	10	6	1	1			2
Jihlava	5	5					
Praha	5	2		1		2	
Pardubice	5	3				2	
Celkem	105	58	8	9	4	10	19

¹³ Obecně byla situace na Slovensku ve sféře religiozity značně odlišná od poměrů v českých zemích. SSÚC v roce 1955 konstatuje např. o situaci v kraji Nitra: „...eště značná část samotných členov strany je nábožensky zatažená. Napr. v okrese Bánovce n. Bebravou (bývalom sídle Tisu) je 85–90 % členov KSS veriacich, chodia do kostola, posielajú svoje deti na vyučovanie náboženstva a častokrát ich vidno v čele náboženských sprievodov.“ Reflexe se týká římskokatolického vyznání. NA Praha, fond 852 – SÚVC 1953–1956, zasedání kolegia ministra, kart. 20 – Zpráva o cirkevno-politickéj situácii a práci KNV, zpracoval SSÚC 8. srpna 1955.

¹⁴ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Provádění akce 100 – předběžná zpráva z 15. prosince 1951.

„Akce 100“, jak jsme už uvedli, měla být ukončena do Vánoc v roce 1951, oficiálně probíhala mezi 6. listopadem a 7. prosincem. Ve skutečnosti však měla dvě časové fáze. První zahrnovala odstěhování kněží a jejich rodin do určených lokalit v českých zemích. Tuto část úkolu se skutečně podařilo naplnit a můžeme konstatovat, že jádro nežádoucích duchovních státní orgány odsunuly z východního Slovenska ve zmíněném termínu. Po ní však následovala druhá etapa, jejímž obsahem bylo vystěhování „zbytků“, tj. těch kněží a jejich rodin, jimž se podařilo nějakým způsobem ze sítě uniknout, ale především revidovala omyly počátečního období s cílem zajistit „optimální podmínky“ pro integraci Slováků a Rusínů do české společnosti. Ukončení druhé fáze je sice oficiálně datováno k 31. prosinci 1952, ale ve skutečnosti se tento cíl nepodařilo naplnit nikdy. Pokud jde o počty odsunutých rodin, čísla uváděná v pramenech se liší, podle výkazů ze závěru roku 1952 lze uvažovat o 98 rodinách, takže při jejich relativně vysoké početnosti je možno odhadnout, že „Akce 100“ v tomto smyslu přímo postihla kolem 400–500 osob. Z 98 kněží se 86 stalo dělníky (61 v průmyslu a 25 v zemědělství), jeden úředníkem, devět nepracovalo pro stáří a nemoc a dva do vytvoření této statistiky zemřeli.¹⁵ Tato čísla jsou jen přibližná a neodpovídají plně skutečnosti.

Pokud analyzujeme celková hodnocení realizace „Akce 100“ ze strany státních orgánů, českých i slovenských, převládala spokojenost, vše podle nich proběhlo „normálně“ a bez „rušivých momentů“. Vyjádření SSÚC, že „v celku akcia 100 skončila bez vážnějších překážek a zo strany cirkevnopolitických orgánov, ktoré na tejto akcii pracovali, nedošlo k žiadnym vážnejším nedostatkom, okrem hore spomenutých“¹⁶ však signalizuje, že i v řadách realizátorů odsunu panovalo přesvědčení, že v žádném případě nešlo o bezproblémovou idylu. „Jak ani jinak nelze očekávat, přijímají bývalí uniátští duchovní přestěhování a pracovní zapojení jako perzekuci zato, že neprojeví souhlas se sjednocením církve.“¹⁷ Vnímali, že rodiny duchovních „s dnešním lidově-demokratickým zřízením nesouhlasí“, ale neztráceli naději, že by se během času mohli s novým prostředím sžít. Na druhé straně však panovala i obava z toho, že „přesídlenci si nepochybně budou velice brzy a dobře rozuměti s místní reakcí“.¹⁸ Snad více než samotní kněží měly prý sklon ke kontaktům s „reakčně zaměřenými“ lidmi jejich manželky. Jen snaha ukázat se v dobrém světle a vytvořit obraz spolehlivých a schopných služebníků určený nadřízeným orgánům vedla autory zpráv k falšování a přikrašlování reality.

Níže uvedené poznatky čerpané z různých úředních hlášení a zpráv nelze většinou paušalizovat a generalizovat, netýkaly se všech kněží, nicméně evokují osobní tragédii, strádání, perzekuci jednotlivců, nevinných lidí, kteří zůstávali věrni svému přesvědčení, kněžskému slibu, a svou víru nezapřeli ani v konfrontaci s realitou tlaku totalitního režimu. Nešlo vždy o újmu fyzickou, ale ve všech případech postižení lidé prožívali trauma, jež více či méně, dříve nebo později, ovlivnilo jejich postoje, zdravotní stav, duševní rovnováhu, a poznamenalo je na další část života.

Největší počet rodin se ocitl v severočeských krajích, v menším byly rozptýleny v dalších regionech, jak naznačuje uvedená tabulka a údaje v příloze. Zprávy státních orgánů

¹⁵ Tamtéž – Zpráva o přemístění řecko-katolických duchovních v akci 100, b. d. (asi z 12. prosince 1952), zpracoval SÚC v Praze.

¹⁶ Tamtéž – Zpráva o provedení akce 100, b. d., zpracoval SSÚC.

¹⁷ Tamtéž – Akce 100 – revize provedení v kraji Ústí nad Labem, zpracoval SÚC 29. prosince 1951.

¹⁸ Tamtéž.

vyzdvihují skutečnost, že se v drtivé většině podařilo udržet celé rodiny, resp. odsunout je jako celek,¹⁹ a že mají slušné ubytování, byť plná spokojenost není – některé byty nevyhovují velikostí, jiné jsou zdravotně závadné. Větší nedostatky se vyskytly pouze v Duchcově, kde dvě rodiny obývaly společný dům s Romy působícími „nepřístupností“. Méně optimistický pohled na věc měli pochopitelně duchovní. Inspektor SÚC v Praze zkušenost těch, kteří byli transportováni na Královéhradecko, shrnul do následujících vět: „Přesídlení se téměř spontánně vyjadřovali značně nepříznivě o postupu a schopnostech slovenských úřadů a nepokrytě prohlašovali, že kdyby celý další osud bývalých uniatských duchovních byl ponechán v kompetenci slovenských úřadů, že by většina z nich byla ještě dnes v Podolinci,²⁰ jejich další existence by zdaleka nebyla rozřešena a o jejich rodiny by ještě dnes postaráno nebylo.“²¹ Na druhé straně však prý chválili přátelské a vlídné přijetí, všestrannou pomoc ze strany OCT a vedoucích jejich nových pracovišť. Nejvíce je uspokojilo, že konečně byl příznivě vyřešen jejich existenční problém, zbavili se pocitu nejistoty a možná strachu z budoucnosti, a proto jsou spokojeni. Tato reflexe postojů kněží ze strany státního orgánu může být pravdivá snad jen v tom ohledu, že si duchovní, zejména ti soustředění v Podolinci, oddechli od nekonečného čekání na ortel – domnívali se, že jim hrozí deportace na Východ, do gulagu na Sibiř,²² ale poznatek o spokojenosti, o skutečném vnitřním stavu, o jejich duševním rozpoložení, je nepochybně zavádějící. Toho si byli ostatně vědomi i organizátoři.

Z hlediska pracovního zařazení je opět konstatována spokojenost, „pracovní zapojení“ většiny kněží „lze hodnotit kladně“, v několika případech „jsou i nejlepšími pracovníky“ a jsou „dáváni za příklad ostatním“. Našly se však i výjimky, resp. zprávy zakrývaly skutečnost, že drtivá většina duchovních nebyla zvyklá na těžkou fyzickou práci, obtížné se na ni adaptovala a někteří sebezáchovně hledali možnost úniku, resp. usilovali o převedení na fyzicky méně náročnou práci. Tak např. na Ústecku kněží obdrželi místa převážně ve sklárnách (v Duchcově, Rudolfově Huti, Krásném Březně) a ve válcovně trub v Mostě, v kraji Praha pracovali v cihelně v Berouně a na Královéhradecku v továrně na umělé hedvábí v Terezíně, na jiných místech vykonávali nádenickou práci v lese nebo na státních statcích. Inspekční orgány SÚC v Praze toto chování v konkrétních případech mnohdy

¹⁹ Výjimečný byl případ duchovního Štefana Čižmára, který se ocitl v Berouně (kraj Praha) sám, bez rodiny, která zůstala v obci Velký Bočkov (okr. Rachov) na bývalé Podkarpatské Rusi v SSSR. Manželka s pěti dětmi zde bydlela u rodičů a působila jako učitelka. K rozdělení rodiny došlo v důsledku převzetí Podkarpatské Rusi po válce SSSR, neboť Š. Čižmár hledal možnost působení na faře na východním Slovensku a než se záležitost vyřešila, pro obyvatele Podkarpatské Rusi uplynula lhůta pro opci pro ČSR a úřady jeho manželce už neumožnily z Velkého Bočkova odejít. Jeho snaha situaci vyřešit vyznívala naprázdno. Navíc k jeho odsunu do Čech došlo v době, kdy ležel v nemocnici v Praze. NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Akce 100 – kontrola ubytování v kraji Praha, materiál SÚC v Praze z 9. ledna 1952; BABJAK, Ján: *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov*, 3. Košice 1996, s. 22n.

²⁰ Zde se nacházel jeden z tzv. soustředovacích táborů pro kněze. Srov. DUBOVSKÝ, J. M.: c. d., s. 101–124; FITZ, Michal: *Trpké roky. Spomienky gréckokatolíckeho kňaza*. Košice 1993, s. 37–39.

²¹ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Akce 100 – kontrola ubytování v kraji Hradec Králové, zpracoval SÚC v Praze, 10. ledna 1952.

²² J. Babjak v medailonu J. Krličky uvádí: „Dňa 5. decembra 1952 bol s rodinou vysťahovaný do vyhnanstva do Vrchlabí. Keď nasadli v Kysaku do vlaku, spolu s manželkou si kľakli a celí šťastní sa modlili, že ich vezú na západ a nie na východ. O. Jánovi sa vyhrážali, že ho s rodinou deportujú na Sibiľ. Preto mal takú radosť z toho, že ich odvážali opačným smerom.“ BABJAK, Ján: c. d., 5. Košice 1999, s. 61. – Datum odsunu je posunuto o jeden rok, správně má být v prosinci 1951.

interpretovaly jako nechuť pracovat. Příznačný pro tuto situaci je případ kněze Jána Krličky (1911–1994),²³ který odmítl nastoupit do chemické výroby v Terezíně s odůvodněním, že není ze zdravotních důvodů schopen vykonávat žádnou fyzickou práci. Disponoval sice lékařským posudkem, ale vedení národního podniku jej zpochybnilo a chtělo jej nechat vyšetřit na lékařské fakultě v Hradci Králové. „Ján Krlička činí dojem, že fyzicky pracovati zásadně nehodlá, hovoří o možnosti nějakého důchodu, dodává, že má nejraději zpěv a dokonce se dotazuje, zda by nemohl občas v místním římskokatolickém kostele sloužit mši.“²⁴

V tomto kontextu reprezentanty státní církevní správy pochopitelně upoutal anomální případ duchovního Viktora Skorodenského ve Slaném, který prý prohlásil, že „teprve nyní poznal, co je to pravá produktivní práce“. Inspektor SÚC k tomu poznamenal: „Toto konstatování je tím pozoruhodnější, že Skorodenský patří mezi ony bývalé uniatské duchovní, kteří celkem otevřeně projevují svůj odpor s nynější církevní politikou. Skorodenský je tvrdý, zpočátku velmi uzavřený, nekompromisní a mimořádně inteligentní. Své názory nijak netají, nechává se však důkazy přesvědčiti a pokud jde o sociální vymoženosti dnešního lidově-demokratického zřízení, snaží se dokonce prokazovati, že tato opatření nejen chápe a je schvaluje, ale je prý ochoten pro jich lepší budování a zlepšení pracovati. Uvádí, že pochází z chudé rodiny a deseti sourozenců a dodává, že celá studia si vydržoval kondicemi. Dle celkového vystupování Skorodenského dá se usuzovati, že byl mezi uniáty značně oblíben a měl značný vliv. V každém případě je to jeden z oněch přesídlených bývalých uniatských duchovních, jejichž osobám a činnosti třeba věnovati zvláštní pozornost. S prací se Skorodenský smířil, tvrdí dokonce, že se na směny těší a že by nejraději pracoval více jak osm hodin. Se soustruhem prý přímo srostl a se smíchem vzpomíná na dobu, kdy byl farářem a kdy prý dlouhou chvíli a nudou nevěděl, co dělat.“²⁵ Úředník SÚC zřejmě nepostřehl, že Skorodenského komentář měl nádech černého humoru a situaci ironizoval.

Za pozitivní fakt SÚC v Praze považoval skutečnost, že se odsunutí kněží na nových pracovištích nábožensky neprojevují. Celkem s nevolí vnímal fakt, že jsou lidmi oslovováni jako faráři, přičemž reflektoval, že v místě bydliště má toto označení pozitivní podtext, kdežto v dělnickém prostředí závodů vyjadřuje posměšek s dehonestujícím podtextem. Byl informován, že duchovní v místě svého bydliště navštěvují římskokatolické bohoslužby a jejich děti jsou přihlášeny do výuky římskokatolického náboženství. Zvláště si všímal chování dětí a jejich nezátíženosti okolnostmi chtěl využít ve prospěch integrace a připoutání rodin k novému prostředí. „Pokud jde o děti přesídlenců, zapojují se tyto do nového života v novém prostředí velmi dobře. Jsou vesměs spokojeny, líbí se jim nové a živé okolí a s novým prostředím se dobře sžívají. Rodiče však tuto skutečnost vcelku

²³ Srov. BABJAK, Ján: *c. d.*, 5, s. 60–63.

²⁴ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Akce 100 – kontrola ubytování v kraji Hradec Králové, materiál SÚC v Praze, 10. ledna 1952. – J. Krlička proto v závodě pracoval jako účetní, brzy však přešel na dopravní oddělení Závodu České hedvábi v Rudníku a odtud v roce 1954 do invalidního důchodu. Jeho strastiplný životní osud zachycuje citovaná práce J. Babjaka. Zmínka o možnosti sloužit mši vyvolala u představitelů státní správy nejen nemilé překvapení, jež našlo odezvu ve vysvětlení, že řeckokatolická církev zanikla a tím ti kněží, kteří odmítli přejít do pravoslavné církve, se nemohou nadále považovat za kněze, ale evokovala přesvědčení, že je nutno sledovat jeho chování a zabránit jeho manželce v učitelském působení na místní škole.

²⁵ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Akce 100 – kontrola ubytování v kraji Praha, zpracoval SÚC Praha, 9. ledna 1952.

nevítají a bude třeba v součinnosti se správou škol a ČSM využití kladného postoje dětí k ještě většímu zapojení se.“²⁶

Pokud se pokusíme o jistou bilanci okolností a problémů provázejících realizaci plánu „Akce 100“ v chronologickém pořadí, v první řadě je třeba konstatovat, že duchovní a jejich rodiny museli svá působišť a bydliště opustit doslova ze dne na den, ve velmi krátké lhůtě, přičemž s nimi nikdo příliš nediskutoval. Mnozí OCT ve východoslovenských krajích, kteří přijímali příkazy od SÚC – v Praze za akci odpovídal s. Havlíček a v Bratislavě Ján Kmeť s Pavolem Ochodnickým –, se akci mnoho nevěnovali, neboť dostali příkaz účastnit se organizace výkupu brambor – ten představoval pro stranické a státní orgány v krajích momentální prioritu. Proto byl J. Kmeť vyslán přímo do terénu a akci řídil z Košic. Když se situace nelepšila, SÚC v Praze mu poslal „posilu“. Reakci slovenského úřadu na toto rozhodnutí nacházíme v korespondenci obou institucí: „Bude však důležité, aby súdruh Havlíček pomáhal v prípadoch, pokiaľ ide o nesjednotených, ktorí sú ukrajinskej národnosti, prípadne v ukrajinských obciach. Nebolo by únosné, aby šiel presvedčovať osoby slovenskej národnosti o presťahovaní. Tam je dôležité, aby presťahovanie previedol Slováč, vzhľadom na možný šovinizmus nesjednotených slovenskej národnosti.“²⁷ Z různých nárážek ve zprávách obou církevních úřadů je možno odvodit závěr, že přímo nebo nepřímou u jednání s duchovními asistovaly orgány StB. Reakci věřících na odchod duchovního lze v obecném měřítku označit za sice odmítavou, ale celkem klidnou. Kněží se loučili s věřícími společnou modlitbou a požehnáním, buď v kostele, nebo v některých obcích uspořádali veřejnou akci a duchovního provázeli průvod (i s křížem a církevními prapory a zástavami) na hranice obce nebo na nádraží (např. v obci Velké Bukovce). V některých případech duchovní dostali od věřících na cestu potraviny a zásoby brambor a kapusty pro počáteční období života ve vyhnanství; vyskytl se i případ, kdy brambor bylo tolik, že dávka musela být ponechána na místě a převzalo ji JRD. Jak konstatuje jedna ze zpráv SSÚC, „z politických důvodů nebyly vůči takýmto projevům žádné překážky robené“.²⁸ Právě smýšlení a názor obyvatel v obcích s většinou obyvatel řeckokatolického vyznání se projevil až v okamžiku, kdy na faru přišel nový kněz, buď tzv. staropravoslavný nebo bývalý uniát, příp. novosvěcenec, absolvent krátkodobého kurzu organizovaného Pravoslavnou bohosloveckou fakultou v Prešově z popudu státních úřadů. Jejich přijetí bylo nepřátelské, někde došlo i k výtržnostem. Situaci komentuje opět zpráva SSÚC těmito slovy: „Vôči pravoslávne mu duchovnému sa hrubo chovajú niektorí občania, pokrikujú na neho a je obava, že by mohlo dojsť aj k násilnostiam vôči nemu.“²⁹ Duchovní ve Falkušovciach Andrej Vološin se pokusil konat bohoslužby ve své filiální obci Markušovce v okrese Michalovce, ale obyvatelé mu to znemožnili a doslova ho z obce vyhnali. Jednalo se však o extrémní případ.

Nejvíce komplikací bylo spojeno s dopravou rodin na západ státu, přes celou republiku. SÚC v Praze si byl vědom možných komplikací a vydal příslušné pokyny a opatření,³⁰ ale realizace v praxi mnohdy traskala. Zásadní problém představovala koordinace mezi přepravou rodin a bytového zařízení. Československé dráhy nepřistavovaly pohotově

²⁶ Tamtéž – Akce 100 – revize provedení v kraji Ústí nad Labem, zpracoval SÚC 29. prosince 1951.

²⁷ Tamtéž – dopis SSÚC v Bratislavě SÚC v Praze č. 293/1951-I/2.

²⁸ Tamtéž – Zpráva o provedení akce 100, b. d., zpracoval SSÚC.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž – Přesídlení bývalých uniátských duchovních, zpracoval SÚC v Praze 6. listopadu 1951.

vagony na stěhování nábytku, zařízení domácnosti a svršků, takže rodiny se na místě určení ocitly bez nutného zázemí a i několik dní čekaly na to, až dorazí vagon. Řešení se hledalo v označování zásilek jako rychlozboží, když to nepomohlo, objevil se názor, že by bylo nejlépe odcestovat až několik dní po vypravení vagonu. Oponenti namítali, že zůstat v holobytu s několika dětmi, příp. u příbuzných nebo známých, není nejšťastnějším řešením. „Nesjednotený, ktorý až do tohoto momentu nebol nebezpečný, pretože sa potichu sbalil, stáva sa nebezpečným, lebo je na obtiaž a milosrdenstvo bývalých svojich veriacich. V Košiciach, alebo v Prešove ubytovanie v hoteli nie je možné. Ešte horšie je to v hoteloch okresných miest, kde ubytovanie nesjednotených znamená politické nebezpečie.“³¹

Další problém souvisel s dopravou uvedeného materiálu z nádraží do místa bydliště, v některých případech byli duchovní umístěni na odlehlých státních statcích. Někdy železnice odmítaly přepravu proto, že za tuto službu neobdržely od SSÚC včas platbu a KCT nebo OCT neměli u sebe potřebnou finanční částku, aby záležitost vyřešili. V nejednom případě se opožďovala hlášení o odjezdu rodiny ze Slovenska do jednotlivých lokalit, takže ta sice přijela na nádraží, ale nikdo ji nečekal, příslušný OCT o ní nevěděl. Pak se zjistilo, že není připraveno ubytování, příp. že je nevyhovující (pětičlennou rodinu chtěli umístit v bytě pro dvoučlennou, což duchovní odmítli; byt byl bez oken a kamen; silně podmačená stavba). Řešení se našlo v ubytování v hotelu, ale následně se musely najít prostředky na úhradu. „Výdavky s týmto spojené, sú rentabilné vzhľadom na politické škody, ktoré by sme spôsobili tým, že by presťahovalec ostál bez prostriedkov na území východného Slovenska.“³² Při bytové nouzi počátku 50. let nebylo vždy snadné najít vhodné náhradní ubytování. Duchovní Pavol Tripák údajně prohlásil: „I keď ma zabijete, na toto miesto sa nepresťahujem!“³³ Z celkové situace byli frustrováni i někteří odpovědní pracovníci státního aparátu. Např. krajský církevní tajemník (KCT) v Ostravě rozhodl, že rodina i s celým majetkem se vrátí zpět na Slovensko, protože přidělený byt je nevyhovující a nelze najít nový. Vše se vyřešilo až zásahem z Prahy a SÚC postup úředníka hodnotil jako politicky neuvážený a vážně ohrožující a narušující celou akci.³⁴ Přitom SÚC v Praze prohlašoval, že příchozího v novém místě je třeba přijmout dobře, neboť to ovlivní jeho nástup do práce a pracovní morálku. SSÚC v Bratislavě zase upozorňoval, že „rodiny nesjednotených sú vyslovene biedne vo väčšine prípadov a nemajú mnohokrát ani koruny na cestu“.³⁵ Proto jim ze státního rozpočtu zajistil nejen úhradu všech nákladů spojených se stěhováním, ale také sociální peněžní výpomoc.

SÚC v Praze připisoval velkou část problémů souvisejících s nesplněním úkolu zajistit pro rodiny „slušné a lidské ubytování“ na účet SSÚC v Bratislavě, neboť nedodal všechny podrobnosti o rodinách přesídlených. Aby nedošlo k opakování „některých závad“ také ve sféře pracovního zařazení duchovních a při celkové integraci rodin do nového prostředí, hned 1. ledna 1952 vydal tajný oběžník pro OCT s pokyny, jak se vůči odsunutým kněžím a jejich rodinám chovat a co podnikat, aby se vše dostalo do normálu. Jejich tenorem byla totální kontrola chování kněží a jejich rodin na pracovišti, dětí ve škole, i v soukromém životě, přičemž „závady a poznatky“ se měly hlásit OCT a v případě styků s rodinami

³¹ Tamtéž – dopis SSÚC v Bratislavě SÚC v Praze, č. 293/1951-I/2.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž – Zpráva o provedení akce 100, b. d., zpracoval SSÚC.

³⁴ Tamtéž – Akce 100 – postup KCT a OCT, vypracoval SÚC v Praze 20. prosince 1951.

³⁵ Tamtéž – dopis SSÚC v Bratislavě SÚC v Praze, č. 293/1951-I/2.

„známými svým reakčním zaměřením“ orgánům StB.³⁶ Za nejzávažnější lze považovat příkaz k přerušení styků těchto rodin se Slovenskem. Tento zákaz SÚC formuloval jednoznačně: „Naznačte jim, že jejich případné návraty na východní Slovensko by orgánové StB mohli považovat za cesty související s nekalými záměry a že proto bude ve vlastním zájmu přesídlenců samých, když od těchto cest upustí.“³⁷ Instrukce se týkala nejen návštěv v místech bývalého kněžského působení, ale směřovala i k minimalizaci styků s příbuznými a známými a praxe šla tak daleko, že OCT dělali obstrukce i při povolení návštěvy u starých a nemocných rodičů nebo sourozenců. Za nežádoucí byla považována i korespondence nebo pobyty na Slovensku v rámci dovolené. Úředníci vylučovali dokonce i jen úvahy o tom, že někdy v budoucnu se rodiny vrátí zpět na Slovensko. Přitom navenek chtěli vypadat seriózně: „Všechna naznačená opatření jest však prováděti takovým způsobem, aby se v okolí přesídlenců nevyvolávalo zbytečné nebo nežádoucí ovzduší podezírání a nedůvěry, které by snad mohlo mařiti případnou dobrou vůli u některých bývalých duchovních a řádné začlenění se do nového prostředí.“³⁸ Interní pokyny OCT však hovoří jasnou řečí: někteří z odsunutých se domnívají, že jsou faráři a myslí si, že jsou něco jiného než jiní lidé. „Jsou to dělníci, zaměstnanci apod. Na titul faráře ztratili právo tím, že církve, které sloužili, zanikla a že službu v církvi pravoslavné oni sami odmítli. Jejich nové povolání je stav trvalý, s nímž se musí smířit. Zařídí-li se dle toho, budou mít pokoj a nikdo si jich všimnout nebude.“³⁹ I v tomto případě bylo opakováno zdůvodnění, že se tak děje v zájmu uklidnění poměrů na východním Slovensku nejen s ohledem na odvádění pozornosti od pracovního úsilí, ale také z důvodů politických a bezpečnostních, neboť toto teritorium sousedí s územím SSSR. „Menovaní boli odsunutí jako nepriatelia terajšieho štátného zriadenia.“⁴⁰

Cílem komunistické moci bylo „očistit“ východní Slovensko bez výjimky od všech duchovních řeckokatolické církve, kteří tento akt sociálního inženýrství tehdejší doby odmítli akceptovat. Proto po provedení „Akce 100“ musela dořešit osudy zhruba 60 kněží nezařazených do odsunu.⁴¹ Jednalo se o osoby staré a nemocné, vězněné a zadržované bezpečností, dále bývalé duchovní, kteří své povolání opustili a našli si jinou práci, převážně manuální na východním Slovensku, a konečně o asi 21 nezvěstných, o nichž se soudilo, že se buď skrývají, nebo emigrovali za hranice. SSÚC počátkem roku 1952 navrhl, aby všem těmto kategoriím duchovních bylo do budoucna zamezeno žít na východě státu – staří a nemocní se měli přestěhovat k dětem a příbuzným do jiných částí Slovenska a kněží po propuštění z internace měli směřovat do českého pohraničí. Bezpečnostní složky obdržely úkol zintenzívnit pátrání po nezvěstných duchovních a v případě dopadení měli projít náročnou prověrkou činnosti za poslední období s cílem zjistit, nakolik destabilizovali poměry a narušovali konsolidaci situace v náboženské oblasti.⁴² Detailní informace o realizaci tohoto záměru zatím nemáme k dispozici, jisté však je, že ke zmíněným přesu-

³⁶ Tamtéž – Přesídlení bývalých uniatských duchovních, pokyny SÚC v Praze z 1. ledna 1952.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Tamtéž – dopis KS ŠtB Prešov SSÚC v Bratislavě, čj. A-1002/2032-1952 z 4. září 1952.

⁴¹ Státní orgány disponovaly k 31. červenci 1951 jmenným seznamem 197 „nesjednocených“ duchovních, kteří byli roztrženi do několika kategorií podle svého chování, resp. poměru k pravoslaví.

⁴² NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Zpráva o provedení akce 100, b. d., zpracoval SSÚC.

nům rovněž došlo, přičemž kněží-penzisté, pokud navíc odmítli přestup do pravoslavné církve, měli krácený důchod. Příznačný je také enormní tlak na manželky duchovních odsunutých do českých zemí, které zůstaly z různých důvodů na východním Slovensku, aby následovaly své muže a rodiny se spojily. Na východní Slovensko se nesměli vracet ani bývalí bohoslovci, kteří byli po zrušení církve povoláni k výkonu základní vojenské služby, ani bývalí řeholníci.

Vystěhování duchovenstva zrušené řeckokatolické církve z krajů Prešov a Košice nemohlo pochopitelně rozbourané náboženské poměry na východním Slovensku uklidnit. Inscenátorům všech těchto násilností nedocházelo, že nezakázali existenci jakéhosi zájmového spolku, disponujícího poměrně velkou členskou základnou, ale církevního společenství, a že nabídka přesunu do jiné konfese byla pro drtivou většinu věřících neakceptovatelným řešením situace. Proto s velkou nelibostí reflektovali aktivizaci římskokatolické církve v tomto prostoru a vyčítali jí jak morální a materiální podporu pronásledovaných bratrů, tak skutečnost, že věřící zrušené církve navštěvovali její bohoslužby a obraceli se na římskokatolické kněze při pohřbech, křtech a svatbách. Vyvíjeli velký tlak na košického biskupa Jozefa Čárskeho (1886–1962),⁴³ aby přijal opatření zamezující konání společných bohoslužeb pro věřící obou vyznání, neboť se prý jedná o pokus strhnout řeckokatolíky a orientovat je na Vatikán. Státní orgány hledaly cesty ke snížení aktivity a horlivosti některých římskokatolických kněží (např. jejich překládání na jiné místo), přičemž jejich počínání hodnotily jako poškozování pravoslavné církve; činy v tomto směru začaly interpretovat jako trestnou činnost.⁴⁴ Současně státní církevní správa vyslovovala krajní nespokojenost s chováním pravoslavné církve na Slovensku. Měla představu, že na uvolněná místa po kněžích řeckokatolické církve nastoupí pravoslavní duchovní a vše se rychle dostane do normálních kolejí. Když se tak nestalo a obsazování far probíhalo pomalu, s komplikacemi, příp. i různými extempore, a poměrně velké množství systemizovaných míst zůstávalo neobsazených,⁴⁵ za hlavního viníka byla označena pravoslavná církev, neboť prý postrádá dostatek akčnosti a aktivního přístupu. Přitom očividný vliv na změnu poměrů neměly ani vyšší dotace pro církve ze státního rozpočtu ve srovnání s jinými církvemi.⁴⁶ Posoudit, nakolik bylo toto hodnocení pravoslavné církve objektivní, by si vyžadovalo samostatnou studii a není předmětem našich úvah. V každém případě je však zcela průkazné, že pravoslavná církev nebyla na roli nástupnické organizace řeckokatolické církve připravena a nezvládla by ji, ani kdyby se jednalo o nenásilné spojení. Při řešení konkrétních denních úkolů se projevovala dosud malá stabilita nedávno ustavených struktur obou eparchií, které hledaly vhodné kádry (jak na místa biskupů, tak generálních vikářů) schopné církve na východním Slovensku skutečně řídit. Noví lidé teprve hledali cestu sami k sobě, proto jsme svědky osobních sporů, napětí, fluktuace lidí. Scházely zkušenosti s řízením relativně početné a zejména heterogenní masy duchovních.

⁴³ PAŠTEKA, Július a kol.: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000, s. 200–201; *Slovenský biografický slovník*, 1. Martin 1986, s. 407.

⁴⁴ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Zpráva o pravoslávnej cirkvi na Slovensku, b. d., zpracoval SSÚC.

⁴⁵ Podle statistik SÚC chybělo pravoslavné církvi v roce 1952 79 kněží, ona sama hovořila o potřebě více než stovky duchovních.

⁴⁶ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Zpráva o pravoslávnej cirkvi na Slovensku, b. d., zpracoval SSÚC.

Projevovalo se napětí mezi tzv. staropravoslavnými, bývalými uniáty a novosvěcenci, kteří do církve vnášeli své představy, zvyky a přání. Do pravoslavné církve přešla řada kněží z řeckokatolické církve z pragmatických důvodů, proto neprojevovala o pastorační činnost zájem, byli pasivní, nezajímali se o konání bohoslužeb ve filiálních farních obcích a chtěli pouze přežít. V případě, že někteří po prvních zkušenostech na úřad rezignovali, ocitali se v dělnických profesích a v českých zemích; odchod do důchodu znamenal přiznání dávky na úrovni tzv. staropenzistů. Sázka na výchovu nových pravoslavných duchovních, kteří měli pokud možno rychle bývalé uniáty nahradit, představovala běh na delší trať, avšak aktuálně byla suplována organizací krátkodobých (čtyř až šestiměsíčních) bohosloveckých kurzů, po nichž kněz přicházel do praxe, většinou na venkovskou faru s několika dalšími připojenými obcemi. Noví kněží byli většinou poznamenáni nedostatečným vzděláním, ocitali se osamocení a v izolaci, bez pomoci, mnozí měli problémy i ve sféře znalosti liturgie, objevili se také lidé, kteří neměli pro kněžské působení předpoklady, morální nebo organizační, nebo v něm viděli zdroj pohodlné obživy; těch se pravoslavná církev velmi rychle zbavovala. Ke stmelení církve nepřispěly ani rozdílné názory na charakter liturgie, kdy spolu zápasili staropravoslavní prosazující ortodoxní obřady s bývalými uniáty, kteří ve shodě s instrukcemi pražského církevního ústředí odmítali dělat v této sféře změny a udržovali obřady zrušené řeckokatolické církve.

Pokud na závěr provedeme bilanci „Akce 100“, musíme konstatovat, že z pohledu státní církevní správy její cíle nebyly naplněny. Tento čin sice mohl přispět k momentálnímu snížení napětí v regionu, ale v dlouhodobější perspektivě potvrdil, že je neproduktivní. Ukázalo se, že jádro odsunutých tvořili kněží, pro něž služba Bohu, své církvi a věřícím nebyla zaměstnáním, ale opravdovým životním posláním. Hned od konce roku 1952 registrujeme první sporadické pokusy těchto duchovních o opětovný trvalý návrat na východní Slovensko. Výsledky historického zkoumání prokazují, že řada z nich udržovala stále kontakty nejen mezi sebou navzájem, ale také s věřícími ve svých bývalých působistích. Tajně tam jezdila, konala bohoslužby a udělovala svátosti. Tento trend akceleroval na přelomu let 1953 a 1954 a vyvolal mezi úředníky státní správy velké znepokojení, neboť návštěvy hodnotili jako „těžké narušování konsolidačního procesu pravoslavné církve na Slovensku“⁴⁷ a jev z církevně-politického hlediska naprosto nežádoucí. SÚC v Praze vydal okamžitě pokyny pro OCT a KCT, v nichž nařizoval získat v místě bydliště „politicky vyspělou osobu“, která bude „chování uniátů nenápadně sledovat“ a pokud zjistí opakované cesty na Slovensko, musí tuto skutečnost nahlásit orgánům StB. Jako vhodné opatření považovali „zaměřit se i na korespondenci, došlé peněžní částky a balíky“. Kromě toho situaci projednal s orgány prokuratury ve snaze nalézt východisko prostřednictvím soudního zákazu pobytu na Slovensku, resp. přikázat odsunutým kněžím a jejich rodinám trvalý pobyt na určeném místě. Když tento pokus ztroskotal, OCT si předvolávali kněze k pohovoru a ti museli podepsat závazek, že na Slovensko nebudou dojíždět. Počátkem roku 1954 se tento problém ocitl také na půdě ÚV KSČ a ÚV KSS a vyústil v další sérii represivních opatření, jež očividně směřovala k pacifikaci všech, kteří by mohli nějak „ohrozit“ první poválečné volby do národních výborů připravované na polovinu května téhož roku. Situace se změnila vlastně až po XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu v únoru 1956. Na schůzi kolegia předsedy SÚC v Praze v polovině května, hodnotícího dosavadní

⁴⁷ Tamtéž – oběžník SÚC v Praze KNV v českých zemích ze 17. prosince 1952.

státní církevní politiku, bylo mj. konstatováno, že bude nutno v nejbližší době vyřešit také „postavení bývalých uniatských farářů, kteří pracují v Čechách. Ti, kteří se dále považují za kněze, budou přijati do duchovní správy římskokatolické církve, dají-li k tomu souhlas příslušná církevní místa. Na východním Slovensku nutno povolit bývalým uniátům, aby přijímali svátosti od římskokatolických farářů, zejména svatby, pohřby a křty, a ponechat pravoslavnou církev, aby pracovala samostatně.“⁴⁸ Tyto záměry nebyly sice v plné míře uvedeny do života, avšak je zřejmé, že signalizovaly určité politické uvolnění a ve svých důsledcích vytvořily předpoklady pro postupný návrat kněží odsunutých do českých zemí zpět na Slovensko.

PŘÍLOHA

Seznam odsunutých duchovních řeckokatolické církve z východního Slovenska do českých zemí v období od 6. listopadu do 7. prosince 1951:

Presídlení boli títo duchovní s rodinami:

1. Bujňak Juraj, z Davidova, z fary, do Děčína, bol v Podolínci
2. Fircák Ján, z Podolíncu, rodina z Pustého Čemerného, kde bola na fare u sestry, do Krásného Března
3. Zuber Ján, z fary v Hostoviciach, okr. Snina, do Bíliny
4. Marták Pavol, z Podolíncu, rodina z fary v Bokši, do Duchcova
5. Fitz Michal, z Podolíncu, rodina z Čečehova, do Litoměřic
6. Hricov Mikuláš, z Prešova, mimo fary, do Litoměřic
7. Dohovič Eugen, z Podolíncu, rodina z fary Velké Slemence (len dcéra), do Děčína
8. Kerestényi Mikuláš, z Podolíncu, rozvedený, z Humenného do Turnova
9. Dr. Murín Ján, z Podolíncu, rodina z Topoľan, mimo fary, do Turnova
10. Michalovič Ján, z Podolíncu, rodina z Topoľan, mimo fary, do Turnova
11. Ďurišin Michal ml., z fary v Čičave, okr. Vranov, do Doks
12. Miroššay Alexej st., z Podolíncu, rodina z fary Trhovište, do Frýdlandtu v Čechách
13. Gladiš Mikuláš, z Podolíncu, rodina z Prešova, mimo fary, do Liberce
14. Čabiňák Alexander, z Prešova, mimo fary, do Doks
15. Zima Andrej, z Podolíncu, rodina z Prešova, mimo fary, do Frýdlandtu v Čechách
16. Karcub Andrej, z Podolíncu, rodina z Hlivišta, z fary, do Doks
17. Knežo Jozef, z Podolíncu, rodina z Ináčoviec, mimo fary, do Nového Boru
18. Rojkovič Michal, z Podolíncu, rodina z Torysiek, mimo fary, do Vrchlabí
19. Kopčay Gabriel, z Podolíncu, rodina z Čečehova, mimo fary, do Vrchlabí
20. Jesenský Imrich, z fary v Brusnici, okr. Stropkov, do Vrchlabí
21. Molčan Vojtech, z Podolíncu, rodina z Seľnej Bane, mimo fary, do Mnichova Hradiště
22. Krlička Ján, z Podolíncu, rodina z Prešova, mimo fary, do Vrchlabí.
23. Haluška František, z Podolíncu, rozvedený z Prešova, do Dvora Králové
24. Kapišinský Mikuláš, z Podolíncu, rodina z Prešova, mimo fary, do Hradce Králové
25. Šeregy Josef, z fary v Pustom Čemernom, do Pelhřimova
26. Želinský Jozef, z fary v Rudľove, okr. Vranov, do Žďáru

⁴⁸ NA Praha, fond SÚVC 1953–1956, zasedání kolegia, kart. 22 – Závěry XX. sjezdu KSSS a posledního zasedání ÚV KSČ pro naši církevní politiku, materiál SÚVC, pro 13. schůzi kolegia konanou 14. května 1956.

27. Onderšin Michal, z Prešova, mimo fary, do Vyškova
28. Veliký Michal, z fary v Petkovciach, do Moravského Krumlova
29. Hric Ján, z Michaloviec, mimo fary, do Vyškova
30. Rokycský Dionýz, z fary vo Veľkých Bukovciach, do Svitav
31. Kašpar Mikuláš, z Podolínca, rodina z Gíraltaviac, mimo fary, do Velké Bíteše
32. Prokypčák Vasil, z Podolínca, rodina z Borova, mimo fary, do Znojma
33. Mihalič Aurel, z Vyšnej Radvane, mimo fary, do Litoměřic
34. Sabo Jozef, z fary v Poši, okr. Vranov, do Znojna
35. Kellö Jozef, z fary v B. Jarovciach, do Bruntálu
36. Fazekáš Ján, z Podolínca, rodina z fary v Banském, do Prostějova
37. Haluška Štefan, z Podolínca, rodina zo Solivaru, mimo fary, do Jeseníku
38. Dudínsky Ján, z Littamanovej, mimo fary, do Bruntálu
39. Dr. Russnák Pavol, z Humenného, mimo fary, do Starého Mostu
40. Dr. Russnák Mikuláš, z Prešova, mimo fary, do Krnova
41. Kompér Povol, z Podolínca, vdovec, do Frenštátu
42. Schudich Alexander, z Podolínca, rodina z Plavnice, mimo fary, do Vítkova
43. Tink Dezider, z Vole, okr. Michalovce, z fary, do Karviné
44. Seman Ján, z fary v Rakovci n.O., do Karviné
45. Pripoutan Peter, z Chmelovej, mimo fary, do Frýdku
46. Tink Anton, z Podolínca, rodina z fary v Rakovci n.O., do Karviné
47. Hičo Ján, z fary v Markovciach, do Karviné
48. Hromjak Vladimír, z Podolínca, rodina z Prešova, mimo fary, do Bratislavy, Koliba, Belova 62
49. Valko Ján, z fary v Krajnej Bystrej, do Sv. Križa n. Hr.
50. Grešš Andrej, z Podolínca, slobodný, IK Želiv
51. Podhajecký Mirón, slobodný, z Podolínca, IK Osek (profesor)
52. Takáč Mikuláš, z Prešova, mimo fary, do Tepličiek, okr. Hlohovec
53. Szerdy Michal, z Vel. Kamenca, mimo fary, do Berouna
54. Skorodenský Viktor, z Košíc, mimo fary, do Slaného
55. Jurko Ján, z Vojčíc, mimo fary, do Chomutova
56. Nižník Juraj, z Košíc, mimo fary, do Mostu
57. Suchý Ladislav, z Košíc, mimo fary, do Ústí n. L.
58. Čisárik Mikuláš, z Podolínca, rodina zo Stráň p. Tat., do Teplic
59. Baláž Eliáš, z Levoče, mimo fary, do Duchcova
60. Leukanič Augustín, z Košíc, mimo fary, do Duchcova
61. Čisárik Ján, zo Stráže pod Tatrami, mimo fary, do Teplic
62. Dandár Jozef z Podolínca, svobodný, do Brňan
63. Tkáč Ján, z Lestoviec, z fary, do Trnovan
64. Zorvon Emil, z Podolínca, rodina zo Švedlára, mimo fary, do Duchcova
65. Kaňuščák Pavol, z Krásnej n. H., mimo fary, do Bíliny
66. Demko Bartoloměj, z Podolínca, rodina z Košíc, mimo fary, do Chomutova
67. Gulovich Edmund, z Podolínca, rodina z Rakús, mimo fary, do Frýdlantu
68. Miroššay Alexej ml., z Podolínca, rodina zo Spišskej Novej Vsi, mimo fary, do Frýdlantu
69. Petrašovič Jozef, z Podolínca, rodina z Košíc, mimo fary, do Turnova
70. Župan Július, z Gelnice, mimo fary, do Frýdlantu
71. Mihalovič Anton, z Podolínca, rodina z Košíc, mimo fary, do Doks
72. Podhajecký Juraj, z Košického Klečenova, z fary, do Jablonce n. N.
73. Čarný Michal, z Nižného Žipova, mimo fary, do Mnichova Hradiště
74. Demjanovič Viktor, z Nižného Žipova, mimo fary, do Mnichova Hradiště
75. Nevický Vasil, zo Sečoviec, mimo fary, do Vrchlabí

76. Naď Vincent, z Král. Chlumca, mimo fary, do Náchoda
77. Molčányi Štefan, z Budimíra, mimo fary, do Přelouče
78. Székely Metod, z Podolínca, rodina z VeI. Ruskova, do Vysokého Mýta
79. Kravčík Ján, z Podolínca, rodina z Novosadu, mimo fary, do Chrudimi
80. Hulva Vojtech, z Jastrabia, mimo fary, do Žďaru nad Sázavou
81. Janočko Andrej, z Podolínca, rodina z Košíc, mimo fary, do Jihlavy
82. Skoviera Ján, z Košíc, mimo fary, do Havlíčkova Brodu
83. Turiňák Konštantín, z Mlynice, mimo fary, do Rýmařova
84. Zima Štefan, z Podolínca, rodina z Košíc, mimo fary, do Prostějova
85. Tirpák Pavol, zo Zbehňova, mimo fary, do Olomouce
86. Juhás Edmund, zo Zemplínskeho Hradišťa, z fary, do Jeseníku
87. Berč Andrej, z Levoče, mimo fary, do Jeseníku
88. Nevický Ladislav, z Podolínca, rodina zo Sečoviec, mimo fary, do Nového Jičína
89. Nemčík Ján, z Podolínca, rodina z Cabova, mimo fary, do Krnova
90. Borovský Jozef, z Velkého Ruskova, mimo fary, do Bílovce
91. Mašlej Michal, z Levoče, mimo fary, do Bruntálu
92. Šutaj Michal, z Michaloviec, mimo fary, do Hořic v Č.

Ďalej sú v českých krajoch na prácach pridelení:

93. Bobák Juraj, ktorý pôsobil v Prešove jako profesor, je v Tachove u Československých štátnych lesov
94. Bobák Mikuláš, ktorý pôsobil v Prešove jako profesor, je v Hanušovicích u Československých štátnych lesov
95. Hučko Ladislav, ktorý pôsobil tiež jako profesor v Prešove, je v Domoušicích u Československých štátnych lesov.

Pozn.: Názvy lokalit v českých zemích jsou uváděny v českém jazyce. Materiál není edicí, ale výtahem z širší zprávy, přičemž zachovává její rysy.

(NA Praha, fond SÚC 1949–1956, dodatky, kart. 200 – Zpráva o provedení akcie 100, SSÚC Bratislava, b. d.).

SUMMARY

“OPERATION 100”. A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN CZECHOSLOVAKIA AFTER WWII.

The study concentrates on the analysis of the “Operation 100”, which was drafted by the communist Czech and Slovak state and party authorities in 1951 in the connection to the attempts for consolidation of the situation in Eastern Slovakia after dissolving the Greek Catholic Church. It was believed by the organisers that after the liquidation of the Greek Catholic Church (1950), the fusion of two Churches would be made very quickly and the believers would be transferred to the successor Orthodox Church. The reality of the years 1950–1951 was, however, different and they needed to prevent a scandal. One of the solutions was a forced resettlement of all the priests (without reference to their age, health condition, or civil profession), who rejected to convert to the Orthodox Church. The “State Church office” in Prague in cooperation with their colleagues in the Bratislava branch drafted in mid-1951 a plan called “Operation 100”, on the basis of which the priests

were supposed to be moved to the Czech lands, especially the border areas, with their families (originally about 100 priests). The aim was to incorporate them in the Czech society as workers. The plan was implemented in 1951–1952. The study analyses the conditions, course of events and the aftermath of the resettlement and hints at the circumstances of the 1956 revision of the persecution.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ZPŮSOB POHŘBÍVÁNÍ JAKO PRAMEN POZNÁNÍ MINULOSTI

Josef Unger

Pohřební ritus a způsob zacházení s mrtvými lidskými těly je jedním z problémů, na jehož řešení se může v prospěšném integrálním sepětí podílet fyzická a sociokulturní antropologie, historie, archeologie a další disciplíny. Na zbytky lidských těl můžeme pohlížet jako na nositele důležitých informací o fyzické podobě a zdravotním stavu minulých populací. Na druhé straně má mrtvola člověka i symbolický význam a je nositelem idejí, které ovlivňovaly způsob zacházení s nimi.

Zrození a umírání jsou dvě stránky života vycházející z biologické danosti rozmanitě kulturně a společensky měněné v průběhu dějin. Přestože i zvířata mají určité předtuchy smrti, tak člověk je jediný tvor, který si tuto skutečnost uvědomuje. Pro lepší pochopení je dobré oddělit pojem smrti od smrtelnosti, ostatně „Všichni lidé jsou smrtelní – protože nakolik vědí o smrti, která je čeká“.¹

Vědomí smrti je spojeno s lidskou individualizací; člověk si uvědomuje svoje „já“, začíná mít problém se smrtí a musí se s ní vyrovnat. Vyplývá z toho, že čím je člověk či společnost individualizovanější, tím větší mají problém se smrtí, s níž se vyrovnávají různým způsobem, ať se již jedná o kultovní praktiky, mystéria či filozofické konstrukce. Do jisté míry lze říci, že celá lidská kultura se rodí z vědomí smrti a smrtelnosti. „Smrt, lépe řečeno vědomí naší smrtelnosti, je prvořadým generátorem kultury.“²

Narození a smrt nejsou jen individuální záležitost jedince, protože člověk je začleněn do určité komunity. Obřady a zvyky týkající se těchto v životě nejpodstatnějších záležitostí mají výrazný společenský charakter. Vedle magických a religiózních prvků jsou v nich zakotveny prvky sociálněprávní vyjadřující začlenění jednotlivce do rodiny a společnosti. „Záleží na každé kultuře, víře a době, jaký posmrtný život lidé mrtvým přisoudí, jak popíší místa, kde pobývají, a podle toho si představí očekávaný či obávaný osud po smrti pro sebe samotné. Z tohoto důvodu je představa smrti a osudu mrtvých na onom světě nezbytnou součástí každého náboženství“.³

Celá řada studií prokázala, že na středověkém Západě způsob zacházení s mrtvými tvořil nezbytnou nutnost pro existenci celé společnosti. Smrt jako traumatizující a definitivní ukončení existence odporuje pudu sebezáchovy a touze po životě. Instinktivní odmítání smrti vyústilo v jakési tabu, jehož příčinou je kromě jiného i méně zkušeností se smrtí v naší kultuře, přitom odmítání jakékoliv zmínky o smrti podvědomě člověka tíží. V posledních desetiletích však lidé i v naší civilizaci začali přistupovat k smrti „realisticky“. Probíhají diskuze o důstojné smrti a součástí tohoto proudu je tanatologie i antropologie smrti, k níž patří studium pohřebního ritu.

V počátcích je vznik oboru nazvaného Janem Assmannem kulturologická thanatologie studující „...teoretické základy a srovnávací perspektivy způsobů, kterými se jednotlivé

¹ MACHO, Thomas: *Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě*. In: Assmann, Jan (ed.): *Svět jako fenomén kulturní teorie*. Praha 2003, s. 73.

² Tamtéž, s. 13.

³ SCHMITT, Jean-Claude: *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*. Praha 2002, s. 14.

kultury vyrovnávají se smrtí... Na prvním stupni bychom se měli zaměřit na dějiny smrti specifické pro danou kulturu, na obrazy smrti a zádušní kult, představy o posmrtném životě a pojmy vztahující se k nesmrtelnosti, na způsoby umírání, rituály truchlení a náhrobky, zkrátka na všechno, co v rámci jedné určité kultury v užším smyslu souvisí se smrtí, umíráním a nesmrtelností. Druhým krokem by bylo prozkoumat, zda a v jakém smyslu tento komplex představuje střed, na jehož základě lze popsat celou kulturu v jejích specifických profilech i v aspektech, jež na první pohled s tématem smrti nesouvisí vůbec, nebo jen málo“.⁴

Pohřební ritus byl také vždy v popředí zájmu archeologů a antropologů vzhledem k tomu, že nálezy lidských pozůstatků a ostatků tvoří velkou část archeologické a antropologické pramenné základny. Problémem je, co lze z těchto nálezů vyčíst a jak je interpretovat. V sedmdesátých letech 20. století byla formulována hypotéza o možnosti rekonstrukce sociální struktury společnosti na základě hrobových nálezů – se závěrem, že čím složitější je organizace společnosti, tím složitější je i pohřební ritus. V duchu této teorie bylo také konstatováno, že čím vyšší je společenské postavení zemřelého, tím více energie vloží pozůstalí do pohřebního ritu. Ne všechny aktivity související s pohřebním ritem však zanechají po sobě v archeologických situacích stopy. Rovněž tak odlišný pohřební ritus na jednom pohřebišti může být odrazem chronologickým, nikoli sociálním. Postprocesuální archeologie vychází z předpokladu, že materiální kultura není přímým odrazem lidské činnosti, protože mezi lidi a artefakty vstupují myšlenky, víra a různé symbolické významy. Při interpretaci archeologicky zkoumaných hrobů má význam zaměřit se na stáří a pohlaví zemřelého, jeho sociální pozici a původ, příčiny smrti a místo, kde zemřel. Smysl má věnovat pozornost i otázkám módnosti.

Ukazuje se tedy, že přímočará interpretace archeologických situací ve smyslu „hroby zrcadlo života“ může být zavádějící, protože dnešní chápání života i smrti silně ovlivňuje naše představy o pohřebním ritu v minulosti. Na druhé straně však jsou hroby neocenitelným a často i jediným pramenem poznání minulosti. Při zachování kritického přístupu lze ze způsobu pohřbívání vyčíst informace jak o sociálním rozvrstvení společnosti, tak i informace o etnitě. Předpokladem interpretace archeologicky zkoumaných situací je však důkladná dokumentace, na níž by měl spolupracovat anatom. Je dobré si uvědomit, že archeologické doklady týkající se pohřebního ritu v prvé řadě mohou informovat o idejích a představách společnosti, ale kosterní pozůstatky mohou poskytnout poznatky o konkrétním životě pohřbeného.

K rituálu smrti patří vše, co se děje od okamžiku smrti až po konečné uložení pozůstatků zemřelého na vyhlédnutém, případně i připraveném místě a péče o toto místo. Patří k tomu zpravidla uložení, umytí, oblečení, smutek pozůstalých, tanec, hudba, zpěv, gestikulace, mimika, zvláštní oděv, vystavení zemřelého, přenesení na připravené místo, uložení na hranici, zapálení hranice, pohřbení spálených pozůstatků nebo nespáleného těla, péče o pohřebiště a rituální (někdy se opakující) hostina.

Při pohřebním obřadu hrají roli tři faktory. Jednak jsou to náboženské představy provázající průběh pohřbu, dále představy o tom, kde se zemřelý po smrti nachází (zde jsou zahrnuty ohledy na zemřelého a jeho přání) a konečně i místo zemřelého v rodině nebo společnosti, protože pohřeb je často demonstrací bohatství a společenského postavení

⁴ ASSMANN, Jan: *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha 2003, s. 13.

pozůstalých, případně jen projevem konkurence mezi osobami, rodinami, rody nebo družinami v době, kdy bojovaly o postavení v hierarchii společnosti. Zvláště pohanské náboženské představy jsou jen s obtížemi rekonstruovatelné na základě zpráv autorů, kteří je chápali jen částečně a nadto prizmatem vlastní kultury. Pohřební rituál nemusel tedy vždy prezentovat skutečnost, ale mohl odrážet ideál nebo i očekávání. Pohřební zvyky jsou tedy jakýmsi filtrem, bez jehož znalosti není výsledek (to je pohřeb) zcela interpretovatelný. Neměli bychom též zapomínat na psychologický faktor umožňující pozůstalým, aby se vyrovnali se ztrátou blízké osoby.

Srovnávací kulturně-antropologický výzkum ukázal, že ve všech dobách a kulturách panuje ambivalentní vztah ke smrti: na jedné straně snaha o spojení se zemřelými, na druhé straně strach a obrana před nimi. Dále jde o to poznat, co pohřeb znamenal pro pozůstalé, co jim chtěli vyjádřit nebo demonstrovat, tedy jaký byl jeho symbolický význam potvrzující společenský status nejen zemřelého, ale především sociální vrstvy, k níž patřil. Projevil se i v dobách „vymknutých z kloubů“, kdy deklasované živly vybíjely nenávist právě na hrobech příslušníků vyšších společenských vrstev. K tomu např. došlo při vzplanutí husitské revoluce, kdy byly vypleněny královské hroby na Zbraslavi.⁵

Při zkoumání pohřebního ritu jde tedy v konečném horizontu nikoli jen o poznání ostatků a trosk výbavy hrobů, ale zejména o poznání života lidí. Zároveň je však třeba dodat: abychom alespoň částečně poznali z pohřebního ritu život, je třeba ostatky i trosky výbavy důkladně znát, protože jen tak mohou být interpretace postaveny na pevné pramenné základně.

Při archeologickém výzkumu hrobu lze zkoumat typ hrobu a způsob jeho budování, polohu pohřebiště či hřbitova, zbytky skeletu, výbavu a jiné objekty v hrobu. Ve skutečnosti však všechny pozůstatky po lidské činnosti včetně konstrukce hrobu a výbavy jsou dokladem záměrné aktivity pozůstalých a z toho hlediska jsou posuzovány. Při interpretaci se řeší způsob pohřbívání v dané společnosti, antropologická charakteristika (věk, vnější podoba, pohlaví, nemoci), demografie společnosti, hospodářství a charakter společnosti.

Základními formami pohřebního ritu jsou ritus kostrový (což je termín nepřesný, neboť ve většině případů se jednalo o pohřeb těla) a ritus žárový (kremace). Pozůstatky člověka mohou být uloženy vcelku i částečně – a to do země, do vody, do vzduchu, do močálu, také do těl živých zvířat nebo lidí. Do země mohou být uloženy prostě, v komoře, rakvi, sarkofágu, hrobce nebo v popelnici (urně). Mohou být uloženy pod úrovní terénu, na povrchu nebo v mohylovém násypu. Známé je i vícestupňové pohřbívání spojené s přemísťováním. Lidské pozůstatky mohou být také deponovány na různých místech bez pohřebního rituálu.

Hrob můžeme chápat jako zhmotnění rituálu čitelné archeologickými metodami, přičemž problémem je interpretace. Musíme si uvědomit, že cesta zemřelého do světa mrtvých je přechodovým rituálem a z tohoto hlediska je možno některé milodary chápat jako výbavu na cestu a ne jako výbavu pro pobyt na onom světě. Vedle přechodových rituálů hrají v pohřebním ritu svoji roli i rituály odlučovací, k nimž patří například omývání těla, vynesení a přenášení nebožtíka, zničení některých předmětů nebo i usmrcení zvířat, případně i lidí. Odlučovací rituály se projevují v hrobové jámě, rakvi, mohyle i v ohrazení

⁵ ŠMAHEL, František: *Blasfemie rituálu. Tři pohřby Václava IV.* In: Pocta prof. JUDr. Karlu Novému, DrSc. k 65. narozeninám. Praha 1995, s. 133–134.

hrobového okrsku. Vedle toho s pohřebním ritem souvisí rituál upravující vztah k záhrobní a rituál reciprocity.

Předměty nacházející se v hrobech (inventář) lze rozdělit na dokladové (součásti oděvu, ozdoby těla) a milodary. Mezi milodary patří nádoby, někdy obsahující potraviny, zvířecí kosti, ale i některé nářadí jako srpy a také zbraně. Velmi důležité je věnovat pozornost tafonomickým procesům při „archeologizaci“ hrobového inventáře. Hrobový inventář lze rozdělit i na předměty, které byly v držení zemřelého (oděv a předměty určující jeho společenský status), předměty obětované a přidávané zemřelému pozůstalými a předměty kultovního charakteru (mince, lampičky, nádoby, magické symboly). Hrobová výbava tvoří uzavřený nálezový celek, který v záměrném výběru odráží část reality.

Archeologický výzkum a vůbec zacházení s lidskými pozůstatky a ostatky je vázáno etickým kodexem Mezinárodní rady muzeí (ICOM – International Council of Museums). Tento dokument uvádí: „Pokud muzeum vlastní nebo shromažďuje sbírky obsahující lidské pozůstatky nebo posvátné předměty, musí být tyto bezpečně uloženy a pečlivě ošetřovány jako archivní sbírky ve vědeckých institucích a musí být kdykoliv přístupné badatelům a kvalifikovaným pedagogům, ale nesmí být předmětem morbidní zvědavosti. Zkoumání takových předmětů, jakož i jejich uložení, případně vystavení a péče o ně, se musí dít takovým způsobem, aby to bylo přijatelné nejen pro odborné pracovníky, ale i pro lidi různých vyznání a zvláště členy společenství nebo etnických či náboženských skupin, kterých se daná tematika týká. I když je často nutné použít lidské ostatky a jiný delikátní materiál ve výkladových výstavách, musí se tak dít s taktem a úctou k lidské důstojnosti ve všech jejích podobách.“⁶ Zacházení s lidskými pozůstatky je upraveno i Zákonem č. 256/2001 Sb., kde v § 4, odstavec 1, písmeno h je zakázáno „...zacházet s lidskými pozůstatky nebo lidskými ostatky způsobem dotýkajícím se důstojnosti zemřelého nebo mravního cítění pozůstalých a veřejnosti.“ Za přestupek lze pak uložit pokutu až do výše 50 000 Kč.⁷

Základní literatura k problematice pohřebního ritu je velmi obsáhlá. Za základní dílo můžeme považovat encyklopedii, kterou editoval Robert Kastenbaum.⁸ Mnoho podnětného najdeme ve sborníku redigovaném Lubicou Obuchovou.⁹ Obecně zaměřenou a stále citovanou je disertační práce Renaty Meyer-Orlacové,¹⁰ na niž podnětně reagovala Gabriela Weissová.¹¹ Základní a v češtině přístupnou publikací je dvojdílná práce Philippa Arièse¹² a práce Norberta Ohlera.¹³ Souhrnné přehledy týkající se pohřebního ritu v Evropě spojené s odkazy na početnou literaturu vyšly z pera Josefa Ungera¹⁴ a Michaely Králíkové.¹⁵

⁶ SÁČEK, Karel: *Kosterní pozůstatky a etický kodex ICOM*. Bulletin Československé napoleonské společnosti, říjen 1998, č. 6, s. 4.

⁷ Zák. č. 256/2001 Sb., § 26, odst. 2.

⁸ KASTENBAUM, Robert: *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, I, II. New York 2003.

⁹ OBUCHOVÁ, Lubica: *Svět živých a svět mrtvých*. Praha 1998.

¹⁰ MEYER-ORLAC, Renate: *Mensch und Tod. Archäologischer Befund – Grenzen der Interpretation*. Hohen-schäftlarn 1982.

¹¹ WEISS, Gabriele: *Zur Archäologie des Todes*. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 113, 1983, s. 27–32.

¹² ARIÈS, Philippe: *Dějiny smrti*. I, II. Praha 2000.

¹³ OHLER, Norbert: *Umírání a smrt ve středověku*. Praha 2001.

¹⁴ UNGER, Josef.: *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno 2006.

¹⁵ KRÁLÍKOVÁ, Michaela: *Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy*. Brno 2007.

Z obecnějšího hlediska je pojata práce Jeana Delumeaua,¹⁶ stejně jako publikace Arona Gureviče,¹⁷ Paula Binského,¹⁸ Claudea Lecouteaux¹⁹ a Jeana-Claude Schmitta.²⁰ Proměny chápání smrti od časného středověku až po novověk včetně filozofického zdůvodnění a odkazů na další literaturu najdeme v práci Franze J. Bauera²¹ a Petera Dinzelbachera.²² Problematice chápání smrti na počátku novověku je věnován jeden ročník Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, *Studia historica brunensia*,²³ obsahující kromě mnoha příspěvků i cenné bibliografie od Thomase Winkelbauera a Tomáše Knoze. Celou řadu příkladů je možno nalézt v knize redigované Paulem G. Bahnem,²⁴ dále v knize, kterou redigoval Alberto Siliotti,²⁵ nebo ve sborníku sestaveném Markem Derwichem.²⁶ Mnoho podnětného najdeme v esejích Zdeňka Smetánky.²⁷ Speciální práce Miloslava Pojsla týkající se sepulkrálních památek na Moravě a ve Slezsku obsahuje i část týkající se přehledu vývoje pohřebního ritu.²⁸

Přehled teoretických východisek souvisejících se zpracováním archeologických pramenů v kontextu s pohřebním ritem najdeme ve 12. kapitole knihy Reinharda Bernbecka.²⁹ Důležité informace a další literaturu obsahují souhrnné práce o českém a moravském pravěku redigované Radomírem Pleinerem s Alenou Rybovou³⁰ a Vladimírem Podborským,³¹ ale také učebnice archeologie středověku od Güntera P. Fehringa,³² Sabiny Felgenhauerové-Schmiedtové,³³ Leszka Kajzera,³⁴ Zdeňka Měřinského,³⁵ Jana Klápštěho³⁶ a Josefa Ungera.³⁷ Při studiu pohřebního ritu se neobejdeme bez etnologického pohledu na problematiku. Z hlediska české lidové kultury je problematika zpracována Alexandrou Navrátilovou.³⁸

Tematikou pohřebního ritu se zabývají některé speciální konference. Především je třeba uvést opakující se archeologicko-antropologická setkání zvaná *Funeralia Lednickie*,

¹⁶ DELUMEAU, Jean: *Strach na Západě ve 14.–18. století*. I. Praha 1997.

¹⁷ GUREVIČ, Aron: *Nebe, peklo, svět*. Praha 1996.

¹⁸ BINSKI, Paul: *Medieval Death: Ritual and Representation*. London 1996.

¹⁹ LECOUTEAUX, Claude: *Přízraky a strašidla středověku*. Praha 1997.

²⁰ SCHMITT, J.-C.: c. d.

²¹ BAUER, Franz J.: *Von Tod und Bestattung in alter und neuer Zeit*. Historische Zeitschrift, 254, 1992, s. 1–31.

²² DINZELBACHER, Peter: *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očištec ve středověku*. Praha 2004.

²³ Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. *Studia historica brunensia*. Řada historická, C 49, 2002.

²⁴ BAHN, Paul G.: *Hroby, hrobky a mumie*. Praha 1997.

²⁵ SILIOTTI, Alberto (ed.): *Příbytky věčnosti. Hrobky, chrámy, pohřebiště*. Čestlice 2001.

²⁶ DERWICH, Marek (ed.): *Śmierć w dawnej Europie*. Wrocław 1997.

²⁷ SMETÁNKA, Zdeněk: *Archeologické etudy*. Praha 2003, především kapitoly 3, 8, 9–12.

²⁸ POJSL, Miloslav: *Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420*. Olomouc 2006.

²⁹ BERNBECK, Reinhard: *Theorien in der Archäologie*. Tübingen, Basel 1997.

³⁰ PLEINER, Radomír (ed.): *Pravěk dějiny Čech*. Praha 1978.

³¹ PODBORSKÝ, Vladimír (ed.): *Pravěk Moravy. Vlastivěda moravská*. Brno 1993.

³² FEHRING, Günter Paul: *Die Archäologie des Mittelalters. Eine Einführung*. 3. Aufl. Darmstadt 2000.

³³ FELGENHAUER-SCHMIEDT, Sabine: *Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archäologischen Funde*. Frankfurt am Main 1993.

³⁴ KAJZER, Leszek: *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*. Łódź 1996.

³⁵ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*, I. Praha 2002. II. Praha 2006.

³⁶ KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005.

³⁷ UNGER, J.: *Archeologie středověku. Odraz života lidí v archeologických pramenech*. Hradec Králové 2008; Týž: *Archeologie církevních památek na Moravě a ve Slezsku*. Opava 2008.

³⁸ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.

pořádána od roku 1998, jejichž tištěným výstupem je několik sborníků.³⁹ Seminář Smrt a zvěčnění šlechtice v raném novověku se konal roku 2001 a referáty přednesené na tomto semináři byly publikovány v roce 2004.⁴⁰ Kolokvia týkající se otázek pohřebního ritu od pravěku po středověk se od roku 2002 pořádala v Archeologickém ústavu SAV v Nitře a referáty byly publikovány v periodiku Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV.⁴¹ Fenoménu smrti v české kultuře 19. století bylo věnováno dvacáté plzeňské sympozium roku 2000, jehož referáty najdeme ve sborníku vydaném roku 2000.⁴² Konference Cesty na druhý svět – Sémantika pohřebního ritu uspořádaná sdružením CERES (Central European Religious Studies) a Katedrou porovnávacej religionistiky Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě roku 2003 vyústila ve sborník vydaný roku 2005.⁴³

Problematika pohřebního ritu je zpracována také z hlediska muzejního. V německém Kasselu se jí věnuje zvláštní muzeum a byly jí v letech 2001 a 2002 věnovány výstavy v Lorschu a Darmstadtu doprovázené katalogem.⁴⁴

Způsob zacházení s mrtvými jedinci se tedy ukazuje jako zajímavý pramen poznání minulosti, k němuž je třeba přihlížet.

³⁹ WRZESIŃSKI, Jacek (ed.): *Czarownice*. Funeralia Lednickie 2, 2000; Týž (ed.): *Popiół i kość*. Funeralia Lednickie, 4, 2002; DZIEDUSZYCKI, Wojciech – WRZESIŃSKI, Jacek (eds.): *Kobieta – Śmierc – Mężczyzna*. Funeralia Lednickie. Spotkanie, 5, 2003; Týž (eds.): *Dusza maluczka, a strata ogromna*. Funeralia Lednickie. Spotkanie, 6, 2004; Týž (eds.): *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja*. Funeralia Lednickie. Spotkanie, 7, 2005; Týž (eds.): *Starość – wiek spełnienia*. Funeralia Lednickie. Spotkanie, 8, 2006; Týž (eds.): *Środowisko pośmiertne człowieka*. Funeralia Lednickie. Spotkanie, 9, 2007.

⁴⁰ POSPÍŠIL, Ivo (ed.): *Studia historica brunensia*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C, roč. 51, č. 49, 2004.

⁴¹ Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 36, 2004, s. 291–361; 37, 2005, s. 5–83; 39, 2006, s. 5–170.

⁴² LORENZOVÁ, Helena – PETRASOVÁ, Taťána (ed.): *Fenoménu smrti v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 9.–11. března 2000. Praha 2001.

⁴³ KOVÁČ, Milan – KOVÁCS, Attila – PODOLINSKÁ, Tatiana (ed.): *Cesty na druhý svět. Smrt a posmrtný život v náboženstvích světa*. Bratislava 2005.

⁴⁴ STOLLE, Walter (ed.): *Der Tod. Zur Geschichte des Umgangs mit Sterben und Trauer*. Katalog. Darmstadt 2002.

SUMMARY*BURIAL RITES AS A SOURCE OF UNDERSTANDING OF THE FUTURE*

Burial rite and the manner how we deal with lifeless corpses is one of the themes that interests scholars of many disciplines: anthropology, history, archaeology. Comparative cultural anthropological research showed that all cultures and periods share the ambivalent relation to death: on one hand efforts to get connected with the deceased and on the other hand, defence against them. When studying the burial rites, therefore, the aim and focus is not only remains and ruins of the equipment of the graves but also human life. It is important to add, however, that it is crucial to know the remains and ruins of the equipment to be able to build the interpretation on solid source basis.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

prof. PhDr. Josef Unger, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ZPRÁVY

PROF. LIBUŠE HRABOVÁ

Antonín Kalous – Jan Stejskal

Představit profesorku Libuši Hrabovou entím jazykem by bylo jistě dosti namáhavé a zřejmě by doba potřebná k tomuto aktu vyplnila několik dní či týdnů. Aspoň tedy velice krátce česky bychom chtěli uvést paní profesorku, která oslavila v roce 2008 významné životní jubileum. Když před deseti lety slavila sedmdesát, blahopřála jí na stránkách tohoto časopisu docentka Jiřina Holinková, její kolegyně a spolupracovnice na katedře historie jak v letech přednormalizačních, tak polistopadových.

Již od mládí Libuše Hrabová tíhla k historii, a proto ji také po druhé světové válce studovala na Karlově univerzitě. Do Prahy přišla již s představou, že bude studovat středověkou historii a kromě toho češtinu a lužickou srbštinu. Na pražské univerzitě se setkala s významnými kapacitami jak historie, tak jazykovědy. Patřili mezi ně např. Otakar Odložilík (během svého krátkého pobytu ve vlasti po válce), Josef Dobiáš, Pavel Eisner, Jan Filip, Vladimír Šmilauer a další. Situace se proměnila po únoru 1948, kdy přišli na pražskou filozofickou fakultu Oldřich Říha či Václav Husa, striktně marxističtí historici, kteří se snažili nahradit již stárnoucí meziválečnou generaci. Z Prahy později přešla na obnovenou olomouckou univerzitu, neboť se provdala v roce 1950 za filozofa Svatopluka Hraba, jenž v Olomouci dvakrát obnovoval katedru filozofie. V Olomouci dokončila Libuše Hrabová svá studia historie a nastoupila dráhu univerzitní pedagožky a akademické pracovnice. Tehdy také spolupracovala se všemi významnými osobnostmi působícími na katedře jako Ladislavem Hosákem, Františkem Kutnarem či Zdeňkem Kristenem, ale především s Josefem Polišenským, jenž ji nejvíce ovlivnil v historickém uvažování. Vedla historický seminář a vychovávala své první studenty, kromě několika přestávek způsobených jak radostnými událostmi vychovávání dětí, tak nemocemi, které přerušovaly i zahraniční studijní cesty.

V této době se již také jasně profilovala základní výzkumná a studijní historická témata. Již do Prahy odcházela s velkým zájmem o dějiny Lužických Srbů i o středověkou historii obecně. Tématem první větší práce byli právě Polabští Slované a v duchu tehdejšího historického zájmu otázka státu v jejich společenství. Pozdější studie, v níž dokazovala rozvinutou státnost u Polabských Slovanů, vyšla v roce 1955 v Československém časopise historickém. Libuše Hrabová se věnovala i německým dějinám obecně a z tohoto zájmu pak vycházela dvojdílná skripta a další studie; mezi další témata patřily otázky výuky středověkých dějin a společně s kolektivem autorů katedry historie se podílela na obsáhlem výboru pramenů ke středověkým dějinám. Druhým velkým tématem jejích raných let (a zároveň tématem její kandidátské práce) byl Bruno ze Schauenburgu a ekonomika državy olomouckých biskupů na Moravě. A v habilitační práci sepsané v průběhu let šedesátých rozšířila svůj zájem na další malý a (jako řada Polabských Slovanů) vyhynulý národ Prusů: věnovala se středověké a humanistické historiografii týkající se právě Polabských Slovanů a Prusů a docentkou se stala v lednu 1968.

Brzy po skončení druhé světové války vstoupila Libuše Hrabová do komunistické strany, podobně jako celá řada mladých intelektuálů toužících po řešení problematické situace po válce a snad i idealisticky po vytvoření demokratičtější a rovnější společnosti. Stejně

jako i další historici se aktivně angažovala v událostech konce šedesátých let na straně reformních komunistů, a proto také byla po prověrkách vyloučena z komunistické strany a po shánění vhodné práce našla nové útočiště ve Státní vědecké knihovně v Olomouci. Nebylo jí dovoleno publikovat ani nijak pedagogicky působit: sepsala však několik studií do samizdatových sborníků a pořádala příležitostné přednášky většinou pro spolupracovníky z knihovny.

Po několika letech v důchodu (odtud také pochází citát: „Když jsem ještě byla v důchodu.“) se Libuše Hrabová vrátila zpět na filozofickou fakultu ještě na konci roku 1989 a znovu se zapojila do výuky na katedře historie. Úkolem, který si vytyčila, bylo – jak sama říkala – pozvednout studium obecných dějin středověku, které se na žebříčku předlistopadových hodnot pohybovaly až na úplném konci daleko předaleko za dějinami KSČ, dějinami dělnického hnutí, dějinami SSSR apod. Profesorkou historie v oboru obecných středověkých dějin byla Libuše Hrabová jmenována v září 1991.

Dnes již téměř dvacetileté působení profesorky Libuše Hrabové na katedře historie přineslo své ovoce. Znovu se vrátila především k výzkumu a pedagogické práci. Pokud jde o výzkum, témata její práce byla kultura středověké Evropy: navazovala především na témata rozvíjená během padesátých a šedesátých let. Byla konečně tiskem vydána její habilitační práce (v německém překladu) a tiskem také vyšla další monografie věnující se Polabským Slovanům a jejich dějinám s důrazem na historiografii a otázky paměti a památek po většinou zaniklých etnicích této slovanské skupiny. Její záběr se však od šedesátých let podstatně rozšířil a zahrnuje ze středověkých dějin otázku malých národů ve středověku obecně: věnovala se kromě Polabských Slovanů a Prusů i Keltům (a zvláště Irům) či Litevcům a mezi další témata patřily otázky humanismu a renesance, německá reformace, stále Bruno ze Schauenburgu, středověká učenost a historiografie, sv. Konstantin, magie, „tajné vědy“ a mnohá další středověká témata. Kromě toho ovšem začala publikovat v otázkách české kultury 19. století; zvláště ji zajímaly otázky historiografie, nacionalismu, soužití Čechů a Němců na Moravě a další. V současnosti dokončila překlad středověké kroniky Adama Brémského, z níž již samostatně vyšel překlad třetí knihy.

Druhým centrem činnosti paní profesorky v polistopadových letech byla samozřejmě činnost pedagogická. Již jsme zmínili její záměr pozvednout studium obecných středověkých dějin. Její semináře představující posluchačům detailně práci se středověkými prameny a vycházející z jejího vlastního výzkumu byly nepřekonatelné. Zvláště otázky středověkých či humanistických osobností, kultury a myšlenkových souvislostí Německa, kultury středověku a podobně. Mezi nejzajímavější jednoznačně vždy patřil seminář Z pokladů (Státní) vědecké knihovny v Olomouci, v němž měli studenti možnost seznamovat se s někdy netušenými svazky nacházejícími se v olomoucké vědecké knihovně. Její znalost knihovních fondů byla nedostižná a ukázky možností často i zábavné (každý jistě vzpomene na Meluzínu). Snad se hodí uvést citát z jednoho středověkého rozhovoru Konstantina, Metoděje, Jana Skota Eriugeny a mnicha (nebo druida) Dobdy:

„Konstantin: ‚Když jakýsi muž z vnitrozemí přišel k moři, nabral si do měchu mořskou vodu a chlubil se doma tím, jaká vzácnost je jeho majetkem. Když se však chlubil i před lidmi z přímoří, vysmáli se mu: Chlubiš se smradlavým měchem a my máme celé moře!‘

Erigena: „Myslíš tím: my, Řekové?“

Konstantin: „Ne. My, kteří o tom moři víme.“

Dobda: *pohrdavě* „Majitelé moří!“

Metoděj: „My? My jsme jen nosiči, kteří přinesli jeden z těch měchů na Moravu.“

Paní profesorka Hrabová vždy přinášela celé moře znalostí a inspirativní intelektuální potravu pro ty, kteří chtěli naslouchat. Paní docentka Jiřina Holinková přála paní profesorce před deseti lety: „Stejnou míru životního optimismu jako až dosud, který jí pomáhal překonávat i nepříznivé rány osudu. Dále hojnost osobní pohody a zdraví, aby mohla dále působit na FF a spoluutvářet i následující generace historiků, jimž až dosud nezištně předávala své pedagogické a vědecké zkušenosti. A konečně i mnohá další léta úspěšné práce.“ Domníváme se, že oněch dvacet let nuceného pobytu mimo univerzitu, bylo nakonec vynahrazeno dvaceti šťastnými lety – šťastnými především pro nás, studenty profesorky Hrabové. Mnoho let úspěšné práce se tak jistě vyplnilo vrchovatě; nicméně, těšíme se na další. Jako paní docentka přejeme i my, a především tu pohodu a zdraví.

Bibliografie od roku 1998:¹

1998

Palackého cesta. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých. Sborník příspěvků k 200. výročí narození Františka Palackého. Ed. Libuše Hrabová – Miloslav Pospíchal. Olomouc, Univerzita Palackého 1998.

Krásná umění, krásná přátelství. In: Palackého cesta. Olomouc 1998, s. 26–31.

O mučednících a udavačích. In: Palackého cesta. Olomouc 1998, s. 94–97.

Francouzští přátelé naší samostatnosti. In: Palackého cesta. Olomouc 1998, s. 135–139.

Louis Leger – slavofil. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 27–1996. Olomouc, Vydavatelství UP 1998, s. 33–38.

Se jménem Palackého. In: Památník na oslavu dvoustých narozenin Františka Palackého. Ed. Ivo Barteček – Miloslav Pospíchal. Hodslavice, Obecní úřad (Repronis Ostrava) 1998, s. 65–71.

František Kutnar v Olomouci (1947–1955). In: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisce na formování obrazu české minulosti. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. dubna 1998 v lázních Sedmihorkách. Semily, Státní okresní archiv Semily 1998, s. 160–164.

Předchůdci učených společností. In: Historická Olomouc XI. Sborník příspěvků ze symposia, zaměřený k problematice dějin olomoucké univerzity. Ed. Milan Togner – Roman Zaoral. Olomouc, Vydavatelství UP 1998, s. 239–242.

Zpráva o činnosti katedry historie filozofické fakulty UP za léta 1993–1996. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 27–1996. Olomouc, Vydavatelství UP 1998, s. 135–139.

¹ Do roku 1998 publikována v Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 28–1998, Olomouc, UP Olomouc 1999, s. 13–15.

1999

Wiltenburg v běhu dvou tisíciletí. In: Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Ed. Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz. Brno, Matice moravská 1999, s. 87–96.

Palacký a kontinuita dějin. In: František Palacký: dějiny a dnešek: 1798–1998. Sborník z jubilejní konference. Ed. František Šmahel – Eva Doležalová. Praha, Historický ústav AV ČR 1999, s. 87–91.

Die Deutschen in Mähren. In: Mährische deutschsprachige Literatur. Eine Bestandsaufnahme. Beiträge der internationalen Konferenz Olmütz, 25.–28. 4. 1999. Ed. Ingeborg Fiala-Fürst. Olomouc, Vydavatelství UP 1999, s. 9–16.

Přítomnost historie. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 28–1998. Olomouc, UP Olomouc 1999, s. 17–22.

Základy historikovy jistoty – prameny a krajina. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 28–1998. Olomouc, UP Olomouc 1999, s. 169–170.

Rok Palackého. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 28–1998. Olomouc, UP Olomouc 1999, s. 175–178.

První hodslavská Čtenice. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 28–1998. Olomouc, UP Olomouc 1999, s. 187–188.

Soutěž mladých historiků Historie 98. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 28–1998. Olomouc, UP Olomouc 1999, s. 207–208.

2000

Dějepisectví jako předmět výuky. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 29–2000. Olomouc, UP Olomouc 2000, s. 219–223.

2001

Osobnost a moc v 11. století. Adam Brémský o životě arcibiskupa Adalberta. Olomouc, Katedra historie FF UP 2001 (překlad a úvodní studie).

Jan Dubravius 1486–1553. In: Historiografie Moravy a Slezska, sv. 1. Ed. Ivo Barteček. Olomouc, Katedra historie FF UP 2001, s. 21–32.

Johann Vitéz de Zredna und die Wege des Humanismus über die Alpen. In: Florentine Platonists and Central Europe / Florentinischer Platonismus und Mitteleuropa. Ed. Jozef Matula. Olomouc, Vydavatelství UP 2001, s. 31–39.

Zprávy z roku 1000 (Středoevropští kronikáři o době na přelomu 1. a 2. tisíciletí). In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 30–2001. Olomouc, UP Olomouc 2001, s. 33–41.

2002

Drevansko. In: Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Sborník příspěvků k šedesátinám prof. PhDr. Vladimíra Wolfa. Dissertationes historicae 7/2002. Hradec Králové, Ústav historických věd PdF UHK 2002, s. 155–163.

Myšlenkové proudy na střední Moravě ve 14.–16. století. In: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. I. Úvodní svazek. Olomouc, Muzeum umění Olomouc 2002, s. 79–87.

Palackého idea státu Rakouského. In: Palacký, František: Idea státu Rakouského. Olomouc, Katedra historie FF UP 2002, s. 7–14.

2003

„Tajné vědy“ jako předmět výzkumu. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31–2002. Olomouc, UP Olomouc 2003, s. 61–69.

Ostravské školství a vědomí národní sounáležitosti do roku 1918. In: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky. Olomouc, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Slezský ústav Slezského zemského muzea Opava, Nakladatelství Tilia Šenov u Ostravy 2003, s. 275–284.

Pozdní národní obrození. Zápas o české školy v Ostravě 1880–1909. In: Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Ed. Harald Binder – Barbora Křivohlavová – Luboš Velek. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2003, s. 579–588.

Ženy a muži, otcové a dcery. Ostravská podoba emancipace na konci 19. století. In: Profesoru Milanu Myškoví k sedmdesátinám. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Řada C. Historie. Ostrava, Ostravská univerzita Ostrava 2003, s. 105–113.

2004

Dobrovský a Drevansko. In: Studia Moravica I. Sborník jazykovědných a literárněvědných příspěvků přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Jazyk a literatura na Moravě. Olomouc 24.–26. října 2002. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Moravica, 1/2004. Olomouc, Vydavatelství UP 2004, s. 321–324.

Wiltenburg und der holländische Mythos von den Anfängen. In: The medieval chronicle III. Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle. Doorn-Utrecht 12–17 July 2002. Ed. Erik Kooper. Amsterdam – New York, Rodopi 2004, s. 51–60.

Na sever od Čech, na západ od Polska. (Obraz Lužice a zemí Polabských Slovanů v českých a polských středověkých kronikách). In: Polaków i Czechów wizerunek wzajemny (X–XVII w.). Ed. Wojciech Iwańczak – Ryszard Gładkiewicz. Wrocław, Wydawnictwo Instytutu Historii PAN 2004, s. 133–139.

Čtenice 2003. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 32–2003. Olomouc, UP v Olomouci 2004, s. 123–124.

Seminář pro učitele středních škol v Neratovicích. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 32–2003. Olomouc, UP v Olomouci 2004, s. 125.

2005

- Historické fondy VKOL ve vysokoškolské výuce historie.* In: Problematika historických a vzácných fondů Čech, Moravy a Slezska 2004. Lidé okolo knih (autor – tvůrce – recipient). Sborník z 13. odborné konference. Olomouc 23.–24. listopadu 2004. Olomouc, Sdružení knihoven České republiky Brno, Vědecká knihovna Olomouc 2005, s. 5–8.
- Lužický seminář a Společnost přátel Lužice v letech 1945–1948.* In: Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého. Praha 25.–26. 11. 2004. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2005, s. 117–122.

2006

- Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii.* České Budějovice, Veduta 2006.
- Biskup Bruno ze Schauenburgu a hospodářské přeměny na Moravě ve XIII. století.* In: Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století. Sborník a katalog výstavy pořádané Vlastivědným muzeem v Olomouci a Muzeem města Brna k 700. výročí tragické smrti Václava III., posledního českého krále z dynastie Přemyslovců. Olomouc – Brno, Vlastivědné muzeum v Olomouci, Muzeum města Brna 2006, s. 145–152.
- Libuše Hrabová, historička, a Jan Burian, příslušník kmene Středoevropanů.* In: Jan Burian – Jitka Kulhánková: Posezení s Janem Burianem. Třicet televizních rozhovorů s neobvyčejnými lidmi. A o tom, co se dělo kolem. Praha, DOKOŘÁN 2006, s. 161–169 [rozhovor].
- Moritz Steinschneider 1816–1907.* In: Historiografie Moravy a Slezska, sv. 2. Ed. Ivo Barteček. Olomouc, UP v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie 2006, s. 11–20.
- Dalimilova kronika v Olomouci. Pařížský zlomek latinského překladu.* Olomouc, Nadační ústav regionální spolupráce 2006 (spoluautor Antonín Kalous).

2007

- Výzvy Bernarda z Clairvaux ke druhé křížové výpravě a jejich pozdější souvislosti.* In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 33–2007. Olomouc, Vydavatelství UP 2007, s. 53–66.
- Čtenice 2003.* In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 33–2007. Olomouc, Vydavatelství UP 2007, s. 262–263.
- Čtenice 2004.* In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 33–2007. Olomouc, Vydavatelství UP 2007, s. 264.

Mgr. Jan Stejskal, Ph.D., M.A.
Mgr. Antonín Kalous, Ph.D., M.A.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

DOC. PHDr. JOSEF BIEBERLE, CSc. OSMDESÁTILETÝ

Miloš Trapl – Svatopluk Ordelt

Cesta životem

Svět, do něhož se Josef Bieberle narodil, nebyl příliš přívětivý. Zima roku 1929 byla nejkrutější ve 20. století a 19. leden, den svatého Knuta, nejmrazivějším dnem této zimy. Spatřil světlo světa v malém severomoravském městě Lošticích. Jeho otec zde byl údržbářem a šoférem tvarůžkářské firmy.

Prostředí rodiny, události ve městě, zvláště nacistická okupace a její kruté projevy (nejvíce deportace známých lidí židovského původu) ho přivedly k odporu proti nacionalismu a antisemitismu. V průběhu středoškolského studia na reálném gymnáziu v Litovli se pak formovaly jeho postoje: zájem o politické dění, touha po sociální spravedlnosti, demokracii i svobodě člověka. Ty ho přivedly počátkem roku 1946 do Československé sociální demokracie. Sloučením této strany s komunisty po únoru 1948 se stal, jako levicově smýšlející sociální demokrat, členem KSČ.

V roce 1948 začal studovat dějepis a češtinu na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, kde v roce 1952 získal aprobaci pro učitelství těchto oborů na střední škole a krátce poté i doktorát filozofie. Ve vysokoškolském studiu historie na něho nejvíce zapůsobili doktorka Julie Nováková, docent Zdeněk Kristen a zvláště výrazně vědecky osobnosti docenta Františka Kutnara a profesora Josefa Polišenského, který vedl jeho diplomovou práci o rakouských událostech v únoru 1934. Na bohemistice pak v dějinách literatury docent Oldřich Králík a lingvista profesor Jaromír Bělič.

Již za svého studia začal působit na nově založené katedře marxismu-leninismu, kam ho získal jeho bývalý učitel Václav Losík. Na této katedře pak pracoval až do roku 1959. Ve vědecké i pedagogické práci se zaměřoval na novodobé dějiny, úzce spolupracoval s docentem Jaroslavem Fuchsem, doktorem Zdeňkem Filipem, doktorem Karlem Sommerem a manželkou doktorkou Šárkou Bartošovou. Při pedagogickém působení na přírodovědecké fakultě používal netradiční metody práce a snažil se vést se studenty dialog a co nejvíce s nimi debatovat.

Šedesátá léta ho již zastihla na katedře historie, kam přešel v roce 1959 a působil zde až do svého nedobrovolného odchodu počátkem sedmdesátých let. Jeho vědeckým zájmem byly i nadále novodobé československé dějiny a zaměřoval se stále výrazněji na moravskou regionální historii. Jeho zásluhy v tomto odvětví historie vyvrcholily založením Kabinetu regionálních dějin pro zpracování novodobého místopisu. Při práci se studenty se individuálně věnoval talentovaným jedincům, vedl je nejen při diplomových pracích, ale i při doktorských a kandidátských studiích. Právě v šedesátých letech byl na katedře historie příslovečný velmi dobrý vztah mezi studenty a vyučujícími, na čemž měl právě Josef Bieberle velkou zásluhu. Tehdejší studenti dodnes vzpomínají na neformální přístup, besedy v seminářích, prázdninové regionální výzkumy, každoroční tematické exkurze a spousty dalších akcí. Ve vědecké práci se docent Bieberle (od roku 1965, kandidátem historických věd se stal již roku 1962) snažil zvýšit vědeckou úroveň katedry a prosazovat její otevřenost vůči jiným domácím historickým pracovištím. Zvláště dobré vztahy zavládly

s katedrou historie na Pedagogické fakultě v Ostravě, již vedl docent Milan Myška. Jako vědecký proděkan a pak děkan fakulty v letech 1964–1966 se zasloužil o zvýšení kvalifikace řady členů olomoucké katedry (zvláště o profesury L. Hosáka a Z. Kristena a o řadu docentů). Podařilo se mu pro katedru získat i obhajovací pracoviště kandidatur historických věd. Pustil se i do organizace mezinárodních kontaktů. Na studijním pobytu v Mohuči v roce 1967 (Institut pro evropské dějiny) dojednal i další vědecké stáže (Josefa Bartoše a Jiřiny Holinkové) a zpracoval projekt trvalé spolupráce s Mohučí. Uskutečnění plánu znemožnil ovšem další vývoj politických událostí.

Pražské jaro přivítal J. Bieberle s neskrývanými nadějemi. Podílel se na řadě aktivit obrodného procesu na UP i v Olomouci a ve společnosti vůbec. Snažil se jako místopředseda CZV KSČ na univerzitě vést otevřený a pravidelný dialog se studenty ve snaze usměrnit jejich hnutí k prosazování demokratického socialismu a svobodné tvůrčí práce. V důsledku svého bádání o nespravedlivém procesu v padesátých letech (tzv. „olomoucký případ z roku 1950“) požadoval rehabilitaci tehdy postižených lidí. Vpád vojsk armádami Varšavského paktu považoval za kompromitaci socialismu a ránu do zad nejen našemu obrodnému proudu, ale především komunistickému hnutí v západní Evropě.

Jeho zaujetí a politická činnost se mu společně se snahou prosazovat humanistický socialismus staly osudným. Za tak zvané normalizace byl vyloučen z KSČ a musel odejít i z univerzity. Byla to především „zásluha“ ministra J. Hrbka, prorektora F. Lóna a dalších normalizačních činitelů, včetně staronového vedoucího katedry historie a děkana fakulty od prosince 1969 D. Krandžalova.

Od prosince 1970 působil v Krajském vlastivědném muzeu v Olomouci, nejprve v muzejní knihovně a pak v literárním archivu. Na konci roku 1978 byl přerazěn do galerie výtvarného umění, součásti tehdejšího muzea. Tam prováděl katalogizaci sbírky užité grafiky za velké pomoci mladšího kolegy dr. Pavla Zatloukala. Ten mu poskytl pomoc při orientaci v neznámém materiálu. Za sedmnáct let služby v muzeu a v galerii zpracoval na 35 000 sbírkových předmětů, z toho 25 000 listů drobné grafiky (ex libris apod.). Ještě rok před naplněním důchodového věku odešel do výslužby i proto, aby se mohl vrátit k původní profesi a psát historické práce.

Jistou útěchou mu byly jeho prázdninové pobyty v Beskydech, kde měl vždy v létě pronajatý pokojík v chaloupce ve Starých Hamrech, kam již od šedesátých let s manželkou a dcerou zajížděli. J. Bieberle se procházel po celém okolí, navštěvovali ho zde i jeho přátelé z Ostravy, Olomouce a odjinud. Jeden z posledních pobytů zde prožil v roce 1992, kdy vystoupil na Lysou horu za pomoci hůlky ze samorostu, kterou od té doby používá.

Rok 1990 naplnil J. Bieberla opět nadějemi. Byl plně rehabilitován a vrátil se na akademickou půdu. Začal přednášet na částečný úvazek na katedře historie a realizoval mnoho ze svých plánovaných publikací a článků zaměřených především na historii střední Moravy a historii svých oblíbených regionů (zejména Beskyd).

Ke své výuce přistupoval s příslovečnou pečlivostí a precizností. Jeho představy a záměry o spolupráci s jinými (zvláště mezinárodními) historickými pracovišti a zaměření dalšího vývoje katedry však nebyly zcela naplněny. Navíc se u něho začaly objevovat i jisté zdravotní potíže související s postupujícím věkem. Všechny tyto okolnosti způsobily, že se roku 1992 rozhodl ukončit svůj pracovní poměr.

Odchod do důchodu ovšem neznamenal poklidný odpočinek. Pokračuje ve vědecké činnosti, publikoval a publikuje řadu článků a studií. Nadále spolupracuje s bývalými žáky a kolegy, radí a pomáhá jim při jejich práci.

Hodné obdivu a úcty je působení Josefa Bieberla v rodině, která je v dosti obtížné situaci. Již osm let se stará o těžce nemocnou dceru, jejíž stav vyžaduje nepřetržitou péči. Stejně obětavě vypomáhá své celoživotní partnerce Šárce Bartošové, která mu stála po boku i v jeho těžkých životních situacích.

Je třeba přát osmdesátníkovi J. Bieberlovi, aby mu i v dalších letech vydržel jeho optimismus, který mu pomohl překonat řadu velkých životních nesází.

Historické práce Josefa Bieberla

Základem odborné a vědecké práce J. Bieberla jsou novodobé české, respektive československé dějiny a z nich pak zvláště regionální historie střední a severní Moravy. Jeho bibliografie obsahuje kolem 160 položek, z nichž právě práce vztahující se k této územní oblasti tvoří velkou většinu. Významné je ovšem také, že přispěl i k teorii regionálního historického bádání a že vytvořil podmínky pro rozvoj tohoto odvětví na Filozofické fakultě Univerzity Palackého. Jeho organizační schopnosti a příznivější ovzduší pro regionální dějiny v šedesátých letech mu umožnily také výrazně přispět k bohatému získávání vzpomínek dnes již v naprosté většině nežijících pamětníků.¹ Ty pak byly základem řady publikací a odborných statí.

První odborná práce J. Bieberla nepatřila do tohoto okruhu, neboť se svou manželkou Šárkou Bartošovou, s níž publikoval i řadu dalších prací, zpracovali a vydali v roce 1955 problematiku únorových událostí roku 1934 v Rakousku, bojů na barikádách mezi sociálně demokratickým Schutzbundem a nacionalistickým Heimwehrem, jenž měl podporu katolického kancléře E. Dollfusse. K otázkám rakouských meziválečných dějin se vrátil ještě dvakrát, v roce 1984 (pod jménem Š. Bartošové) a v roce 2000, kdy vyšel jeho příspěvek o vztahu politického katolicismu a sociální demokracie v Rakousku. Zabýval se též německými dějinami, především v době své stáže v SRN a po návratu z ní. V době normalizace vydal z tohoto výzkumu další příspěvky (opět pod manželčíným jménem) k některým obecným otázkám česko-německých vztahů a k německým dějinám.² Významné bylo zvláště objevení tzv. „Kundtova memoranda“ o řešení české otázky z doby okupace, které našel v archivu v Koblenci. Hlavní těžiště jeho historické práce však zůstává v zobrazení života v středomoravském prostoru.³

Již před příchodem na katedru historie vydal J. Bieberle několik regionálních prací, které byly vždy podloženy základním archivním výzkumem, rozbořem tisku i využitím vzpomínek pamětníků. Po svém příchodu na katedru historie roku 1959 se stal předním pokračovatelem profesora Ladislava Hosáka v regionální historii v moderní době.⁴ Jeho zásluhou byl vypracován projekt Historického místopisu Moravy a Slezska v letech

¹ Dnes je tento výzkum, nazývaný většinou orální historií, opět velmi využíván a teoreticky propracován.

² V těchto otázkách čerpal i z výsledků svého výzkumného pobytu v Mohuči ve Spolkové republice Německo. Bádal též ve fondech Spolkového archivu v Koblenci.

³ Ještě je možno vzpomenout na stať o celomoravském problému odporu železničářů proti dodávkám zbraní do Polska za polsko-ruské války roku 1920, kterou napsal s manželkou roku 1955.

⁴ Pojem regionální historie do značné míry vystřídal počátkem šedesátých let dříve běžně používaný pojem historická vlastivěda, který se na Moravě promítl především do práce brněnského Muzejního spolku, který od konce 19. století vydával Vlastivědu moravskou.

1848–1960, navazující na Hosákův Historický místopis země Moravskoslezské,⁵ pro který získal podporu jak v celostátních institucích v Praze,⁶ tak i na Univerzitě Palackého.⁷ Výsledkem jeho usilovného jednání a aktivity bylo v roce 1962 zřízení pracoviště pro práci na historickém místopise, z něhož se po roce stal Kabinet regionálních dějin, který od té doby až dosud tuto rozsáhlou edici vydává.⁸ Bieberle získal pro Kabinet nové pracovníky v čele s J. Bartošem, který se stal redaktorem a spoluvůrcem jednotlivých svazků. Stal se též spoluorganizátorem prvních vědeckých regionálně-historických konferencí, z nichž mezinárodní akce pořádaná v roce 1963 se de facto stala počátkem teoretického bádání o novodobých regionálních dějinách.

Rozvoj týmové práce a extenzivní i intenzivní činnost Kabinetu regionálních dějin vedly pak i k centrálnímu uznání a ke konstituování obhajovacího pracoviště pro kandidatury historických věd v československých dějinách v Olomouci.⁹ Je třeba konstatovat, že jako děkan věnoval pozornost i jiným vědeckým pracovištím, na jejichž zakládání spolupůsobil.¹⁰

Bieberle sám se výrazně věnoval zpracovávání období let 1945–1948 na střední a severní Moravě. Na toto téma vydal řadu vědeckých studií i publikaci *Nástin ekonomicko-politického vývoje střední a severní Moravy v letech 1945–1948*, jež se stala podkladem jeho kandidatury historických věd. Znamenala první vědecký pohled, vycházející ze studia pramenů. Mimo to podněcoval a organizoval řadu dalších kolektivních regionálních prací, na nichž se podílel on i jeho přátelé a spolupracovníci. V té době šlo především o historii komunistického hnutí, vyšly však i práce o tisku, hnutí mládeže a politických stranách za první republiky, o spolupráci německých demokratů v protifašistickém a protinacistickém boji a další.

Zmiňovali jsme se již o Bieberlově práci s pamětníky. Významná byla jejich setkávání na širších setkáních či „slezinách“.¹¹ Jedním z poznatků, které udělal při své práci s pamětníky byla skutečnost, že pokud se s nimi mluvilo jednotlivě, pak četní jednotlivci zvyšovali své zásluhy a pomlouvali ostatní, že málo pracovali či bojovali. Právě při přípravě některých studií a publikací proto svolal významnější pamětníky dohromady. V konfrontaci při setkáních se sice pamětníci často pohádali, většinou si však netroufali před jinými přičleňovat cizí zásluhy a napadat druhé. Tak se podařilo získat cenný „orální“ historický materiál jako objektivnější základ připravovaných prací. Těchto vzpomínek využil Bieberle zvláště při zpracování své rozsáhlé studie o odboji za nacistické okupace

⁵ Hosák vydal tento Historický místopis, v podstatě dovedený do roku 1848, ve třicátých letech.

⁶ Projekt novodobého historického místopisu podpořil především tehdejší Ústav dějin KSČ v čele s jeho tehdejším ředitelem Pavlem Reimannem.

⁷ O významu projektu přesvědčil tehdejšího rektora UP doc. Eduarda Mandáka.

⁸ Dosud vyšlo vedle nečíslovaného zkráceného Hosákova místopisu do roku 1848 dalších 15 svazků. Poslední svazek je toho času připraven do tisku.

⁹ Je třeba konstatovat, že to byl ojedinělý úspěch nejen v rámci katedry historie, ale i v rámci celé fakulty. Byla to mimořádná zásluha J. Bieberla, který k tomu přispěl i díky svým funkcím, zvláště jako proděkan FF UP pro vědu a výzkum a pak jako děkan.

¹⁰ Zasloužil se mj. i o vznik mezioborového Kabinetu Bedřicha Václavka, na němž působili mj. doc. Jaromír Dvořák, doc. František Valouch, prof. Robert Smetana a další.

¹¹ Tyto „sleziny“ byly uplatňovány především s někdejšími členy předválečného olomouckého Klubu mladých, kteří představovali kombinaci trampského hnutí s politickou a společenskou prací. Podle zachycených vzpomínek na těchto „slezinách“, doplněných archivními prameny, vznikla potom cenná publikace o Klubu mladých v Olomouci (s J. Bartošem).

na Olomoucku a o olomouckém Klubu mladých. I jinak však byl tento materiál zachycený na magnetofonových páskách důležitým zdrojem informací k celé řadě dalších prací a studií.¹² Při natáčení vzpomínek docházelo k celé řadě zajímavých přátelských setkání a celá atmosféra tohoto druhu výzkumu (zvláště „slezin“ Klubu mladých) byla velmi přátelská a neopakovatelná.

Na závěr svého působení na UP v šedesátých letech se Bieberle zaměřil na odhalení vlivu „tajných služeb“, tj. činnosti StB na Olomoucku po únoru 1948. Přispěl k vysvětlení tzv. „olomouckého případu“ z roku 1949, který předcházela „monstrproces“ s tzv. Slánského spikleneckým centrem. Zpracování předcházela také orálně historický výzkum, jehož se zúčastnili i někdejší vedoucí komunističtí funkcionáři Olomouckého kraje v případě postižení, v čele s tehdejšími vedoucími krajským tajemníkem Josefem Stavínou.¹³ Přestože materiál o procesu byl odeslán do Prahy a zde vydán pouze rotaprintem, vyvolal bouřlivou odmítavou reakci olomouckých pracovníků Státní bezpečnosti, která také přispěla k odstranění J. Bieberla z KSČ a z univerzity.¹⁴ Podrobný odborný rozbor celého „případu“ vyšel ve Slezském sborníku v Opavě až v roce 1990 a v současné době je také součástí širšího článku o tajných službách na Olomoucku, vycházejícího v olomouckém časopisu Střední Morava.

Vynucený odchod J. Bieberla z olomoucké univerzity v roce 1970 znamenal pro něho nejen konec jeho plánů na organizování mnoha dalších vědeckých akcí (včetně mezinárodních), ale i skutečnost, že mu byla zakázána publikační činnost vůbec. Zpočátku ještě prošly celkem bez povšimnutí příslušných orgánů jeho jménem podepsané příspěvky o lidovém uměleckém řezbářství a vzniku olomouckých tvarůžků v časopisu Severní Morava, pak však následoval tvrdý zákaz a musel psát pouze pod cizími jmény, pseudonymy či anonymně. Vzhledem k tomu, že se musel zaměřit jen na materiály, které měl k dispozici (zpočátku muzejní, později prameny z galerie) a navíc pouze využívat starších výzkumů, nemohl psát o spoustě původně plánovaných věcí, včetně poznatků, které vytěžil ze svých výzkumů na stáži v Spolkové republice Německo. Jeho články a zpracování podepisovala jednak jeho manželka, jednak někteří přátelé.¹⁵ Některé příspěvky zůstaly nepodepsané, např. článek o 125 letech olomouckého muzejnictví či první příspěvek do sborníku závodu Texlen v Trutnově.¹⁶ V každém případě je nutno ocenit, že i v době své perzekuce nesložil J. Bieberle ruce do klína a že i v mezích svých omezených možností stále odborně pracoval a publikoval.

Listopadový převrat přinesl J. Bieberlovi opět publikační možnosti. Orientoval se opět převážně na regionální dějiny střední Moravy, výrazně se však začal zabývat otázkou olo-

¹² J. Bieberle v době svého pobytu v olomouckém Vlastivědném ústavu tyto vzpomínky opsal na psacím stroji. Jejich originály byly uloženy v muzeu (původně v Kabinetu regionálních dějin na FF UP), kde se jich za normalizace zmocnil profesor František Lón, který se považoval za jediného „povolaného“ psát dějiny dělnického hnutí a KSČ na Olomoucku, s tím, že vzpomínky byly natočeny na stranických srazech a tedy patří straně (tj. jemu).

¹³ Stavínou byl při procesu odsouzen na doživotí. V době natáčení vzpomínek již byl soudně rehabilitován.

¹⁴ Práce StB byla považována za mimořádně utajovanou i v době „uvolnění“ konce šedesátých let.

¹⁵ Seznam všech anonymních a jinými uváděných příspěvků je uveřejněn v bibliografii J. Bieberla ve 28. čísle časopisu Střední Morava.

¹⁶ Tento časopis vydával Bieberlův přítel Vladimír Wolf, jinak též perzekuovaný, který byl archivářem závodu Texlen Trutnov.

mouckých Němců, jak mezi oběma světovými válkami, tak i v období let 1945–1946.¹⁷ Publikoval také mnoho článků v olomouckém regionálním tisku, zamýšlel se nad problémovými historickými záležitostmi,¹⁸ psal o řadě významných osobností – např. o Richardu Fischerovi, Robertu Smetanovi, Zdeňku Hejzlarovi, Jiřím Pelikánovi, Josefu Polišenském, o předválečném německém sociálním demokratovi Rudolfu Zischkovi a řadě dalších. Zvláštní pozornost věnoval levicovým politikům pronásledovaným komunistickými režimy (u nás i v SSSR), jako byli Zdeněk Flajzar¹⁹ či Karel Goliat-Gorovský. Neopomíjel ani historii Palackého univerzity, k jejímuž vzniku a vývoji po roce 1946 až do současné doby napsal desítky článků. Zajímaly ho i dějiny rodné obce Loštic, které popsal v řadě uveřejněných i dosud neuveřejněných článků. Při této příležitosti je nutno upozornit, že J. Bieberle píše mnoho rukopisů, v nichž reaguje na historické i současné otázky, aniž počítá s jejich uveřejněním. Pokud by vyšly tiskem, rozrostla by se jeho bibliografie o desítky položek.²⁰ Z prací, které vyšly tiskem, jsou četné a významné jeho stati ve Střední Moravě. Výběrová bibliografie Josefa Bieberla je uveřejněna ve 28. čísle časopisu Střední Morava.

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

RNDr. Svatopluk Ordelt, CSc.
Střední škola logistiky a chemie
Na Vlčinci 16
771 80 Olomouc

¹⁷ V těchto otázkách úzce spolupracoval s prof. Ludvíkem Václavkem.

¹⁸ Např. psal o tzv. „krčmaňském případu“ z roku 1947.

¹⁹ S dr. Zdeňkem Flajzarem se stýkal často zvláště při svých prázdninových pobytech v Beskydech.

²⁰ Originální je u něho i to, že mnohé tyto rozmnožené příspěvky posílá jako novoročenky nebo svým přátelům jako dárky k narozeninám a svátkům.

JUBILEUM PROFESORA PAVLA MARKA

Miloš Trapl

Profesor PhDr. et PaedDr. Pavel Marek, Dr. oslavil dne 17. března 2009 své jubileum. Toho dne uplynulo šedesát let ode dne, kdy se v Šumperku v učitelské rodině narodil.

Středoškolská studia absolvoval Pavel Marek v letech 1964–1967 v Prostějově na Střední všeobecně vzdělávací škole, jak se v té době nazývalo dnešní vyšší gymnázium. Po maturitě pracoval rok jako vychovatel na internátu Základní devítileté školy v Opavě a pak začal studovat na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci obor ruský jazyk – dějepis. Studium ukončil v roce 1972, ale později při zaměstnání vystudoval ještě archivnictví a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (v letech 1974–1976). V osmdesátých letech, kdy nesměl publikovat, absolvoval také dálkově Střední ekonomickou školu v Prostějově a doplňkovým studiem získal aprobaci pro výuku na střední škole na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Je nutno zmínit i postgraduální doktorandské studium na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jež absolvoval v letech 1991–1995.

Značně rozsáhlý program Markových studií souvisel výrazně i s řadou peripetií v jeho povolání. Po absolvování Pedagogické fakulty UP se stal redaktorem v Okresním kulturním středisku v Prostějově. Zde se nesmazatelně zapsal do prostějovského společenského a kulturního dění jako zakladatel a dlouholetý redaktor regionálního časopisu Štafeta, kterému dal do vínku výbornou úroveň a jenž vychází až do dnešní doby. První jeho širší zájem a bádání o regionální literatuře bylo ovlivněno diplomovou prací na Pedagogické fakultě UP. Od této tematiky, z níž vydal řadu studií a článků, přešel k moderním dějinám Prostějova, napsal o nich několik publikací a mnoho významných studií a publikoval desítky příspěvků do regionálních časopisů. V roce 1980 získal na Katedře historie FF UP v Olomouci titul doktora filozofie (PhDr.). Pak však byl, pro odmítnutí vstupu do komunistické strany, ze zaměstnání propuštěn a musel dokonce nastoupit na místa manuální – nejdříve krátce jako pomocný dělník prostějovských železáren a potom rok jako poštovní manipulát. V lednu 1982 byl přijat jako odborný pracovník (historik) do Vlastivědného muzea Prostějovska, kde pořádal sbírky, realizoval některé výstavy, ale nesměl ještě řadu let publikovat. To ho vedlo k některým zmíněným studijním aktivitám, které se mu podařilo realizovat. V roce 1989 ještě získal na Pedagogické fakultě UP titul doktora pedagogiky (PaedDr.).

Změna politického klimatu po listopadu 1989 umožnila P. Markovi nové možnosti pracovního a odborného uplatnění. V letech 1990–1991 se stal ředitelem prostějovského muzea, organizoval práci této instituce a značně rozšířil její prestiž. Daleko více než řízení tohoto ústavu ho však lákalo povolání vysokoškolského učitele. Proto v září 1992 nastoupil na Pedagogickou fakultu UP v Olomouci, kde byl pověřen výukou mezinárodních vztahů. Mezitím zahájil již zmíněné postgraduální doktorandské studium na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jež zakončil disertační prací o živnostensko-obchodnické straně a získal tehdejší titul doktor – Dr., jenž nahradil bývalou kandidaturu věd (CSc., dnešní Ph.D.). V roce 1998 obhájil na téže fakultě habilitační práci a byl jmenován docentem. Již předtím, v roce 1994, přešel na Katedru politologie na Filozofické

fakultě UP, jejímž vedoucím se stal v roce 2003. V té době získal na Univerzitě Palackého také profesuru historie a v roce 2007 vyhověl požadavku Katedry historie Filozofické fakulty, aby na ni přešel. Zde působí jako profesor dodnes.

Profesor Marek patří k uznávaným odborníkům v českých dějinách. Je charakteristický představitel historiků, kteří vyšli od vědecky fundovaných regionálních prací k tématům širšího celostátního významu se zaměřením hledat nadnárodní tendence a vazby. U Pavla Marka jde, vedle klasických prací z prostějovského regionu, jako jsou dějiny Prostějova, historie Národního domu v tomto městě a mnoho dalších publikací, studií a článků z této oblasti, právě o řadu těchto jeho vývojových tendencí. Výzkum politických stran začínal od založení živnostenské strany na počátku 20. století, přes vývoj této strany na celostátní úrovni, až k široce pojatému výzkumu politického stranictví u nás vůbec. K současnému stavu a vývoji této problematiky zorganizoval několik mezinárodních konferencí. Redigoval pak (společně s Jiřím Malířem) a vydal základní příručku, na níž se podílelo velké množství historiků a která zaplnila citelnou mezeru v této oblasti historiografie. Zabývá se také programy některých politických stran a je v této činnosti zapojen do širokého výzkumu Historického ústavu České akademie věd v Praze. Pro své vědecké aktivity získal celou řadu grantů, jež mu umožňují studium v našich i zahraničních archivech.

Dosud nejvýznamnější úsek Markovy vědecké práce – historie křesťanské politiky – má rovněž do jisté míry počátek v prostějovském regionu. Začínal s dějinami Katolické moderny, jejíž významný protagonista a spoluzakladatel Karel Dostál-Lutinov byl farářem v Prostějově. Od Katolické moderny přešel k historii českého politického katolicismu, zvláště v druhé polovině 19. století a počátkem první republiky. Pokračuje též ve zkoumání katolického modernismu, jehož historii zkoumá v širokých evropských kontextech a souvislostech. Od římskokatolické církve se současně přesunul také k problematice vzniku a vývoje československé církve a výrazně se v poslední době zapsal i do historie českého pravoslaví. Je nutno vysoce ocenit i jeho díla o významných církevních osobnostech (mj. o arcibiskupech – olomouckém T. Kohnovi a pražském F. Kordačovi). Rozpracovány má i studie o mnohých dalších osobnostech, především z historie křesťanské politiky.

V Markově zcela mimořádně rozsáhlé bibliografii najdeme také mnoho příspěvků z řady dalších témat, která vyplynula z četných společenských požadavků, jimž se přes svou úpornou snahu o co nejmenší ztráty času nevyhнул.

Profesor Marek je znám také jako organizátor mnoha historických konferencí a editor četných kolektivních prací, z nichž značná část vyšla jako sborníky z těchto symposií. Najdeme ho i jako autora řady populárně vědeckých publikací a studií, přednesl také desítky přednášek pro veřejnost. Je autorem myšlenky zřízení Centra dějin křesťanské politiky při Katedře historie Filozofické fakulty UP, které se právě v tuto dobu pod jeho vedením ustavuje.

V neposlední řadě je třeba zmínit také to, že profesor P. Marek je oblíbeným učitelem. Ve své vysokoškolské výuce navázal na někdejší externí působení na Střední ekonomické škole v Prostějově. V současné době přednáší především na Katedře historie FF UP, ale též externě na Filozofické fakultě Katolické univerzity v Ružomberoku, a to problémy dějin

19. a 20. století. Vede také řadu studentských prací, podílí se na výchově doktorantů, je členem vědeckých, oborových a redakčních rad na univerzitách a v dalších institucích v Olomouci, Praze, Brně, v Hradci Králové, Ružomberoku aj.

Profesor P. Marek nemá vedle historie příliš mnoho zájmů, jež by ho rozptylovaly při jeho náročné vědecké a pedagogické práci. Je však třeba upozornit, že se věnuje i své rodině a opatruje svůj rodinný domek v Prostějově. Prozradíme také, že patří k fanouškům fotbalové pražské AC Sparty. Nejezdí však na její zápasy a nebortí žádná sportovní ani jiná zařízení. Jeho korektnost a slušnost na fakultě i na veřejnosti je vždy příkladná. Překonává s ní i peripetie některých byrokratických předpisů, které považuje za překážku pro svoji práci, zvláště pak pokud vyžadují jeho fyzickou přítomnost a nedají se vyřídit e-mailem.

Je nutno ocenit mimořádnou škálu Markových aktivit a především jeho nezměrnou činnost publikační. Tu nám přibližuje jeho výběrová bibliografie, která je součástí tohoto příspěvku. Její komentovaný přehled podáváme jako přílohu (s tím, že v tomto přehledu i v komentářích k němu jde o jím dlouhodobě vedenou a komentovanou bibliografii, jen nepatrně upravenou a doplněnou). Přejeme panu profesorovi pevné zdraví a ještě dlouhá léta jeho záslužné pedagogické i vědeckovýzkumné činnosti.

Komentovaná Výběrová bibliografie Pavla Marka:

1. První odborná tištěná práce (jako studenta):

Ohlas čínské revoluce 1925–1927 v moravském tisku. In: Sborník studentské vědecké konference – práce společenských věd. Olomouc 1971, s. 63–79.

2. Pak se zhruba do poloviny sedmdesátých let (v důsledku diplomové práce *Život a dílo Josefa Vaci, učitele a vlastivědného pracovníka*) P. Marek orientoval téměř výhradně na literaturu (Wolker, Bezruč), výtvarné umění, národopis, hudbu v regionu Prostějovska a Hané – což pak doznívalo až do počátku devadesátých let – i v době, kdy se začal po roce 1975 věnovat soustavně novodobým dějinám Prostějova od roku 1848 do současnosti – město, jeho školství, dělnické hnutí. Zvláštní kapitolu pak tvořil zájem o dějiny kočovných divadelních společností na Moravě. Sem patří i na danou dobu relativně rozsáhlá editorská (redakční činnost), příprava drobných monografií o Národním domě v Prostějově a o nové radnici atd.

1. *Josef Vaca.* In: *Středisko*, 63, 1974, s. 118–122.

2. *Ke stykům Josefa Vaci s Petrem Bezručem.* *Listy Památníku Petra Bezruče v Opavě*, 4. řada, 1974, č. 5, s. 9–11.

3. *Národopisná činnost Josefa Vaci.* *Národopisné aktuality*, 12, 1975, č. 4, s. 169–178.

4. *Historie edice Wolkrova Svatého Kopečku.* In: Jubilejní 20. *Wolkrův Prostějov* 1977. Prostějov 1977, s. 9–16.

5. *Dopisy do kraje pod Jedovou.* In: *Frygickou čapku mám.* Brno 1978, s. 342–351.

6. *K olomouckému působení Josefa Vaci.* *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, 1978, č. 194, s. 29–32.

7. *Petr Bezruč a Prostějov.* In: *Frygickou čapku mám.* Brno 1978, s. 352–360.

8. *Z počátků Wolkrova Prostějova.* In: 21. *Wolkrův Prostějov* 1978. Prostějov 1978, s. 5–12.

9. *Ještě Nezval o Wolkrovi*. Česká literatura, 27, 1979, č. 2, s. 166–167.
10. *Jiří Wolker – redaktor*. In: 22. Wolkrův Prostějov. Prostějov 1979, s. 12–15.
11. *Josef Vaca – stručný nástin života a díla učitele, národopisného a vlastivědného pracovníka*. In: Sborník k dějinám školství na Moravě, 4. Přerov 1979, s. 106–135.
12. *Olomoucký podíl na založení Wolkrova Prostějova*. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1979, č. 202, s. 1–3.
13. *Příspěvek k historii 7. ročníku Wolkrova Prostějova*. In: 22. Wolkrův Prostějov. Prostějov 1979, s. 5–11.
14. *K literární činnosti Zdeny Wolkrové*. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1980, č. 206, s. 1–4.
15. *Ke spolupráci Jiřího Wolkra se Sborníkem českého studentstva na Moravě a ve Slezsku v letech 1917–1918*. Vlastivědný věstník moravský, 32, 1980, č. 3, s. 321–328.
16. *Některá vydání Wolkrova Svatého Kopečku*. In: Marginálie 1980. Praha 1980, s. 61–75.
17. *Jan Kotěra a Prostějov*. Věda a život, 27, 1982, č. 11, s. 807–809.
18. *Z historie Sdružení výtvarných umělců Reysek*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 2, 1982, č. 2, s. 28–31.
19. *Přátelství Jiřího Wolkra a Ivana Sekaniny*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 3, 1983, č. 2, s. 3–10.
20. *Bezruč píše Prokopu H. Tomanovi*. In: Středisko, 67, 1984, č. 8, s. 48–54.
21. *K problematice bezručovských materiálů v novinách a časopisech z let 1959–1981*. In: Čtvrtstoletí bezručovského bádání. Opava 1985, s. 87–91.
22. *Krásné tisky Wolkrova Prostějova*. In: Marginálie 1985. Praha 1985, s. 183–195.
23. *Lidová umělkyně Anna Kašparová*. Národopisné aktuality, 22, 1985, č. 3, s. 175–180.
24. *Prostějov v ideovém vývoji Jiřího Wolkra*. Česká literatura, 33, 1985, č. 3, s. 258–262.
25. *Vznik a počátky Wolkrova Prostějova*. Vlastivědný věstník moravský, 37, 1985, č. 1, s. 29–36.
26. *Štanderové na Moravě*. Program Státního divadla v Brně, 57, 1985/1986, č. 8, s. 296–299.
27. *Bedřich Václavek a Ivan Sekanina*. In: Václavkova Olomouc 1983. Olomouc 1986, s. 105–116.
28. *Neznámý dopis Jiřího Wolkra*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 6, 1986, č. 1, s. 35–36.
29. *Počátky divadla v Prostějově a okolí v 60. a 70. letech 19. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 6, 1986, č. 2, s. 12–26.
30. *Příspěvek k historii Štanderovy divadelní společnosti*. In: Sborník z konference mladých muzejních pracovníků v Brně 1986. Brno 1986, s. 26–36.
31. *České divadlo v Prostějově a okolí v 80. letech 19. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 7, 1987, č. 1, s. 1–20.
32. *Příspěvek k bibliografii Petra Bezruče*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 7, 1987, č. 2, s. 1–13.
33. *Z korespondence Jiřího Wolkra a Bohumila Svozila*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 7, 1987, č. 1, s. 33–35.
34. *České kočovné divadelní společnosti na Slovácku v 60. a 70. letech 19. století*. Slovácko, 30, 1988, s. 67–76.

35. *K pobytu Štanderovy společnosti na Moravě v 60. letech 19. století.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 8, 1988, č. 1, s. 1–11.
36. *Příspěvek k počátkům českého divadla na Vsetínsku v 60. a 70. letech minulého století.* Zpravodaj Okresního vlastivědného muzea ve Vsetíně, 4, 1988, s. 51–58.
37. *České cestující divadelní společnosti na Moravě v 60. letech 19. století.* In: Program Státního divadla v Brně, 60, 1988/1989, č. 2, s. 226–228; č. 3, s. 250–252.
38. *České kočovné divadelní společnosti na Vyškovsku v 60. a 70. letech 19. století.* Zpravodaj Muzea Vyškovska, 1989, s. 20–30.
39. *Osobnost Jiřího Wolkra v literárním díle Zdeňka Kalisty.* In: Kapitoly z dějin české literární historiografie. Václavkova Olomouc 1987. Olomouc 1989, s. 215–227.
40. *Z korespondence Ivana Sekaniny Jiřímu Wolkrovi.* In: Kapitoly z dějin české literární historiografie. Václavkova Olomouc 1987. Olomouc 1989, s. 207–214.
41. *České cestující divadelní společnosti na Kroměřížsku v 60. letech 19. století.* Zpravodaj Muzea Kroměřížska, 1990, č. 1, s. 22–27.
42. *Česká divadelní kultura v Prostějově v 90. letech 19. století.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 10, 1990, č. 2, s. 1–22.
43. *K počátkům českého profesionálního divadla na Blanensku v 60.–80. letech 19. století.* 1, 2. Sborník Okresního muzea v Blansku, 1991, s. 32–39; 1992, s. 17–23.
44. *Václav Choděra v Kroměříži.* Zpravodaj Muzea Kroměřížska, 1992, č. 2, s. 6–15.
45. *K historii Katolické moderny.* Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 1993, č. 270, s. 35–42.
46. *Kočovné divadelní společnosti na Kroměřížsku v 70. letech 19. století.* Zpravodaj Muzea Kroměřížska, 1993, č. 1, s. 17–23.
47. *K hostování Choděrovy divadelní společnosti v Brně v roce 1884.* Forum brunense, 1994, s. 129–138.
48. *K problematice vydání Slezských písní v roce 1909. (O spolupráci Vojtěcha Preissiga s Petrem Bezručem).* Časopis Slezského zemského muzea, série B, 43, 1994, č. 2, s. 174–179.
49. *K základním rysům prostějovského divadla v 19. a 20. století.* In: Prostějov a jeho místo v dějinách Moravy. Prostějov 1994, s. 184–190.
50. *Mládí Edvarda Valenty.* In: Edvard Valenta. Sborník příspěvků z konference. Prostějov 1996, s. 13–19.
51. *Příspěvek k osudům divadelní rodiny Štanderů.* Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 1997, č. 274, s. 18–34.
52. *Z dějin mánesovského památníku v Čechách pod Kosířem.* Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 1998, č. 276, s. 65–68.
53. *Prostějovské spolky a jejich podíl na knižní kultuře.* In: 100 let veřejné knihovny v Prostějově. Prostějov 1999, s. 20–26.
54. *„Tak trochu blouznivý idealista“.* Příspěvek k 70. výročí úmrtí Václava Choděry, průkopníka českého jazyka v divadelní kultuře. Vlastivědný věstník moravský, 51, 1999, č. 2, s. 135–142.
55. *Kočovní herec. Příklad rodiny Štanderů.* In: Člověk na Moravě 19. století. Eds. Lukáš Fassora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř. Brno, CDK 2004, s. 417–430; 2. vyd. Brno, CDK 2008, s. 435–448.

3. Dějinám Prostějova se věnoval nejvíce v letech 1975–1990, pak tento jeho publikační okruh v podstatě skončil, neboť to, co vydal po roce 1990 k dějinám města, bylo důsledkem požadavků v prostějovském regionu na něj kladených. Hodně údajů pak zůstalo jen v excerptech, zejména materiály k politickým (politické strany ve městě) dějinám města do roku 1918.
 1. *K historii dělnického hnutí na střední Moravě v letech 1898–1914*. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1980, č. 208, s. 1–5.
 2. *Ke sporu o prostějovskou německou reálku*. Časopis Matice moravské, 99, 1980, č. 3–4, s. 250–260.
 3. *K ekonomickému profilu Prostějova v letech 1890–1915*. Časopis Matice moravské, 100, 1981, č. 3–4, s. 246–254.
 4. *K otázce zestátnění české reálky v Olomouci*. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1981, č. 210, s. 9–13.
 5. *K prostějovskému působení Josefa Krapky*. Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1981, č. 212, s. 9–14.
 6. *K projektu moravské transversální dráhy*. Časopis Matice moravské, 101, 1982, č. 1–2, s. 28–44.
 7. *Počátky odborového hnutí textiláků na střední Moravě*. In: Z dějin textilu, 1983, sv. 5, s. 81–88.
 8. *Příspěvek k dějinám prostějovského školství na přelomu 19. a 20. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 3, 1983, č. 1, s. 14–23.
 9. *In memoriam JUDr. Bohuslava Krause*. In: Středisko, 67, 1984, č. 8, s. 97–98.
 10. *K dělnickému hnutí na střední Moravě v roce 1913*. Vlastivědný věstník moravský, 36, 1984, č. 3, s. 317–319.
 11. *K zápasu o správu Prostějova v letech 1890–1892*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 4, 1984, č. 1, s. 10–21.
 12. *Příspěvek k problematice politické struktury Moravy před 1. světovou válkou*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 4, 1984, č. 2, s. 1–9.
 13. *K politické aktivitě oděvního dělnictva na střední Moravě v 90. letech minulého století*. In: Z dějin textilu, 1985, suppl. 4, s. 236–243.
 14. *O životě a práci Prokopa Hugo Tomana*. In: Muzeum a současnost, 1985, č. 8, s. 105–112.
 15. *Prostějov na přelomu 19. a 20. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 5, 1985, č. 2, s. 16–24.
 16. *Boj sociální demokracie za organizaci a všeobecné hlasovací právo na střední Moravě v 90. letech minulého století*. In: Středisko, 10, 1986, s. 61–69.
 17. *K počátkům diferenciaci českého politického života v Prostějově*. Časopis Matice moravské, 105, 1986, č. 1–2, s. 17–48.
 18. *K vývoji české střední školy v Prostějově na přelomu 19. a 20. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 6, 1986, č. 1, s. 1–8.
 19. *40 let bojů o české střední školy v Prostějově*. In: Protokol z kolokvia Jakub Škoda. Přerov 1987, s. 71–76.
 20. *Příspěvek k dějinám prostějovské kultury na přelomu 19. a 20. století*. Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 8, 1988, č. 2, s. 1–19.

21. *K otázce politizace živnostenského hnutí a vzniku prostějovského živnostenského centra.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 9, 1989, č. 1, s. 1–20.
22. *PhDr. Jan Kühndel, zakladatelská osobnost prostějovského muzejnictví.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 9, 1989, č. 2, s. 1–21.
23. *K volebním bojům Českého politického spolku v Prostějově v letech 1895–1897.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 10, 1990, č. 1, s. 1–17.
24. *T. G. Masaryk a „Judova aféra“.* In: Československé školství, učitelstvo a T. G. Masaryk. Přerov 1990, s. 126–130.
25. *K dějinám Prostějova v letech 1848–1870.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 11, 1991, č. 2, s. 1–21.
26. *K stavebnímu vývoji Prostějova po roce 1870.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 11, 1991, č. 1, s. 1–25.
27. *K dějinám Prostějova v letech 1870–1890.* Zpravodaj Muzea Prostějovska v Prostějově, 12, 1992, č. 1, s. 1–24.
28. *K moravským smířovačkám z let 1898–1905.* Časopis Matice moravské, 111, 1992, č. 1, s. 75–92.
29. *K prostějovským hladovým bouřím v roce 1917.* Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1992, č. 268, s. 56–58.
30. *K zápasu o správu Prostějova před sto lety.* Vlastivědný věstník moravský, 44, 1992, č. 4, s. 499–501.
31. *Prostějov v moravské politice na přelomu 19. a 20. století.* In: Národnostní problémy v historii měst. Prostějov 1993, s. 14–19.
32. *K Judově aféře z roku 1906.* Časopis Matice moravské, 113, 1994, č. 2, s. 293–311.
33. *Slovensko v životě a díle prof. Josefa Glivického.* In: Česko-slovenské vztahy v oblasti školství. Přerov 1994, s. 179–191.
34. *Prostějov. Dějiny města, 2. Prostějov v letech 1848–1918.* Prostějov, MÚ 1999, s. 7–68. (společně s M. Traplem, J. Bartošem, V. Kolářem, J. Malivou, D. Skoupou, P. Zatloukalem, M. Peterkou a M. Válkou).
35. *Historiografie Prostějova.* In: Prostějov. Dějiny města, 1. Prostějov, MÚ 2000, s. 8–16.
36. *Elity Prostějova na přelomu 19. a 20. století a jejich komunální program.* In: Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948. Eds. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř. Brno, CDK 2006, s. 293–03.
37. *Galerie osobností zasloužilých o vznik Národního domu.* In: Národní dům v Prostějově 1907–2007. Prostějov 2007, s. 69–76.
38. *Stavební proměny Národního domu 1907–2007.* In: Národní dům v Prostějově 1907–2007. Prostějov 2007, s. 163–198.
39. *Stavitelé a realizátoři Národního domu.* In: Národní dům v Prostějově 1907–2007. Prostějov 2007, s. 77–84.
40. *Století Národního domu v datech.* In: Národní dům v Prostějově 1907–2007. Prostějov 2007, s. 199–206 (společně s Alenou Spurnou, Alicí Komárkovou, Miroslavem Chytilým).
41. *Z historie stavby Národního domu.* In: Národní dům v Prostějově 1907–2007. Prostějov 2007, s. 19–68.

4. Živnostníci – od počátku devadesátých let se Pavel Marek zcela přeorientoval na problematiku politizace živnostnictva a tzv. starých středních vrstev na přelomu 19. a 20. století a na dějiny Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské a živnostenských frakcí politických stran v letech první republiky. První sondy v tomto směru vznikaly už v osmdesátých letech, zejména v souvislosti s aktivitami Rudolfa Mlčocha. S touto problematikou je svázána kandidátská práce (Dr.) a pak i habilitační práce. Rokem 1998 tento zájem skončil a jeho epilogem byla knížka o likvidaci živnostníků a obchodníků v letech 1946–1960.
 1. *Příspěvek k historii živnostenské strany na Moravě v letech 1909–1911*. Časopis Matice moravské, 102, 1983, č. 3–4, s. 226–244.
 2. *Volební zápasy živnostenské politické strany na Moravě v letech 1911–1913*. Časopis Matice moravské, 102, 1984, č. 3–4, s. 291–311.
 3. *Pod zelenou a fialovou vlajkou. (Fialová internacionála)*. Mezinárodní politika, 17, 1993, č. 8, s. 27–28.
 4. *K politickému profilu senátora Pastyříka*. Zpravodaj Muzea Kroměřížska, 1994, č. 1, s. 29–34.
 5. *Československé zahraniční obchodní komory*. Mezinárodní politika, 19, 1995, č. 10, s. 35–37.
 6. *Ještě k počátkům živnostenského hnutí na Kroměřížsku*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 1995, s. 20–25.
 7. *K historii moravské Zemské živnostenské rady*. Vlastivědný věstník moravský, 47, 1995, č. 4, s. 54–56.
 8. *Počátky živnostenského politického hnutí*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 1995, č. 272, s. 44–50.
 9. *K aktivizaci živnostenské strany v letech 1917–1919*. Časopis Matice moravské, 115, 1996, č. 1, s. 59–72.
 10. *K činnosti prostějovského OV KSČ v počátečním období normalizace*. In: Počátky „normalizace“ na severní a střední Moravě. Praha, ÚSD AV ČR 1996, s. 57–82.
 11. *K počátkům živnostenského hnutí na Kroměřížsku*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 1996, s. 61–68.
 12. *Počátky politizace českého živnostenského hnutí*. In: Pocta Josefu Polišenskému. Olomouc, UP 1996, s. 113–118.
 13. *Počátky politizace českého živnostenského hnutí*. In: Výběr, 33, 1996, č. 4, s. 278–285.
 14. *Politicko-organizační vývoj českého živnostenského hnutí*. In: Moderní dějiny. Praha 1996, sv. 4, s. 115–130.
 15. *K politickému profilu J. V. Najmana*. In: Východočeské listy historické, 1997, č. 11–12, s. 35–43.
 16. *K problematice včleňování českých středních vrstev do politického systému ČSR v letech 1918–1938*. In: Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému první republiky. Hodonín 1997, s. 58–73.
 17. *Místo Holešova v počátcích českého živnostenského hnutí*. Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 1997, s. 75–83.
 18. *Čeští živnostníci a meziválečná Evropa*. Mezinárodní politika, 22, 1998, č. 5, s. 38–40.

19. *K dějinám tkalcovského průmyslu na Prostějovsku*. Vlastivědný věstník moravský, 50, 1998, č. 2, s. 147–153.
 20. *K vnitřním poměrům v českém živnostenském hnutí v letech 1918–1938*. Soudobé dějiny, 5, 1998, č. 1, s. 66–75.
 21. *Mezinárodní kontakty ČŽOSS ve 20. a 30. letech*. In: Moderní dějiny, 1998, č. 6, s. 123–142.
 22. *Přehled historiografie Prostějova*. Střední Morava, 4, 1998, č. 6, s. 118–121.
 23. *K politické organizaci českých středních vrstev*. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, 1. Uspoř. J. Valenta, E. Voráček, J. Harna. Praha, HÚ AV ČR 1999, s. 258–263.
 24. *Stranický tisk a periodika pod vlivem ČŽOSS v letech 1919–1938*. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Rosice – Olomouc, UP 1999, s. 89–109.
 25. *K periodizaci vývoje živnostenského hnutí v letech 1945–1960*. Moderní dějiny, 2002, č. 10, s. 191–210.
 26. *Kroměřížské živnostenské sjezdy v roce 1948*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 2002, s. 71–87.
 27. *Staré městské střední vrstvy v letech 1945–1948. Příspěvek k vývoji živnostnictva, řemeslnictva a obchodnictva v systému omezené politické a hospodářské demokracie*. In: Studie k sociálním dějinám, 10/2. Edd. J. Macháčová a J. Matějček. Opava 2002, s. 76–90.
 28. *Počátky likvidace živnostnictva v letech 1948–1950*. In: Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. Ed. Jiří Pernes. Praha, ÚSD AV ČR 2003, s. 124–152.
 29. *Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská*. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol.: Politické strany, 1. Brno, Doplněk 2005, s. 793–819.
 30. *Politické strany českého živnostnictva*. In: Malíř Jiří – Marek, Pavel a kol.: Politické strany, 1. Brno, Doplněk 2005, s. 443–465.
 31. *Živnostníci a obchodníci na prahu svobody*. In: Československo na rozcestí dvou epoch nesvobody. Ed. Jiří Kocian – Zdeňka Kokošková – Stanislav Kokoška. Praha, ÚSD AV ČR a NA 2005, s. 319–331.
 32. *No Future for small Trade? Elimination of czechoslovak Traders by the totalitarian System 1948–1960*. East Europaen Quarterly, Volume 41, Spring 2007, Number 1, March, p. 61–80. (University of Colorado, Boulder, USA).
5. Katolíci – zhruba od roku 1998 došlo u P. Marka zase k další zásadní „přeorientaci“ na problematiku Katolické moderny, z ní pak na politický katolicismus před první světovou válkou a na dějiny církví – katolické, československé a pravoslavné. Tento jeho hlavní zájem trvá dosud.
1. *K formování Katolické moderny v letech 1892–1895*. Střední Morava, 1997, č. 5, s. 21–28.
 2. *Dokumenty k polemice o významu arcibiskupa Theodora Kohna z let 1915–1917*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 1998, s. 51–60.

3. *Príspevek k historii Katolíckej moderny v letech 1898–1899*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, 1998, č. 276, s. 45–51.
4. *Z korespondence Karla Dostála-Lutinova a Jindřicha Šimona Baara*. *Dopisy z let 1900–1917*. Zpravodaj Muzea Prostějovska, 1998, č. 1–2, s. 1–18.
5. *K dějinám křesťansko-sociální strany lidové v letech 1899–1906*. Český časopis historický, 97, 1999, č. 1, s. 37–52.
6. *Katolický modernismus a T. G. Masaryk*. In: *Evropanství a T. G. Masaryk*. Hodonín 1999, s. 80–102.
7. *Machar versus Dostál*. Časopis Matice moravské, 118, 1999, č. 2, s. 375–388. (Varianta: *Machar contra Dostál*. In: 100 let gymnázia J. Wolkra v Prostějově. Prostějov 1999, s. 89–93.)
8. *Několik dokumentů k životu a dílu prof. Aloise Spisara*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 1999, s. 41–57.
9. *Česká Katolická moderna a Karel Dostál-Lutinov*. In: *Česká Katolická moderna*. Olomouc – Prostějov 2000, s. 9–21.
10. *Emil Dlouhý-Pokorný v křesťansko-sociální straně*. In: *Osobnost v politické straně*. Olomouc 2000, s. 52–74.
11. *Katolický modernista František Světlík (1875–1949)*. In: Státní okresní archiv Kroměříž. Archivní ročenka 2000, s. 11–26.
12. *Vznik a počátky Katolické moderny*. In: *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život 1896–1907* (Ed. R. Musil a A. Filip). Praha, Argo 2000, s. 64–84.
13. *K Masarykově účasti na Švihově aféře z roku 1914*. In: *T. G. Masaryk na přelomu tisíciletí. Sborník příspěvků z 8. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 15. 11. 2000*. Hodonín, Masarykovo muzeum 2001, s. 63–74.
14. *K problematice církevního rozkolu v Československu v roce 1920*. Český časopis historický, 99, 2001, č. 1, s. 85–120.
15. *K problematice založení Katolicko-národní strany v Čechách*. In: *AUPO, Facultas Philosophica, Historica 30–2001, Sborník prací historických XVIII*, Olomouc 2001, s. 107–121.
16. *Tisk českého katolického tábora před 1. světovou válkou*. In: *Tisk a politické strany*, Olomouc 2001, s. 53–88.
17. *K reflexi německého katolického modernismu v českém prostředí*. In: *Poceta Janu Janákovi*. Brno 2002, s. 455–469.
18. *T. G. Masaryk a Wahrmondova aféra*. In: *T. G. Masaryk a sociální otázka*. Hodonín 2002, s. 145–157.
19. *A Discussion on Celibacy in the History of the Catholic Modernist Movement (1900–1908)*. In: *Živý odkaz modernismu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, pořádané Husitskou teologickou fakultou Univerzity Karlovy v pražském Karolinu dne 29. listopadu 2002*. Edd. Zdeněk Kučera – Jiří Kořalka – Jan B. Lášek. Brno, L. Marek 2003, s. 109–118. *Fontes Pragenses*, 30.
20. *Der tschechische politische Katholizismus in den Jahren 1890–1914*. In: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 111, 2003, Heft 3–4, s. 445–469.

21. *Die tschechischen katholischen politischen Parteien in Böhmen (1890–1914)*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 2, Olomouc, UP 2003, s. 59–87.
22. *Emancipation of Czech Political Catholicism, 1890–1914*. East European Quarterly, 37, 2003, Number 1, s. 1–17.
23. *K recepci evropského katolického modernismu v českém prostředí*. In: AUPO, Facultas philosophica, Historica 31–2002, Sborník prací historických XIX, Olomouc 2003, s. 243–254.
24. *Náboženství v období politické diferenciacie české společnosti v druhé polovině 19. století*. In: Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Edd. Zdeněk Hojda a Roman Prah. Praha, KLP 2003, s. 192–202.
25. *The Party of the catholic people in Bohemia 1906–1910: A contribution to the History of Czech Political Catholicism*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 1, Olomouc 2003, s. 73–82.
26. *The Program of the Czech Catholic Modernist Movement: A Defense of the Church or a Path to Heresy?* Cosmas. Czechoslovak and Central European Journal (USA), Volume 16, 2003, Number 2, p. 59–69.
27. *Zápas o model živnostenské samosprávy v letech 1945–1948*. In: Moderní dějiny, 11, Praha 2003, s. 251–274.
28. *Český politický katolicismus na říšské radě ve Vídni v letech 1907–1914*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Historica 32–2003, Sborník prací historických XX, Olomouc 2004, s. 9–18.
29. *Jan Šrámek a jeho vztah k ideám politického stranictví v letech před první světovou válkou*. In: Jan Šrámek. Kněz–státník–politik. Ed. Pavel Marek. Olomouc, KPES FF UP 2004, s. 75–88.
30. *Josef Dobrovský a problematika celibátu v historii Katolické moderny*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Moravica 1. Studia Moravica, 1. Edd. Jiří Fiala – Jana Kolářová – Jana Vraňová. Olomouc, UP 2004, s. 345–352.
31. *K Dositejově československé misi v letech 1920–1925/6*. In: O exilu, šlechtě, Jiho-slovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého. Ed. Radka Slabáková. Olomouc, UP 2004, s. 181–205.
32. *K některým aspektům církevní krize na počátku první Československé republiky*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 3, Olomouc 2004, s. 161–179.
33. *Český politický katolicismus a katolické strany*. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol.: Politické strany, 1. Brno, Doplněk 2005, s. 255–311.
34. *František Kordač, Archbishop of Prague: A Man Between Ultramontanism and Roman-Catholic Reformism*. Cosmas. Czechoslovak and Central European Journal (USA), Volume 19, Fall 2005, Number 1, p. 9–26.
35. *K otázce teologického a organizačního vyústění českého katolického modernismu (1907–1924)*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Moravica 3. Studia Moravica, 3. Ed. Erik Gilk. Olomouc, UP 2005, s. 87–96.
36. *K počátkům pravoslavné církve v českých zemích*. In: Andros Probabilis. Olomouc, UP – Brno, MM 2005, s. 285–298.
37. *K typologii osobnosti v politice a politické straně*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 4. Ed. Pavel Marek. Olomouc 2005, s. 123–134.

38. *Katolická moderna a směry dalšího výzkumu*. Teologie a společnost, 3, 2005, č. 1, s. 5–6.
39. *A Religious Idealist, Heretic, or Perpetual Seeker? An Outline of the Biography of Emil Dlouhý-Pokorný, A Priest an Man of Four Churches*. Cosmas. Czechoslovak and Central European Journal (USA), Volume 19, Spring 2006, Number 2, p. 53–66.
40. *Antonín Cyril Stojan – kněz a politik*. In: Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století. Ed. Pavel Marek a Jiří Hanuš. Brno, CDK 2006, s. 122–133.
41. „*Buď můj život jedna Boží chvála...*“ *Antonín Cyril Stojan*. In: Osobnosti moravských dějin, 1. Ed. Libor Jan a Zdeněk Drahoš. Brno, MM 2006, s. 383–397.
42. *Církev a česká společnost v 19. a na počátku 20. století*. In: Česko-slovenská historická ročenka, 2006. Brno 2006, s. 143–154.
43. *Emil Dlouhý-Pokorný jako politik*. In: Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století. Ed. Pavel Marek a Jiří Hanuš. Brno, CDK 2006, s. 50–55.
44. *František Kordač na severu Čech*. In: Národ místo Boha v 19. a první polovině 20. století. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 21.–22. dubna 2005 v Ústí nad Labem. Ed. Kristina Kaiserová a Martin Veselý. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2006, s. 114–129.
45. *K problematice budování české pravoslavné církve v období první republiky*. In: Sborník prací FFBU–Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis, C 53, 2006. Brno, MU 2006, s. 95–113.
46. *Kněz reformista. Příklad Matěje Pavlíka-Gorazda*. In: Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří – Vykoupil, Libor (eds.): Člověk na Moravě v první polovině 20. století. Brno, CDK 2006, s. 378–394.
47. *Lex Perek a jeho osud*. In: Moravské vyrovnání z roku 1905: možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Eds. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř. Brno, MM 2006, s. 117–128.
48. *Senátor agrární strany František Jan Kroiher*. In: Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006. Studie Slovákého muzea Uherské Hradiště, 11/2006. Ed. Blanka Rašticová. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 2006, s. 107–112.
49. *Srbská pravoslavná církev v Československu ve 20. letech 20. století. (K Dositejově podkarpatoruské misi)*. In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca, 6. Sv. 1. Ed. Václav Štěpánek. Brno, Matices moravská 2006, s. 317–333.
50. *Stranické politické organizace židovské menšiny v letech první Československé republiky (1918–1938)*. In: Úvod do studia judaistiky. Sborník přednášek. Judaica Olomucensiae. Ed. Jakub Guziur. Olomouc, UP 2006, s. 83–98.
51. *Václav Perek und der tschechisch-deutsche Ausgleich in Mähren aus dem Jahre 1905*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 5. Olomouc, UP 2006, s. 263–291.
52. *Vztah státu a církve v první Československé republice*. In: Kultura jako téma a problém dějepisectví. Edd. Tomáš Borovský – Jiří Hanuš – Milan Řepa. Brno, Matices moravská a Akademie věd ČR 2006, s. 185–196.
53. *František Jan Kroiher mezi ultramontanismem a sekularizací*. In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J.: Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914. Brno, CDK 2007, s. 89–101.

54. *Může být katolický kněz členem agrární strany? Příspěvek k životním osudům Františka Jana Kroihera*. In: Náboženství a politika. Eds. Tomáš Bubík a Hynryk Hoffmann. Pardubice, Univerzita Pardubice 2007, s. 18–31.
55. *Příspěvek k charakteristice politického profilu Václava Perka*. In: Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Eds. Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková. Praha, Karolinum 2007, s. 367–382.
56. *Der Widerhall des deutschen katholischen Modernismus im tschechischen Milieu*. Archiv für Kulturgeschichte, 2008, č. 2, s. 1–28.
57. *Josef Hofer-Rectus*. (Předběžný náčrt portréту osobnosti). In: Acta Universitatis Reginalradecensis, Facultas Paedagogica, Humanistica 1. Sborník. Hradec Králové, PF 2008, s. 71–106.
58. *K problematice tzv. boje o kostely na počátku první Československé republiky*. In: AUPO, Facultas Philosophica, Historica 34–2008, Sborník prací historických XXII, Olomouc, UP 2008, s. 59–73.
59. *Klerikalismus a jeho interpretace ve volebních zápasech katolických stran před 1. světovou válkou*. In: Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007. Brno, CDK 2008, s. 13–33.
60. *The “Eastern-Orthodox Crisis” in the Czechoslovak Church Through the Eyes of the Old-Catholics: Cooperation or Merger? Reflections on the Corollary of Czech Catholic Modernism*. Cosmas. Czechoslovak and Central European Journal (USA), Volume 21, Spring 2008, Number 2, p. 22–42.

Monografie:

1. *Prof. ThDr. Theodor Kohn*. Kroměříž 1994. 102 s.
2. *Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská v politickém systému ČSR v letech 1918–1938*. Olomouc, UP 1995. 163 s. ISBN 80-7067-582-9
3. *Politicko-organizační aktivity českých středních vrstev v letech 1918–1938*. Olomouc, UP 1996. 219 s. ISBN 80-7067-643-4
4. *Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí*. Třebíč, Arca JiMfa 1998. 471 s. (s L. Soldánem) ISBN 80-7221-021-1
5. *Apologetové nebo kacíři? Studie a materiály k dějinám české Katolické moderny*. Rosice u Brna, Gloria 1999. 197 s. ISBN 80-86200-11-6
6. *Prostějov. Dějiny města*, 1, 2. Prostějov, MÚ 1999, 2000. (společně s M. Traplem, J. Bartošem, V. Kolářem, J. Malivou, D. Skoupou, P. Zatloukalem, M. Peterkou a M. Válkou aj.)
7. *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice 2000. 333 s. ISBN 80-86200-36-1
8. *Ivan Sekanina (1900–1940). Stručný nástin života a díla právníka, politika a kulturního pracovníka-bojovníka proti fašismu*. Nové Město na Moravě, Horácké muzeum 2000. 51 s. ISBN 978-80-900965-7-8
9. *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu. Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného*. Rosice, Gloria 2000. 315 s. (hlavní autor, s V. Červeným a J. Lachem) ISBN 80-86200-30-2

10. Mons. František Světlík (1875–1949). *Nástin života a díla katolického politika a novináře*. Olomouc – Rosice, Gloria 2001. 131 s. ISBN 80-86200-47-7 (s M. Traplem)
11. *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2003. 649 s. ISBN 80 86200-76-0
12. *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1942. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku*. Brno, L. Marek 2004. 424 s. ISBN 80-86263-52-5
13. *Arcibiskup pražský prof. dr. František Kordač*. Olomouc, Moneta-FM 2005. 638 s. ISBN 80-86731-01-4
14. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*. Brno, L. Marek 2005. 340 s. ISBN 80-86263-57-6
15. *České živnostnictvo 1845–1960. Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno, Doplněk 2006. 328 s. ISBN 80-7239-200-X
16. *Emil Dlouhý-Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. Brno, CDK 2007. 370 s. ISBN 978-80-7325-129-1
17. (spoluautor): PEHR, Michal a kol.: *Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*. Praha, Akropolis 2007. 376 s. ISBN 978-80-86903-53-8 (autor 100 hesel)
18. *Český politický katolicismus 1848–2005*. Brno, CKD 2008, 536 s. (s Petrem Fialou, Jiřím Forelem, Karlem Konečným, Michalem Pehrem a Milošem Traplem) ISBN 978-80-7325-155-0
19. *Pravoslavní v Československu 1918–1953*. 2. přepr. a dopl. vyd. Brno, CDK 2008. 531 s. (s Volodymyrem Burehou) ISBN 978-80-7325-171-0

Bibliografie:

1. *Bibliografie prostějovských kulturních časopisů*, 1, 2. Prostějov 1979. 98 a 120 s.
2. *Bibliografie okresu Prostějov*. Brno, SVK 1990. 357 s.

Edice dokumentů:

1. *Jiří Wolker ve vzpomínkách současníků*. Praha, Melantrich 1990. 248 s.
2. „*Jsem disgustován*“. *Vzájemná korespondence Sigismunda Ludvíka Boušky a Karla Dostála-Lutinova*. Olomouc 2002. 728 s.
3. *Korespondence Katolické moderny. Dopisy Františka Bílka a Karla Dostála-Lutinova z let 1896–1923*. Eds. Štěpán Kohout, Pavel Marek a Oldřich Svozil. Olomouc – Rosice, Gloria 2007. 255 s.

Populárně-vědné práce:

1. *Národní dům v Prostějově*. Prostějov 1977. 42 s. (s V. Šlapetou); 2. vyd. 1980. 48 s. (s V. Šlapetou a D. Janouškem); 3. vyd. 1987. 78 s. (s týmiž a S. Kašpárkovou)
2. *Jiří Wolker a Prostějov*. Příspěvek k prostějovské wolkrovské tradici. Prostějov 1979. 36 s.
3. *Nová radnice v Prostějově*. Prostějov 1981. 48 s. (s B. Adamíkem, J. Portem a D. Janouškem); 2. vyd. 1983; 3. vyd. 1989.
4. *Prostějov*. Praha 1989. 176 s. (s L. Grůzovou a M. Peterkou)

5. *Prostějov v proměnách staletí*. Prostějov 1994. 161 s. (s L. Grůzovou)
6. *Prostějovské aféry*. Prostějov 2001. 60 s.

Edice publikací (některé tituly, celkem cca 40):

1. *Na přední stráž*. Sborník k 75. výročí narození Jiřího Wolkra. Prostějov 1975. 163 s.
2. *Frygickou čapku mám*. Sborník k 20. výročí úmrtí Petra Bezruče. Brno 1978. 432 s.
3. Ludmila MÁTLOVÁ-UHROVÁ: *Lidové tance a taneční hry z Hané*, 1.–4. Prostějov 1979–1981.
4. *Edmund Husserl*. Prostějov 1991. Nestr.
5. *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území*. Rosice – Olomouc 1999. 169 s.
6. *Osobnost v politické straně*. Olomouc 2000. 459 s.
7. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Olomouc, UP 2000. 403 s.
8. *Tisk a politické strany*. Olomouc 2001. 196 s.
9. AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 2, Olomouc 2003. 209 s.
10. AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 3, Olomouc, UP 2004. 283 s.
11. Jan Šrámek. *Kněz-státník-politik*. Olomouc, UP 2004. 417 s.
12. *Andros Probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků Prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. k jeho 70. narozeninám*. Olomouc – Brno, UP a MM 2005. 618 s. (s J. Malířem)
13. AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 4, Olomouc 2005. 286 s.
14. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu*, 1, 2. Brno, Doplněk 2005. 1826 s. (s J. Malířem)
15. AUPO, Facultas Philosophica, Politologica 5, Olomouc 2006. 330 s.
16. *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno, CDK 2006. 687 s. (s Jiřím Hanušem)
17. *Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007*. Brno, CDK 2008. 267 s.

Zprávy o literatuře a recenze:

Celkem 168 příspěvků v časopisech:

AUPO

Časopis Matice moravské

Český časopis historický

Český lid

Mezinárodní politika

Mezinárodní vztahy

Muzejní a vlastivědná práce

Severní Morava

Střední Morava

Vlastivědný věstník moravský

Výstavy a stálé expozice:

- zpracováno 25 scénářů a libret, autor cca 6 úvodních slov v katalogích výstav.

Popularizační publicistika v novinách a časopisech:

- publikováno asi kolem 500 příspěvků v místním, krajském a celostátním tisku.

prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ZPRÁVA O ČINNOSTI CENTRA PRO ČESKOSLOVENSKÁ EXILOVÁ STUDIA ZA ROKY 2007–2009

Karel Konečný

V uvedeném období se rozvíjela činnost Centra pro československá exilová studia (dále jen Centra) ve dvou hlavních oblastech, a to vědeckovýzkumné a archivně dokumentační. V první oblasti se členové a spolupracovníci Centra jako řešitelé a spoluřešitelé podíleli na plnění a dokončení dvou velkých vědeckovýzkumných projektů, které byly přijaty Grantovou agenturou ČR. Olomoučtí badatelé I. Barteček, M. Trapl a J. Burešová se stali řešiteli, resp. spoluřešiteli projektu Kapitoly z dějin československého exilu po druhé světové válce ve spolupráci s Československým dokumentačním střediskem v Praze. Výsledky výzkumu J. Burešová a M. Trapl prezentovali formou referátů na domácích i mezinárodních vědeckých konferencích a seminářích. Hlavním výstupem projektu bylo několik studií publikovaných v odborném tisku a závěrečná monografie o působení B. Laušmana v exilu v Jugoslávii a Rakousku.¹ Součástí zmíněného projektu byl plán na postupné digitální zpracování a následné tištěné vydání archivně dokumentační příručky Centra. Pod garancí a za odborného dohledu I. Bartečka byl koncem roku 2007 publikován *Průvodce po fondech a sbírkách Centra pro československá exilová studia při FF UP v Olomouci*,² který obsahově a redakčně zpracovali T. Motlíček a J. Šmeral.

Vědecký tajemník Centra K. Konečný se jako spoluřešitel (s F. Hanzlíkem a V. Vondráškem) podílel na grantovém projektu zaměřeném na poúnorový exil československých vojáků a důstojníků. Nové poznatky z výzkumu byly prezentovány na konferencích a seminářích, např. v Brně, Podivicích u Vyškova a v Praze. Dílčí studie týkající se tohoto tématu byly publikovány ve sbornících a časopisech. Součástí projektu je vydání pamětí dvou významných veteránů druhého odboje a členů exilové Čsl. obce legionářské v zahraničí, generálů v.v. A. Poláka a J. Nováka, plánované na listopad 2009.

Koncem roku 2008 Centrum vydalo další sborník studií v rámci ediční řady Emigrace, do něhož svými studii přispělo sedm autorů, z nichž někteří jsou externími spolupracovníky Centra. Následný sborník v rámci uvedené řady je plánován na rok 2010. Získají v něm možnost publikovat své dílčí studie především absolventi magisterského studia historie a účastníci doktorského studijního programu, kteří s Centrem spolupracují. Tři absolventy magisterského studia, kteří s Centrem spolupracovali a obhájili diplomové práce s exilovou problematikou, přijala v roce 2009 Komise doktorského studijního programu na katedře historie do interní, resp. kombinované formy doktorského studia.

¹ BUREŠOVÁ, Jana – TRAPL, Miloš: *Bohumil Laušman. Proměny života sociálně demokratického politika s nástupem komunistické moci v Československu*. Olomouc, Vydavatelství UP 2009.

² MOTLÍČEK, Tomáš – ŠMERAL, Jiří: *Průvodce po fondech a sbírkách Centra pro československá exilová studia při FF UP v Olomouci*. Olomouc, Vydavatelství UP 2007.

V uplynulém období rovněž pokračovala institucionální spolupráce Centra s několika ústavy a institucemi, např. Česko-slovenskou komisí historiků, Československým dokumentačním střediskem, Národním archivem, Archivem bezpečnostních složek apod.

doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

ČTENICE 2007

Karel Podolský

V polovině listopadu 2007 se v Hodslavicích uskutečnila jubilejní 10. přehlídka studentských odborných prací v oboru historie s názvem Čtenice. Po roční přestávce, kdy se finále této již tradiční středoškolské dějepisné soutěže uskutečnilo v inspirujícím prostředí nedávno rekonstruovaného kunínského zámku, v jehož prostorách shodou okolností přesně před dvěma sty lety začal získávat základy svého vzdělání malý žák František Palacký, přivítala jeho účastníky opět Palackého rodná obec.

Kulaté výročí bylo důvodem k malému bilancování a zamyšlení nad minulostí i budoucností soutěže, která vznikla v roce 1998 jako drobný příspěvek k Roku Palackého. Od té doby počet podobných soutěží v celé republice utěšeně narostl. Některé z nich, mnohdy monotematicky zaměřené, se mohou pochlubit takřka masovou účastí studentů. Organizátoři hodslavické Čtenice tyto aktivity vítají, jejich snahou je však i do budoucna uchování spíše komorního charakteru soutěže, která si za dobu své existence získala okruh stálých příznivců – škol, které svým studentům jejím prostřednictvím pomáhají zprostředkovat první kontakty se světem historie.

Počty přihlášených soutěžních prací v jednotlivých ročnících kolísaly. Vrchol zájmu zaznamenal organizační výbor v roce 2003, kdy své texty zaslalo více než sedm desítek středoškoláků z celé republiky. Hlavní důraz je však v případě Čtenice od počátku kladen především na kvalitu prací, což je nejlépe vyjádřeno v propozicích soutěže. Podle nich je Čtenice místem setkávání mladých zájemců o historii, pro které není tento obor jen pouhým souborem zajímavých poznatků o minulosti, ale současně také řemeslem a cestou, kterou se k těmto poznatkům dostáváme. V duchu této zásady je u hodnocených prací oceňován zejména jejich přínos, byt' dílčí, a snaha řešit dosud nezodpovězené otázky za pomoci studia archivních a jiných pramenů. Vítána je původnost, tematická pestrost a vlastní tvůrčí přístup studentů k danému problému.

Studium v muzeích či archivech není zpravidla běžnou činností středoškolského studenta. Bližší seznámení s činností těchto institucí, stejně jako práce s pamětníky či studium hmotných památek v terénu mu však může napomoci k získání řady cenných zkušeností a pracovních návyků. Hodslavická Čtenice proto zůstává i po deseti letech věrna myšlenkám, z nichž vzešla – snaží se mladé adepty historické vědy podpořit v jejich prvních pokusech o samostatnou historickou odbornou práci a v hledání nových pohledů na minulost.

V přednáškovém sále Základní školy Františka Palackého v Hodslavicích představilo v jubilejním 10. ročníku Čtenice své soutěžní práce celkem třináct studentů středních škol, z nichž porota nakonec ocenila čtveřici autorů. Její práce nebyla ani tentokrát jednoduchá. S potěšením mohla ale konstatovat, že většina soutěžících splnila zadané podmínky účasti. Tzv. „velká historická témata“ byla v menšině, převládaly texty objevující věci a osobnosti kolem nás, texty mapující specifika regionu, architektonické památky, stejně jako vztahy mezi lidmi či národy.

Prvenství si nakonec odnesla studie o dějinách a současnosti zajímavé, avšak v turistických průvodcích opomíjené technické památky – mlýna a malé vodní elektrárny ve Šlovicích na Rakovnicku. Svým způsobem netradiční byla rovněž metody orální historie

využívající životopisná práce věnovaná manželům Haluzovým z Pozlovic, jejichž nelehké životní osudy autorka zasadila do širšího rámce našich národních dějin. Svou hodnotu měly ale rozhodně i další soutěžní práce. Podnětný byl bezesporu pokus o zachycení výtvarného života Zlína v kontextu jeho moderních dějin, stejně jako pestrá mozaika lidských příběhů dávající čtenáři možnost nahlédnout na komplikované česko-německé vztahy ve 20. století očima řadových, drobných lidí. Z dalších prezentovaných prací hodnotící komisi rovněž zaujala o rodinné materiály se opírající studie o životě a díle archeologa Innocence Ladislava Červinky či etnograficky pojatý nástin života obyvatel Moravského Valašska.

Výčet úspěšných studentských pokusů o představení vlastní tvůrčí práce by mohl být ještě delší. Svědčí o tom i posudky, které na jednotlivé soutěžní práce vedle jejich vedoucích a konzultantů vypracovali doktoranti Katedry historie FF UP v Olomouci. Jakkoliv se však jedná o soutěž, skutečným přínosem jsou pro její účastníky především zkušenosti získané během vlastního badatelského úsilí, při prezentaci jeho výsledků a snad i rady a podněty, kterých se jim při jejich vystoupeních ze strany odborné poroty dostalo. Lze proto jen doufat, že soutěž, jejímiž hlavními organizátory jsou tradičně Obec Hodslavice a Katedra historie FF UP v Olomouci ve spolupráci s Muzeem Novojičínka v Novém Jičíně, Zemským archivem v Opavě, Státním okresním archivem v Novém Jičíně a Základní školou Františka Palackého v Hodslavicích, zůstane i nadále v povědomí mladých příznivců historické vědy.

PhDr. Karel Podolský
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

THE AUTHORS AND SUMMARIES

PhDr. Ivana Koucká

Ivana Koucká teaches ancient history at the History Department, the Palacký University in Olomouc. She focuses her work on the history of Athens in the 5–4th c. BC, ancient historiography and modern historiography of the Antiquity. She has published several articles about major representatives of classical studies in Czechoslovakia.

*Ancient and modern democracy in the work
of the Czech classical philologist Antonín Kolář (1884–1963)*

The paper examines public appearances and works of Professor Antonín Kolář (1884–1963) who devoted his professional work to ancient and modern democracy. The founder of the Classical Philology programme at the Komenský University in Bratislava, Slovakia, Dean of its Philosophical Faculty and in 1934–35 its Rector commented upon the topical political events in the “first” Czechoslovak Republic and Europe and compared the development with the situation in contemporary Europe. His most important monograph is *Demokracie antická a moderní – Ancient and Modern Democracy* (1936).

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr. is a professor of the History Department, Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc and of the History Department, Philosophical Faculty, Catholic University in Ružomberok (Slovakia). He studies the Czech political and cultural history of the turn of the nineteenth and twentieth centuries; recently he has been studying the phenomenon of the Czech Catholic modernism and Church history concentrating on Roman Catholic, Czechoslovak, Orthodox and Old Catholic Churches. He is an author of twenty books and a number of studies, articles and reviews.

“Operation 100”.

A contribution to the history of the Greek-Catholic Church in Czechoslovakia after WWII.

The study concentrates on the “Operation 100”, which was drafted by the state and party authorities of the communist Czechoslovakia in the beginning of the 1950s. The aim was to resettle by force the priests of the Greek Catholic Church from Eastern Slovakia who rejected to convert to the Orthodox Church as the successor organisation.

Mgr. David Novotný

Studied History at the Philosophical Faculty, Palacký University, Olomouc. As a doctoral student he works on his dissertation on the royal *Richters* in Czech towns in the times before the White Mountain Battle (1620) and the role of the towns in the estates structures of the early modern Czech state.

*Relations between the ruler and towns in 1526–1547:
Chrudim, Vysoké Mýto and Polička as case studies*

Relations between Ferdinand I. Habsburg and eastern Bohemian dowry towns Chrudim, Vysoké Mýto and Polička are the theme of the paper. The author follows the relations in several levels and attempts to reconstruct the rule of towns in the region, relations between them and nobility and problematic moments of the towns' development that were possibly the reasons for the ruler's interference into the events in the towns. The author tries to explain reasons that eventually led to the three towns' participation in the revolt against Ferdinand I. in 1546–1547.

Mgr. Radmila Pavlíčková, Ph.D.

Studied History and Czech Philology at the Philosophical Faculty, Palacký University in Olomouc and defended her dissertation on the residences and sponsorship of the bishops of Olomouc in the 17th c. (2001). Pavlíčková works as a senior lecturer for early modern history at the History Department at the Palacký University. She specializes in cultural history, representation of the nobility and commemoration. She widely published on the Catholic burial sermons and authored the book *Triumphus in mortem* (2008).

*The bright star of Šternberk and Lažany.
Woman, man and child in the funeral sermon
over Maria Maximiliana Aurelia of Lažany from 1665*

The funeral speech over Maria Maximiliana of Lažany, born of Šternberk, from 1665 is analysed in the context of the family commemorative strategies of the early modern nobility and gender. The usual topics of the funeral sermons over married women (analysed on the basis of other Czech funeral speeches and secondary literature) are entirely absent. A whole series of evidence testifies that the investor and inventor of the funeral speech (the part of which is an engraving of *castrum doloris*) was not her husband, but the members of her original family. The basic motif of the speech and the *castrum doloris* is the family coat of arms of the Šternberks, the eight-pointed star. Sermons over Maria Maximiliana of Lažany exceed traditional descriptions of relations between man and woman, and her original family. Burial sermons depict both period discourse and social reality of the time, thinking of the then people, cultural patterns of their behaviour and personal preferences.

Mgr. Tomáš Somer

Tomáš Somer studied History at the Philosophical Faculty, Palacký University, Olomouc. He concentrates on the regional history of Havlíčkův Brod region, mining and processing of silver in the Middle Ages and the personality of Smil of Lichtenburk.

Smil of Lichtenburk and the Žďár monastery

The article studies the relation of Smil of Lichtenburk towards the Žďár monastery, which has been until now described as very generous. The analysis of the donations shows that the reality is different. Smil donated only payments, taxes and parishes, whereas all the landed property came from the dowry of Elisabeth of Křižanov. Smil's interest in the Žďár monastery had probably spiritual reasons. In relation to the monastery, the female line of the family thus deserves more attention.

Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.

Professor of the Masaryk University in Brno and Palacký University in Olomouc. In his research he concentrated on the residences and life of nobility in the Middle Ages, archaeology of church objects and anthropology of the burial ritual. Conducted a number of archaeological researches. He is a member of many scholarly boards and published a considerable number of studies in the Czech republic and abroad.

Burial rites as a source of understanding of the future

When studying burial rite the aim is not only recognition of the remains and ruins of the grave equipment but mainly the research of human life. One, however, needs to add one thing: to learn about life from the remnants and ruins, it is necessary to know them thoroughly because only this way we can rely the interpretation on a solid source basis.

Translated by Mgr. Eva Kalousová

HISTORICA OLOMUCENSIA 36 – 2009

**SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXIV**

PhDr. Ivana Koucká
(editor)

Recenzenti Historica Olomucensia 36 – 2009, Sborník prací historických XXIV:

doc. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D., Mgr. Jiří Knap,
PhDr. Stanislava Kovářová, PhDr. Pavol Mačala, CSc., Mgr. Tomáš Malý, Ph.D.,
PhDr. Pavel Michna, Mgr. Tomáš Motlíček, Mgr. Tomáš Parma, Mgr. Vítězslav Prchal,
PhDr. Miloš Sládek, Mgr. Ondřej Šedo, Ph.D., PhDr. Karla Vymětalová

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2009
1. vydání

ISSN 1803-9561